

Πανεπιστήμιο Κύπρου
Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας
Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών
«Αρχαία Ιστορία»

Στυλιανός Παπαρηγορίου

**Η Ιστορία της Γόρτυνας της Κρήτης από την Ελληνιστική περίοδο έως και την
Ρωμαϊκή κατάκτηση.**

Μεταπτυχιακή Διατριβή

Λευκωσία

2020-2021

Επιβλέπων καθηγητής: Θεόδωρος Μαυρογιάννης, αναπληρωτής καθηγητής του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Κύπρου.

Copyright © Παπαγρηγορίου Στυλιανός, 2020-2021. All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διατριβής εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται στον συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Κύπρου δεν δηλώνει αποδοχή των γνωμών του συγγραφέα.

Περιεχόμενα

Συντομογραφίες	4
Εισαγωγή	5
Γεωγραφία.....	7
Στράβων, Γεωγραφικά, X, 4, 7.	8
Στράβων, Γεωγραφικά, X, 4, 11.	8
Ιδρυτικοί μύθοι	10
Ο Δίας και η Ευρώπη	12
<i>Αθήναιος</i> , 15, 22.....	16
Γόρτυνα: Πολιτική Ιστορία και Ρωμαϊκή επέμβαση	20
Πειρατεία στην Ανατολική Μεσόγειο κατά τον 2ο και 1ο αι. π.Χ.....	26
Η μαρτυρία του Αππιανού	30
Βιβλίο V, VI.....	30
Κυρηναϊκή: 2 ^{ος} αι. π.Χ. και οι απαρχές της Ρωμαϊκής διοίκησης	33
Η ένωση Κρήτης και Κυρηναϊκής	46
Οι λόγοι της ένωσης.....	49
Η Κρήτη ως Επαρχία- Διοίκηση.....	58
Σύστημα διοίκησης που επιβιώνει και συνυπάρχει με το Ρωμαϊκό.....	60
Ο Αριστοτέλης σχετικά με την εκλογή των κόσμων	61
«Κρήτην εκατόμπολιν».....	63
Εκδηλώσεις, οικονομία και εκπαίδευση	64
Βαθμίδες εκπαίδευσης, Πίνακας.....	68
Κρήτες και Λάκωνες.....	69
Θρησκεία.....	73
Αρχιτεκτονική.....	78
Ελληνορωμαϊκό θέατρο(2 ^{ος} αι. μ.Χ.).....	78
Ωδείον	81
Ο Ναός της Ίσιδας και του Σεράπεως.....	84
Το Πύθιον κατά τη Ρωμαϊκή περίοδο	87
Συμπεράσματα	94
Index: Πρόσωπα, γεγονότα, συσχετισμοί.....	100
Βιβλιογραφία	103

Σύντομογραφίες

Aelian: Aelian, De Natura Animalium

Apollodorus: Apollodorus, The Library

Appian: Appian, Roman History

Aristotle, Pol.: Aristotle, Politics

Athenaeus: Athenaeus, of Naucratis, Dipnosophistarum

Calimachus: Calimachus, The Hymns

Cicero Phil.: Cicero, Philippics

Cicero, Lett.: Cicero, Letters to Atticus

Dio: Dio Cassius, Roman History

Diodorus: Diodorus Siculus, Library of History

F.Gr. Hist: Fragmente der griechischen Historiker

Florus: Florus, Epitome of Roman History

IC: Inscriptiones Creticae

IG: Inscriptiones Graecae

Julius Caesar: Julius Caesar, Commentarii de Bello Gallico

Livy: Livius Titus Patavinus, History of Rome

Pliny: Pliny, Natural History

Plutarch: Plutarch, Lives

Sallust: Sallust, The Histories

Stephanus von Byzanz: Stephanus von Byzanz, Stephani Byzantii Ethnica

Strabo: Strabo, Geography

Tacitus: Tacitus, The Annals

Theophrastus: Theophrastus, Enquiry into Plants

Vitruvius: Vitruvius, On Architecture

Ηρόδοτος: Ηρόδοτος, Ιστορίαι

Μακ. Α' : Α' Μακκαβαίων, Παλαιά Διαθήκη

Ψευδοσκύλαξ, Περ.: Ψευδοσκύλαξ, Περίπλους Τῆς Θαλάσσης Τῆς Οἰκουμένης
Εὐρώπης Καὶ Ἀσίας Καὶ Λιβύης

Εισαγωγή

Στην παρούσα διπλωματική εργασία θα διαβάσετε το έργο μου σχετικά με την ιστορία της Γόρτυνας και όλα όσα σχετίζονται με αυτή. Και επειδή μια εισαγωγή είναι από τη φύση της υποχρεωμένη να είναι περιγραφική για να εκπληρώσει τον σκοπό της, να εξηγήσω τι εννοώ όταν γράφω «όλα όσα σχετίζονται με αυτή».

Η Γόρτυνα είναι γνωστή σήμερα κυρίως λόγω του γεγονότος ότι έγινε η πρωτεύουσα της Ρωμαϊκής συγκλητικής επαρχίας Κρήτης και Κυρηναϊκής μετά την κατάκτησή της από τον Ρωμαίο Κόιντο Καικίλιο Μέτελλο το 67 π.Χ. Με την Γόρτυνα, ολόκληρο το νησί της Κρήτης αποκτά μια νέα σημασία και θέση στο γεωπολιτικό σκηνικό, την οποία θα κρατήσει για τρεις αιώνες περίπου, μέχρι και την αναδιαμόρφωση της αυτοκρατορίας από τον Αυτοκράτορα Διοκλητιανό το 297 μ.Χ.

Ως Κρητική πόλη όμως, είναι φορέας μιας τεράστιας παράδοσης, η οποία εκτείνεται σε κάθε φάσμα της ανθρώπινης ύπαρξης και δραστηριότητας. Αυτά τα φάσματα είναι αυτό που σήμερα ονομάζουμε πολιτισμό, στον οποίο εντάσσονται η γεωγραφία της περιοχής που μελετάμε, οι μύθοι και οι παραδόσεις της, η σχέση της με τους γειτονικούς λαούς και η μεταξύ τους αλληλεπίδραση. Επιπλέον, πολιτισμός νοείται και η αρχιτεκτονική μιας πόλης, και καθήκον του ερευνητή είναι να ενώσει όλα τα παραπάνω κομμάτια που αποτελούν την πολιτιστική κληρονομιά ενός τόπου σε ένα, σκιαγραφώντας παράλληλα την εικόνα όσο πιο αποτελεσματικά μπορεί.

Αυτή η εργασία λοιπόν, επιχειρεί να κάνει κατανοητή στον αναγνώστη, ακαδημαϊκό ή και μη, την ιστορική πορεία αυτού του τόπου. Θεώρησα απαραίτητο να αναφερθώ – τουλάχιστον περιληπτικά - στην ιστορία της Κυρήνης και την συνάρτησή της με την Κρήτη στο γεωπολιτικό σκηνικό του πρώτου μισού του 1^{ου} αιώνα π.Χ., εξιστορώντας τα γεγονότα και προσπαθώντας να καταλήξω σε ένα τελικό συμπέρασμα για το πότε ακριβώς ενώθηκαν οι επαρχίες Κρήτης και Κυρηναϊκής, τους λόγους της ένωσής τους από τους Ρωμαίους, ενώ παράλληλα ερευνώ τις συγκρούσεις στην ταραχώδη περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου.

Τα γεγονότα αυτά λοιπόν, δεν μπορούν παρά να μας θυμίσουν αυτά της εποχής μας, όπου η Ανατολική Μεσόγειος και οι περιοχές μας έχουν έρθει ξανά στο προσκήνιο,

έστω και για διαφορετικούς λόγους. Κρήτη, Κυρήνη (Λιβύη), Κύπρος και Αίγυπτος όπως και τότε, είναι και σήμερα σημεία κλειδιά για όλους τους μνηστήρες που επιθυμούν τον έλεγχο και την κυριαρχία – αν είναι κάτι το οποίο δεν αλλάζει ποτέ, είναι αυτό ακριβώς το απαραίτητο (ίσως) για την ίδια μας την ύπαρξη, ένστικτο για επικράτηση.

Σ 'αυτό το σημείο θέλω να ευχαριστήσω όλους όσους βοήθησαν στην ολοκλήρωση αυτής της εργασίας, τον καθηγητή μου κύριο Θεόδωρο Μαυρογιάννη, τους γονείς μου και όλους όσους έστω και με μια απλή συμβουλή με βοήθησαν να βρω την έξοδο στους λαβυρίνθους, όπου πάντα δημιουργούνται. Άλλες φορές κατοικεί μέσα σ' αυτούς ο Μινώταυρος, άλλες όχι. Όπως και να 'χει πρέπει να τους διασχίσουμε με σθένος.

Γεωγραφία

Στις χαμηλότερες παρυφές της Ίδης, ιδρύθηκε η αρχαία πόλη της Γόρτυνας. Βρίσκεται στο κεντρικό σημείο του βόρειου τομέα της πεδιάδας της Μεσσαράς, της μεγαλύτερης στην Κρήτη. Το όνομα, Μεσσαρά, οφείλεται στο γεγονός ότι απλώνεται προς τη θάλασσα ανάμεσα σε δύο οροσειρές. Σε όλη την πεδιάδα το έδαφος είναι εξαιρετικά εύφορο για γεωργικές καλλιέργειες, με τα ελαιόδεντρα να ευδοκιμούν λόγω του κλίματος και τα οποία οι ντόπιοι εκμεταλλεύονταν ήδη από την αρχαιότητα. Βρίσκεται μεταξύ δύο οροσειρών, βόρεια είναι αυτή του Ψηλορείτη και νότια αυτή των Αστερουσίων. Στη δυτική πλευρά, φτάνει ως τη θάλασσα της Μεσογείου στην Αγία Τριάδα, το Καλαμάκι, τον Κομμό και τα Μάταλα (ένα από τα λιμάνια της Αρχαίας πόλης), ενώ το άλλο ήταν η Λεβήνα (σημερινός Λέντας), από την άλλη πλευρά των Αστερουσίων στα νότια της πόλης, όπου βρίσκονταν το φημισμένο ιερό του Ασκληπιού¹.

Ο Γεροπόταμος ή αρχαίος Ληθαίος, ο οποίος είναι σήμερα χείμαρρος αλλά στο παρελθόν είχε άφθονα νερά, διασχίζει από τα Ανατολικά προς τα Δυτικά την πεδιάδα. Η πόλη απλώθηκε στις δύο πλευρές ενός βόρειου παραπόταμου του Γεροπόταμου, του Μητροπολιανού. Ο Μητροπολιανός χύνεται στην κοιλάδα περνώντας ανάμεσα στο δυτικότερο από τους χαμηλούς λόφους που αποτελούν τους πρόποδες της Ίδης, ορίζοντας τη Μεσσαρά από τα βόρεια, το ύψωμα του Αγίου Ιωάννη (267 μ. από την επιφάνεια της θάλασσας), όπου κτίστηκε η ακρόπολη, και στους ανατολικότερους λόφους, Περβολόπετρα (296 μ.)- Αρμί (348 μ.)- Προφήτη Ηλία (379 μ.). Εκτός από τον λόφο της ακρόπολης ο οικισμός κατέλαβε την περιοχή ανατολικά του Μητροπολιανού.

Στον γεωγράφο Στράβωνα, στο 10^ο βιβλίο των *Γεωγραφικών*, συναντάμε και το συγκεκριμένα απόσπασμα, όπου μαθαίνουμε χρήσιμες πληροφορίες για την γεωγραφία της Κρήτης και την κατάσταση κατά την περίοδο όπου γράφει ο Στράβωνας, δηλαδή τον 1^ο αιώνα μ.Χ.

¹ A. DiVita, *Η Γόρτυνα Της Κρήτης, Δεκαπέντε Αιώνες Αστικού Βίου* (Ηράκλειο, 2015), 3.

Στράβων, Γεωγραφικά, Χ, 4, 7.

«Υπάρχουν πολλές πόλεις στην Κρήτη. Οι μεγαλύτερες και πιο γνωστές είναι τρεις. Κνωσός, Γόρτυνα, Κυδωνία. Ο Όμηρος υμνεί ιδιαίτερα την Κνωσό. Την αποκαλεί μεγάλη, βασίλειο του Μίνωα. Το ίδιο και οι μεταγενέστεροι. Όντως συνέχισε να έχει τα πρωτεία επί μεγάλο διάστημα. Αργότερα παρήκμασε κι έχασε πολλά δικαιώματα της, και η πρωτιά πήγε σε Γόρτυνα και Λύττο. Αργότερα ξαναπήρε το αξίωμα της μητρόπολης του νησιού. Βρίσκεται σε πεδιάδα, έχοντας περίμετρο παλιά τριάντα στάδια ανάμεσα σε Λυκτία και Γόρτυνα. Απέχει διακόσια στάδια από τη Γορτυνία και εκατό είκοσι από τη Λύττο, που ο ποιητής γνωρίζει ως Λύκτο. Από τη θάλασσα στα βόρεια η Κνωσός απέχει είκοσι πέντε στάδια, ενώ η Γόρτυνα από τη Λιβυκή ογδόντα. Επίνειο της Κνωσού είναι το Ηράκλειο.»

Στράβων, Γεωγραφικά, Χ, 4, 11.

Η πόλη των Γορτυνίων βρίσκεται σε πεδιάδα. Στα Αρχαία χρόνια ήταν ίσως τειχισμένη (γι' αυτό και ο Όμηρος μιλά για Γόρτυνα με τα "τείχη της").

«Αργότερα έχασε το τείχος εκ θεμελίων και όλο το διάστημα παρέμεινε ατείχιστη. Ο Πτολεμαίος Φιλοπάτωρ, που άρχισε να την τοιχίζει, έφτασε το έργο μόνο στα ογδόντα στάδια. Η πόλη είχε αξιόλογη περίμετρο, κάπου πενήντα στάδια. Απέχει από τη Λιβυκή θάλασσα, στον Λεβήνα, τον εμπορικό της σταθμό, ενενήντα στάδια. Έχει και άλλο επίνειο, το Μάταλο, που απέχει εκατόν τριάντα στάδια. Την περιοχή διαρρέει ο ποταμός Ληθαίος.»

Η μέγιστη επέκταση της πόλης έφτασε, τον 2^ο -3^ο αιώνα μ.Χ., ως το σημερινό χωριό των Αγίων Δέκα ανατολικά και το μικρότερο της Μητρόπολης προς τα νότια. Ο Α.ΝτιΒίτα υπολόγισε της έκταση της Γόρτυνας λίγο παραπάνω από 400 εκτάρια με βάση το πολυγωνικό και τις αποτυπώσεις που χρησιμοποιήθηκαν για την σύνταξη του

αρχαιολογικού χάρτη². Ο αριθμός των κατοίκων συνολικά εκείνη την περίοδο θα πρέπει να έφτανε περίπου στους 50-60.000, αν και τονίζει ότι τέτοιες προβλέψεις ενέχουν πάντα κάποιο ρίσκο και δεν είναι ακριβείς. Η κύρια πηγή υδροδότησης της πόλης ήταν μέσω ενός υδραγωγού από τον Ζαρό, 15 χιλιόμετρα ΒΔ της Γόρτυνας, στις πλαγιές της Ίδης.

Λόγω καταστροφικών σεισμών η πόλη θάφτηκε κάτω από τα ερείπιά της αλλά και από την ιλύ (λάσπη) που έφτασε σε πάχος τα δύο μέτρα λόγω των υπερχειλίσεων του Μητροπολιανού³ παραποτάμου.

² Στο ίδιο, 5.

³ Στο ίδιο .

Ιδρυτικοί μύθοι

Για την ίδρυση της Γόρτυνας οι εκδοχές των πηγών είναι πολλές και αποκλίνουσες. Ο Στράβωνας φαίνεται να την απαριθμεί ανάμεσα στις λακωνικές αποικίες, ακολουθώντας τον Έφορο(X,4,17). Ήδη ο Πλάτωνας (νομ.708^α) ανέφερε ότι είχε ιδρυθεί από αποίκους προερχόμενους από τη Γόρτυνα της Αρκαδίας. Ο Πausanias(VIII,53,4) , θεωρεί οικιστή της τον Γόρτυνα, γιο του Αρκάδα Τεγεάτη, σύμφωνα με τους κρητικούς γιο του Κρητικού Ραδάμανθυ, αδελφού του Μίνωα. Στην Τέγεα πίστευαν πως ο Γόρτυς δεν ήταν Κρητικός και έλεγαν πως ήταν γιος του Τεγεάτη και πως με τα αδέρφια του Κύδωνα και Αρχίδιο είχαν ιδρύσει αποικίες στην Κρήτη, την Γόρτυνα ,την Κυδωνία και την Κατρέα. Στην αρχαιότητα υπήρχε η αντίληψη πως η Γόρτυνα δεν ιδρύθηκε από κανένα επώνυμο ήρωα, αλλά από τον Ταύρο, έναν κρητικό στρατηγό που για τους «εκλογικευτές των μύθων» αντικαθιστά τον Μινώταυρο σύμφωνα με τον Νίκο Ψιλάκη⁴. Σύμφωνα με τον ίδιο μύθο, ο Ταύρος έκλεψε την Ευρώπη από την Τύρο και όχι ο Δίας μεταμορφωμένος σε ταύρο. Ο Ταύρος λοιπόν ίδρυσε την Γόρτυνα από το όνομα της μητέρας του, Γόρτυνας⁵.

Από την άλλη, κατά τον ιστορικό Κόνωνα (1^{ος} αι.π.Χ- 1^{ος} αι.μ.Χμ, Κόνων, F.Gr.Hist.26f36), ιδρυτές της πόλης ήταν Αχαιοί των Αμυκλών της Λακωνίας⁶ και Μίνυοι της Λήμνου και της Ίμβρου που είχαν εκδιωχθεί από την Σπάρτη.

Σύμφωνα με τον ΝτιΒίτα⁷, στις τελευταίες μελέτες σχετικά με το ζήτημα, δόθηκε ιδιαίτερη έμφαση στο ρόλο της Σπάρτης, σε μια λεπτομερή ανάλυση αυτών των όψιμων μύθων για την ίδρυση της πόλης και των ονομάτων των επτά φυλών⁸ που μαρτυρούνται στην Γόρτυνα κατά τους ελληνοιστικούς χρόνους. Υποστηρίχθηκε ότι οι Μυκηναίοι, που βρίσκονταν ήδη στην Κρήτη, Δωριείς που ήλθαν μαζί τους ή κατά τη

⁴ Ν. Ψιλάκης, *Κρητική Μυθολογία* (Ηράκλειο, 1996), 400.

⁵ Ιωάννης Μαλάλας, *Χρονογραφία*, λόγος 2^{ος} .

⁶ M. Guarducci, *Inscriptiones Creticae, Tituli Gortynii*, vol. 4 (Rome, 1950), 32,37. Για Αχαιούς Αμυκλών Λακωνίας: θα πρέπει να έχουμε υπόψιν ότι ο Απόλλωνας ονομάζεται και Αμυκλαίος στην (IC IV 72, 111). Ο Αμυκλαίος ήταν, επίσης, ένας από τους Γορτύνιους μήνες (IC IV , 182).

⁷ DiVita, *Η Γόρτυνα Της Κρήτης*, 15.

⁸ Για τις επτά φυλές των ελληνοιστικών χρόνων: P.J. Perlman, “Gortyn: The First 700 Years. Part I,” in *Polis and Politics. Studies in Ancient Greek History* (Copenhagen: Museum Tusculanum Press, 2000), 63–71.

διάρκεια των σκοτεινών αιώνων και Αρκάδες και Λάκωνες άποικοι⁹ που έφτασαν κατά το πρώτο μισό του 8^{ου} αιώνα αποτέλεσαν τους πρώτους πυρήνες του νέου κέντρου. Αν και δεν έχει αποδειχθεί αυτή η όψιμη άφιξη νέων πληθυσμών, μαρτυρείται από τις πηγές η στενή σχέση με τους Δωριείς της Πελοποννήσου, καθώς και μια πλουραλιστική συμβολή στη διαμόρφωση της πόλης. Αν επιστρέψουμε στην αφήγηση του Στράβωνα στα *Γεωγραφικά*, στην ανατολική Κρήτη κατοικούν οι Δωριείς, στη Δυτική Κρήτη οι Κύδωνες ενώ στα ΝΑ με οικισμό την Πράσο, οι Ετεόκρητες. Για τους πληθυσμούς που ζούσαν στην ευρύτερη περιοχή της Γόρτυνας, αναφέρει ότι «είναι πιο δυνατοί και κατέχουν τις πεδιάδες», καταλήγοντας ότι είναι εμφανές ότι οι Ετεόκρητες και οι Κύδωνες είναι γηγενείς, ενώ όλοι οι υπόλοιποι είναι ξένοι.

Τέλος, σύμφωνα με τον Στέφανο Βυζάντιο υπάρχουν τρεις αρχαιότερες κι επιβεβαιωμένες από άλλες πηγές ονομασίες της πόλης : Λάρισα, Ελλωτίς και Κρημνία¹⁰.

⁹ DiVita, *Η Γόρτυνα Της Κρήτης*, 70. Για Αρκάδες και Λάκωνες αποίκους που αποτέλεσαν τους πρώτους πυρήνες της Γόρτυνας στο πρώτο μισό του 8^{ου} η τοποθέτηση της Perlman είναι ευφυής σύμφωνα με τον A.DiVita, μένει όμως υπερβολικά υποθετική σε πολλά σημεία. Από αρχαιολογικά και άλλα στοιχεία δεν υποστηρίζεται, η άποψη ότι οι κάτοικοι του Προφήτη Ηλία και της Περβολόπετρας ήταν άποικοι από τη Λακωνία.

¹⁰ Stephanus von Byzanz, *Stephani Byzantii Ethnica, Volumen I: Alpha – Gamma*, Corpus Fontium Historiae Byzantinae — Series Berolinensis 43.1 (De Gruyter, 2006), λήμμα: Γόρτυν.

Ο Δίας και η Ευρώπη

Ο μύθος του Δία και της Ευρώπης είναι ένας μύθος για τον οποίο υπάρχει μεγάλη σύγχυση, καθώς (όπως είναι λογικό σε κάθε μυθολογική αφήγηση) υπάρχουν διαφορές σε κάθε αφήγηση, με τις εκδοχές άλλες φορές να αποκλίνουν περισσότερο και άλλες λιγότερο. Το ζητούμενο στη δική μας περίπτωση, είναι να παρουσιάσουμε την συνολική εμβέλεια του μύθου, τη σχέση του με τη Γόρτυνα και το τι συμπεράσματα μπορούμε να εξάγουμε για την πραγματική του βαρύτητα.

Κατά την επικρατέστερη εκδοχή, η Ευρώπη ήταν η κόρη του βασιλιά Αγήνορα από την Τύρο της Σιδώνας. Σύμφωνα με τον μύθο, κοντά στις ακτές της Τύρου μαζεύει λουλούδια. Ο Ερμής καταφθάνει μετά από εντολή του Δία και διώχνει τα κοπάδια των αγελάδων από το λιβάδι και τα κατευθύνει προς την ακτή. Ο Δίας, σύμφωνα με τον Καρλ Κερένυι¹¹¹², δεν παριστάνεται μόνο ως άσπρος ταύρος με λευκή γραμμή στο μέτωπό του, αλλά έχει τρία διαφορετικά χρώματα. Η Ευρώπη, κρατώντας στο δεξί χέρι της ένα στεφάνι ή περιδέραιο (δώρο από τον Ήφαιστο¹³), ανεβαίνει στην πλάτη του ταύρου κι αυτός ξαφνικά αρχίζει να τρέχει προς τη θάλασσα, όπου ξεχύνεται στα κύματα, με την Ευρώπη να τον κρατά σφιχτά από τα κέρατά του. Ο ταύρος-Δίας, σύμφωνα με το μύθο, φτάνει μαζί με την Ευρώπη στο λιμάνι της Λεβήνας, ενώ σύμφωνα με το Νίκο Ψιλάκη¹⁴, οι κάτοικοι της περιοχής στα νομίσματά τους απεικονίζουν την Ευρώπη να κρατάει σκήπτρο, διότι την εκλάμβαναν ως τη βασιλοπούλα που επέλεξε ο θεός για γυναίκα, *ως μια άλλη θεά*¹⁵.

Όσο για το που οδήγησε ο Δίας την Ευρώπη μετά τη Λεβήνα, συμβαίνουν τα εξής. Το Δικταίον Άντρον, είναι το μέρος όπου τελέστηκε ο Ιερός γάμος, ενώ σύμφωνα με την πιο διαδεδομένη κατά την εποχή εκδοχή, ο Δίας (ως αετός αυτή τη φορά¹⁶) οδήγησε την Ευρώπη στην Γόρτυνα, κάτω από ένα ιερό αειθαλή πλάτανο, όπου και

¹¹ Κ. Κερένυι, *Η Μυθολογία Των Ελλήνων* (Αθήνα, 2012), 110–14.

¹² Στο ίδιο.

¹³ Στο ίδιο.

¹⁴ Ψιλάκης, *Κρητική Μυθολογία*, 124.

¹⁵ Στο ίδιο, 125.

¹⁶ Ρ. Γκρέιβς, *Οι Ελληνικοί Μύθοι* (Αθήνα, 1998), 222. Κατά τον Ρόμπερτ Γκρέιβς, η αποπλάνηση της Ευρώπης από τον Δία με τη μορφή αετού θυμίζει την αποπλάνηση της Ήρας με τη μορφή κούκου.

συνευρέθησαν¹⁷. Ο Πλάτανος είναι είδους *Platanus Orientalis Semprervirens* και σίγουρα ενέπνευσε τους τότε Γορτύνιους να πλάσουν καλύτερα τον μύθο γύρω από τον ιερό Πλάτανο¹⁸ ενώ ακόμα και ο Πλίνιος (N.H., 12,11) γράφει :

est Gortynae in insula Creta iuxta fontem platanus una insignis utriusque linguae monumentis, numquam folia dimittens, statimque et Graeciae fabulositas superfuit loquem sub ea cum Europa concubuisse, ceu vero non alia eiusdem generis esset in Cypro! sed ex ea primum in ipsa Creta, ut est natura hominum novitatis avida, platani satae regeneravere vitium, quandoquidem commendatio arboris eius non alia maior est quam soles aestate arcere, hieme admittere.

Υπάρχει ένας Πλάτανος δίπλα σε μια πηγή (φοντάνα) στη Γόρτυνα στο νησί της Κρήτης ο οποίος μνημονεύεται σε χωρία συγγραφέων γραμμένα και στα Ελληνικά και στα Λατινικά, επειδή δεν πέφτουν ποτέ τα φύλλα του· ένας μύθος από την ελληνική αρχαιότητα τον συνοδεύει, καθώς λέγεται ότι κάτω από αυτόν πλάγιασε ο Δίας με την Ευρώπη-αλλά παραβλέπουν το γεγονός ότι Πλατάνια τέτοιου είδους υπάρχουν και στο νησί της Κύπρου! Όπως και να 'χει, οι βλαστοί από αυτό το δέντρο φυτεύτηκαν πρώτα στην Κρήτη- τόσο διψάει η ανθρώπινη φύση για καινοτομία- δημιούργησε αυτή την ανωμαλία: γιατί ανωμαλία είναι, καθώς το μεγαλύτερο προτέρημα του Πλατάνου είναι από την ίδια του τη σύσταση, να ρίχνει τα φύλλα του το καλοκαίρι και να γεμίζει ξανά το χειμώνα.

Ο Θεόφραστος, παλαιότερος μάρτυρας του επεισοδίου αναφέρει¹⁹:

έν Κρήτη δὲ λέγεται πλάτανόν τινα εἶναι ἐν τῇ Γορτυναίᾳ πρὸς πηγῇ τινὶ ἢ οὐ φυλλοβολεῖ· μυθολογοῦσι δὲ ὡς ὑπὸ ταύτῃ ἐμίγη τῇ Εὐρώπῃ ὁ Ζεὺς· τὰς δὲ πλησίας πάσας φυλλοβολεῖν.

Και ἐπειτα αναφέρει:

έν δὲ Συβάρει δρυὺς ἐστὶν εὖ σύνοπτος ἐκ τῆς πόλεως ἢ οὐ φυλλοβολεῖ· φασὶ δὲ οὐ βλαστάνειν αὐτὴν ἅμα ταῖς ἄλλαις ἀλλὰ μετὰ Κύνα. λέγεται δὲ καὶ ἐν Κύπρῳ πλάτανος εἶναι τοιαύτη.

¹⁷ Κερέννι, *Η Μυθολογία Των Ελλήνων*, 110.

¹⁸ G. Capdeville, "Volcanus. Recherches Comparatistes Sur Les Origines Du Culte de Vulcain," *Bibliothèque Des Ecoles Françaises d'Athènes et de Rome*, Revue des Études Anciennes, tome 99, no. 288 (1995): 171–77.

¹⁹ Theophrastus, 1.9.5.

Σύμφωνα με τον Cardeville²⁰, Ελλώτις και Βέλχανος ήταν αρχικά η θεά Γη και ο Θεός Ουρανός που ενώνονταν στο δέντρο, ένα στοιχείο ανάμεσα στον ουρανό και τη Γη. Αργότερα θα πρέπει να ταυτίστηκαν από τους Δωριείς με την Ευρώπη και τον Δία (Βέλχανος είναι ο Δίας στον Ησύχιο).

Η γενεαλογία της Ευρώπης και η οικογένεια της έχει επίσης ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Παππούς της Ευρώπης ήταν ο Ποσειδώνας και γιαγιά της η Λιβύη. Από το γάμο τους είχαν γεννηθεί δύο δίδυμα παιδιά, Ο Βήλος και ο Αγήνωρ. Ο πρώτος έγινε βασιλιάς στη βόρεια Αφρική και παντρεύτηκε την κόρη του Νείλου, ενώ ο Αγήνωρ πήγε στην Ασία και έγινε βασιλιάς της Συρίας και πήρε για γυναίκα του την Τηλέφασσα. Η Ευρώπη ήταν κόρη της Τηλέφασσας και του Αγήνωρα. Τα αδέλφια της Ευρώπης ήταν ο Κάδμος, ο Φοίνικας, ο Θάσος, ο Φινέας και ο Κίλικας²¹. Ο μύθος συνδέει τις περιοχές όπου αναπτύχθηκαν αυτοί οι περίφημοι προϊστορικοί πολιτισμοί που άλλαξαν την πορεία της ανθρωπότητας²².

Πριν συνεχίσουμε την αφήγηση της πορείας του μύθου, να αναφέρουμε και την άποψη του ιστορικού Καρλ Κερένι στον συγκεκριμένο μύθο, όπως την παραθέτει στο έργο του για την Ελληνική Μυθολογία, που ακόμη και σήμερα παραμένει ένα από τα βασικότερα εγχειρίδια για την κατανόηση και την εμβάθυνση στην ελληνική παράδοση. Αναφέρει, ότι πρέπει να εξετάζουμε τις μυθολογικές παραδόσεις προσεκτικά και συνολικά, καθώς την Ευρώπη *«Τὴ συναντοῦμε στὶς κόρες τοῦ Ὠκεανοῦ καὶ τῆς Τηθύος, ἀνάμεσα σὲ ἄλλες συζύγους τοῦ Διός»*²³.

Και για όλες τις ιστορίες για τον Δία, την Ευρώπη και τους απογόνους τους:

*«Πρόκειται γιὰ κρητικὲς ἱστορίες, ποὺ μῆκαν στὴ μυθολογία μας, καὶ γι' αὐτὸ θὰ τις διηγηθοῦμε κι ἐμεῖς ἐδῶ μὲ λίγα λόγια. Οἱ ἀφηγητὲς δὲ συμφωνοῦσαν ποτὲ μεταξύ τους, ἂν ἡ Εὐρώπη ἦταν κόρη ἢ ἀδελφὴ τοῦ βασιλιᾶ Φοίνικος, ἀπὸ τὸν ὁποῖο πῆρε τ' ὄνομά της ἢ Φοινίκη. Ἡ μητέρα της ὀνομαζόταν Τηλεφάεσσα, «ἐκείνη που φωτίζει μακριά», ἢ Ἀργιώπη, «ἐκείνη μὲ τὸ ἄσπρο πρόσωπο». Τὸ πρόσωπο τῆς μητέρας καὶ τῆς κόρης ἔμοιαζε μὲ τὴν ὄψη τῆς σελήνης, ἐνῶ ἡ λέξη «φοίνιξ» σημαίνει τὸ κόκκινο χρῶμα τοῦ ἥλιου.»*²⁴

²⁰ Cardeville, “Volcanus. Recherches Comparatistes Sur Les Origines Du Culte de Vulcain.”

²¹ Γκρέιβς, *Οι Ελληνικοί Μύθοι*, 222. «Σε διαφορετικές παραλλαγές της γενεαλογίας ο Θάσος είναι γιός του Ποσειδώνα ή του Κίλικα και ο Αγήνωρ είναι ο φοινικικός ήρωας Χνας που εμφανίζεται στη Γένεση ως Χαναάν.»

²² Ψιλάκης, *Κρητική Μυθολογία*, 129.

²³ Κερένι, *Η Μυθολογία Των Ελλήνων*, 110–14.

²⁴ Στο ίδιο.

Μερικοί μεταγενέστεροι συγγραφείς αποπειράθηκαν να εκλογικεύσουν ή και να ερμηνεύσουν τον μύθο. Έγραψαν πως δεν ήταν ο Δίας εκείνος που απήγαγε την Ευρώπη από τις ακτές της Σιδώνας και της Τύρου, αλλά ο βασιλιάς της Κρήτης Ταύρος, όπου είχε εκστρατεύσει κατά της Τύρου και έκανε επιδρομή στην Ασία. Ο Ταύρος πολιορκήσε και κατέλαβε την πόλη και μέσα στις αιχμάλωτες γυναίκες που πήρε, ήταν και η Ευρώπη. Έπειτα, την έφερε στην Κρήτη και την πρόσφερε στον Δία. Όπως αναφέρει πολύ εύστοχα ο Νίκος Ψιλάκης, «η εκλογίκευση αφαιρεί από τους μύθους την γοητεία και την ομορφιά τους.»²⁵

Όσον αφορά την αναζήτηση της Ευρώπης από τον πατέρα και τα αδέρφια της, είναι ενδιαφέρον για τον μελετητή και τον αναγνώστη να παρατηρήσει τη γεωγραφική εμβέλεια όπου είχε ο μύθος και την επιρροή στον τότε κόσμο.

Ο Φοίνιξ ταξίδεψε προς τη Δύση, πέρασε τη Λιβύη και την Καρχηδόνα, ενώ όταν η αναζήτησή του δεν στέφθηκε με επιτυχία δεν γύρισε πίσω στον πατέρα του, παρά μόνο όταν ο ίδιος πέθανε. Όταν, όμως γύρισε πίσω, ίδρυσε το κράτος του, την Φοινίκη²⁶.

Ο Κύλιξ ταξίδεψε στη χώρα των Υπαχαιών και προχώρησε ακόμα παραπέρα αναζητώντας την αδερφή του. Ούτε η δική του αναζήτηση στέφθηκε με επιτυχία. Δε γύρισε στην Τύρο, αλλά ίδρυσε την Κιλικία.

Ο Φινέας πήγε στη Θυνία, κάπου στη Μαύρη Θάλασσα. Κι εκείνος δεν γύρισε πίσω καθώς δεν είχε καμία πληροφορία σχετικά με την αδερφή του. Ο Θάσος, πήγε πρώτα στην Ολυμπία, αφιέρωσε ένα χάλκινο ταύρο στον Δία και στη συνέχεια κατευθύνθηκε βόρεια. Έφτασε στη Θάσο, νησί κοντά στη Θράκη, όπου μυθολογείται ότι ασχολήθηκε με την εξόρυξη χρυσού. Εκεί εγκαταστάθηκε μόνιμα και έδωσε το όνομα του στο νησί.

Ο Κάδμος, πήρε μαζί του τη μητέρα του και απέπλευσε για τη Ρόδο. Οι δυο τους προσέφεραν δώρα στους Θεούς και έχτισαν ιερό προς τιμήν του Ποσειδώνα. Έπειτα, ο Κάδμος έφτασε μέχρι την Θήρα, αλλά δεν έφτασε ποτέ μέχρι την Κρήτη. Έχτισε ναό στη Θήρα και αμέσως μετά κατευθύνθηκε βόρεια, μαζί με τη μητέρα του, όπου πεθαίνει λόγω της στεναχώριας της και θάβεται στη Θράκη. Ο Κάδμος δεν σταμάτησε να αναζητά την αδελφή του. Έφτασε στους Δελφούς όπου συμβουλευέται το μαντείο Του Απόλλωνα. Ο θεός του ζητά να σταματήσει να αναζητά την Ευρώπη. Επίσης του ζητάει να ακολουθήσει την πρώτη αγελάδα που θα δει μπροστά του και να ιδρύσει μια

²⁵ Ψιλάκης, *Κρητική Μυθολογία*, 129.

²⁶ Ηρόδοτος, 4. 151–156.

πόλη στο πρώτο σημείο που θα καθίσει το ζώο. Ο Κάδμος εκτελεί το θέλημα του θεού, ιδρύει την πόλη της Θήβας και στήνει εκεί άγαλμα στη θεά Αθηνά.

Στη Γόρτυνα των ιστορικών χρόνων τελούσαν ιδιότυπες εορτές προς τιμήν της Ευρώπης. Έπλεκαν ένα τεράστιο στεφάνι με περίμετρο 20 πήχεων (περίπου 9 μέτρων) και το περιέφεραν σε πομπή στην γιορτή των Ελλωτίων. Έλεγαν ότι μέσα στο στεφάνι μετέφεραν τα οστά της Ευρώπης.²⁷

Αθήναιος, 15, 22²⁸

«Σέλευκος δ' ἐν ταῖς Γλώσσαις ΕΛΛΩΤΙΔΑ καλεῖσθαι φησι τὸν ἐκ μυρρίνης πλεκόμενον στέφανον, ὄντα τὴν περίμετρον πήχῶν κ', πομπεύειν τε ἐν τῇ τῶν Ἑλλωτίων ἐορτῇ. φασὶ δ' ἐν αὐτῷ τὰ τῆς Εὐρώπης ὀστᾶ κομίζεσθαι, ἦν ἐκάλουν Ἑλλωτίδα. ἄγεσθαι δὲ καὶ ἐν Κορίνθῳ τὰ Ἑλλώτια.»

Η περιφορά των οστών της Ευρώπης φανερώνει λατρεία προς τη θεότητα αλλά και απόλυτο σεβασμό προς το τιμώμενο πρόσωπο. Οι Γορτύνιοι διατήρησαν για πολλούς αιώνες ζωντανά τα στοιχεία του μύθου για την ένωση της Ευρώπης με τον ταυρόμορφο θεό, τόσο, που τα ταύτισαν με μια πανάρχαια έκφραση της θεότητας, την Ελλώτιδα. Δεν είναι τυχαία η αναφορά του Στέφανου Βυζαντίου στα Γεωγραφικά του, ότι η Γόρτυνα λεγόταν Ελλωτίς παλαιότερα. Ο Νίκος Ψιλάκης²⁹ σχολιάζει πολύ εύστοχα ότι : «Δε γνωρίζουμε από πότε άρχισε να λατρεύεται η Ελλωτίς στη Γόρτυνα και πότε ταυτίστηκε με την Ευρώπη. Είναι σχεδόν βέβαιο, ότι η Ελλωτίς κληρονομεί από τη μινωική θεότητα την ιδιότητα της γονιμοποιού δύναμης, την ίδια ιδιότητα δηλαδή που φαίνεται να κληροδοτεί και στην Ευρώπη.»

Αξίζει να δούμε και τις αναφορές του Στράβωνα για αυτό το έθιμο:

«Οι περισσότεροι Έλληνες πρόσθεσαν στον Διόνυσο, στον Απόλλωνα, στην Εκάτη, στις Μούσες και κυρίως στη Δήμητρα καθετί σχετικό με τελετές οργιαστικές, βακχικές και χορικές, καθώς και με τα απόκρυφα θέματα. Δίνουν το όνομα Τακχος, όχι μόνο στον Διόνυσο, αλλά και στον αρχιερέα των μυστηρίων,

²⁷ Ψιλάκης, *Κρητική Μυθολογία*, 132.

²⁸ Athenaeus, 15.22.

²⁹ Ψιλάκης, *Κρητική Μυθολογία*, 133.

που είναι το πνεύμα της Δήμητρας. Κοινά στοιχεία στη λατρεία αυτών των θεών είναι να κουβαλούν κλαδιά δέντρων σε παρέλαση, οι ομαδικοί χοροί και η μυστικότητα των τελετών.»³⁰

«Στην Κρήτη δεν υπήρχαν μόνον αυτά αλλά και τελετουργίες για τον Δία με οργανιστική λατρεία και με διακόνους, ωσάν αυτούς που βρίσκονται στην υπηρεσία του Διονύσου, δηλαδή οι Σάτυροι. Τους έλεγαν Κουρήτες και ήταν νέοι άνθρωποι που απέδιδαν ένοπλη κίνηση με χορευτικό βήμα, παρασταίνοντας τον μύθο της γέννησης του Δία, όπου παίζουν τον Κρόνο που συνήθιζε να καταπίνει τα παιδιά του, μόλις γεννιούνταν, και τη Ρέα να κρύβει τους πόνους της γέννας, να γεννάει το παιδί και να το κρύβει προσπαθώντας να γλιτώσει τη ζωή του με κάθε τρόπο. Λένε ότι γι' αυτό πήρε βοηθούς τους Κουρήτες, που με τύμπανα και παρόμοιους ήχους, με ένοπλο χορό και θόρυβο περιστοίχισαν τη θεά και τρώμαζαν τον Κρόνο, ώστε να πάρουν το παιδί χωρίς να το καταλάβει. Μετά έθρεψαν και μεγάλωσαν το παιδί. Κουρήτες, λοιπόν, ονομάστηκαν είτε επειδή ήταν νέοι, δηλαδή “κούροι”, και πρόσφεραν αυτή την υπηρεσία είτε επειδή “φρόντισαν τη νιότη” του Δία. Υπάρχουν και οι δύο εκδοχές. Πήραν λοιπόν, το όνομα σαν να ήταν κάποιοι Σάτυροι στην υπηρεσία του Δία. Αυτοί ήταν Έλληνες στο θέμα των οργανιστικών εορτασμών.»³¹

Στη Γόρτυνα, επίσης τελούσαν ως την ύστερη αρχαιότητα μια ακόμα ενδιαφέρουσα γιορτή προς τιμήν του Αδύμνου ή Ατύμνιου, ενός νέου που πέθανε νωρίς και τον θρηνούσαν. Λέγανε πως ο Άδυμος, προσωποποιούσε μια παλιά βλαστική θεότητα και ήταν αδελφός της Ευρώπης. Σημαντικές γιορτές προς τιμήν της Ελλωτίδας γινόντουσαν στην Φαιστό, στην Κνωσό και σε άλλες ελληνικές περιοχές.³²

Ο Ψιλάκης συμπεραίνει ότι η Ευρώπη ταυτίζεται , με μια παλιά έκφραση της θεότητας της Κρήτης και παίρνει από τα χαρακτηριστικά της θεάς της γονιμότητας ενώ , όπως είναι έκφραση της θεότητας και η ίδια, παραμερίστηκε από το πάνθεο των άλλων ελληνικών περιοχών, έγινε ηρωίδα και γύρω από το όνομά της, το όνομα μια ηπείρου, και τη βασιλική γενεαλογία της Κρήτης πλέχτηκε ένας ωραίος μύθος. Η καταγωγή του μύθου φαίνεται να είναι κρητική.

Ο Δίας μεταμορφώνεται σε ταύρο και αυτό συμβαίνει για μοναδική φορά στους μύθους που μορφοποιήθηκαν πριν από την κλασική εποχή. Σύμφωνα με τον Κερένυι, στην

³⁰ Strabo, X.3.10.

³¹ Στο ίδιο, X.3.11.

³² Ψιλάκης, *Κρητική Μυθολογία*, 134.

ιστορία της Ευρώπης ο Δίας είναι ο Ταλλαίος Ζεύς³³, δηλαδή ο Θεός Ήλιος των Κρητών. Ο θεός αυτός, ήταν το πιθανότερο ο κρητικός θεός του ουρανού με τη σκοτεινή του όψη, ως θεός του Νυχτερινού ουρανού³⁴.

Ας σταθούμε όμως και στη συμβολική σημασία της αγελάδας και του ταύρου. Ο Κάδμος ακολουθεί την ιερή αγελάδα, σύμφωνα με τη θεϊκή προσταγή, ενώ ο Θάσος αφιερώνει ομοίωμα ταύρου στους Θεούς. Στην προϊστορική Κρήτη, ο ταύρος ήταν το ζώο με την ξεχωριστή τελετουργική σημασία, ενώ σε μια δημοφιλή αφήγηση του μύθου της Πασιφάης, ο ταύρος, που αυτή ερωτεύεται, είναι ίδιος ο Δίας. Ο Κερένι γράφει το εξής : «Για τους αρχαίους Κρήτες ο ταύρος ήταν η παρουσία του ύψιστου θεού τους.»³⁵

Στην ιστορία του Κάδμου συγκεκριμένα, η αγελάδα όπου θυσιάζεται έχει σημάδι του φεγγαριού πάνω της, και είναι η ιστορία της Ιώς, μιας άλλης ερωμένης του Διός. Αφού αυτή μεταμορφώθηκε σε αγελάδα από την ζηλόφθονη Ήρα, ο Δίας – με τη μορφή ταύρου- την ερωτεύεται ξανά. Η Ήρα την στέλνει έπειτα από το Άργος στην Αίγυπτο, όπου γεννάει τον γιό του Δία, Έπαφο. Στην αφήγησή του, ο Κερένι γράφει ότι υποστηρίζανε ότι ο Έπαφος ήταν στην ουσία ο αιγυπτιακός ιερός ταύρος Άπις και ότι η Ίω είναι ίδια με την Ίσιδα η οποία μεταμορφώθηκε σε τρίχρωμη αγελάδα, άλλοτε άσπρη, άλλοτε μαύρη και άλλοτε μενεξελιά (σαν τὸ «ἴον» πὸν στὴν ἀρχαία γλῶσσα ἀκούγεται σαν τὴ λέξη Ίώ).³⁶

Συνοψίζοντας, πρέπει να αναρωτηθεί ο καθένας ξεχωριστά για την πραγματική σημασία των παραπάνω αναφορών. Μπορεί να βγει ένα καταληκτικό συμπέρασμα για τους συμβολισμούς του μύθου, ή πρέπει να τον διαβάζουμε και να τον μελετάμε κάθε φορά σαν να μην γνωρίζαμε ήδη την ύπαρξή του; Για τον Ρόμπερτ Γκρέιβς για παράδειγμα, η αρπαγή της Ευρώπης από τον Δία, που καταγράφει πρόωμη κατάληψη της Κρήτης από τους Έλληνες και έχει συναχθεί από προελληνικές απεικονίσεις της ιέρειας της Σελήνης που καβαλικεύει θριαμβευτικά τον Ήλιο-ταύρο, το θύμα της· κατά τον ίδιο όμως, είναι πιθανό ότι η ιστορία της Ευρώπης παραπέμπει επίσης σε επιδρομή Ελλήνων από την Κρήτη στη Φοινίκη.³⁷ Για τον Κερένι ο μύθος είναι ξεκάθαρο ότι

³³ Το όνομα Τάλως, στην γλώσσα των αρχαίων Κρητών, σήμαινε ήλιος.

³⁴ Κερένι, *Η Μυθολογία των Ελλήνων*, 111.

³⁵ Στο ίδιο, 112.

³⁶ Στο ίδιο, 114.

³⁷ Γκρέιβς, *Οι Ελληνικοί Μύθοι*, 222.

συμβολίζει την αρπαγή της Περσεφόνης³⁸. Άποψή μου είναι ότι στο μυαλό μας πρέπει να σκεφτόμαστε όλα τα παραπάνω ενδεχόμενα και να τα εξετάζουμε κριτικά, ενώ παράλληλα να συλλογιζόμαστε πως αντιλαμβάνονταν οι ίδιοι οι άνθρωποι κάθε εποχής τους μύθους και τις παραδόσεις τους.

³⁸ Κερέντι, *Η Μυθολογία Των Ελλήνων*, 114.

Γόρτυνα: Πολιτική Ιστορία και Ρωμαϊκή επέμβαση

Η Επιγραφή της Γόρτυνας ή αλλιώς Κώδικας της Γόρτυνας ή απλώς Μεγάλος Κώδικας είναι ο αρχαιότερος σήμερα νομοθετικός κώδικας στον ευρωπαϊκό χώρο. Χρονολογείται στο πρώτο ήμισυ του 5ου αι. π.Χ. και βρίσκεται χαραγμένος στον αρχαιολογικό χώρο της Γόρτυνας στην Κρήτη.

Τη δεκαετία του 1880 οι Ιταλοί αρχαιολόγοι Federico Halbherr και Ernst Fabricius ανακάλυψαν κατά τη διάρκεια αρχαιολογικών ανασκαφών την επιγραφή. Η επιγραφή είναι χαραγμένη σε 12 στήλες πάνω σε 42 συνεχόμενες πέτρες που είναι τμήμα τοίχου ενός αρχαίου δημόσιου κτηρίου στην Αγορά της αρχαίας πόλης. Το κτίριο κατά τη ρωμαϊκή εποχή ενσωματώθηκε στο κτίριο του ωδείου. Το κείμενο είναι σε αρχαία δωρική διάλεκτο και διαιρείται σε δώδεκα στήλες των οποίων το μήκος κυμαίνεται μεταξύ 53 και 55 γραμμών. Η φορά της γραφής είναι βουστροφηδόν, αλλάζει δηλαδή με κάθε σειρά και διαβάζεται από τα δεξιά προς τα αριστερά και αντιθέτως. Το αλφάβητο της γραφής είναι ακόμα ελλιπές, αφού δεν απαντώνται τα γράμματα φι, χι, ψι, ζήτα, ήτα και ωμέγα.

Πρόκειται για καταγραφή παλαιότερων νόμων. Μερικά παραδείγματα είναι το οικογενειακό δίκαιο, με νόμους σχετικά με την υιοθεσία, την νομική θέση της γυναίκας και της χήρας, τη νομική θέση των παιδιών που γεννιούνται μετά από χωρισμό και τη νομική θέση παιδιών από γάμο μεταξύ ελεύθερων και σκλάβων ή αλλοδαπών. Νόμοι υπήρχαν και σχετικά με το κληρονομικό δίκαιο, το εμπορικό δίκαιο (συμβόλαιο αγοράς, κατάσχεση, ιδιοκτησία των σκλάβων και των παιδιών τους).

Ουσιαστικά η ύπαρξη του κώδικα μαρτυρά την οργάνωση της πόλεως σε κρατικό, κοινωνικό, πολιτικό και οικονομικό επίπεδο, ενώ γνωρίζουμε ότι ήδη από τον 6ο αιώνα παράγει και εξάγει κεραμικά σε κρητικό επίπεδο. Από τον 5ο αιώνα γνωρίζουμε, χάρη σε ένα σύντομο χωρίο του κώδικα ότι εμπορεύονται και στο εξωτερικό³⁹. Επίσης, το 240 π.Χ. περίπου και σίγουρα, σύμφωνα με τον A.DiVita πριν το 183 π.Χ., λόγω συμμαχίας με το βασίλειο της Φαιστού η Γόρτυνα αποκτά πρόσβαση στο λιμάνι των Ματάλων, ενώ ήδη κατείχε το λιμάνι της Λεβήνας (σημερινός Λέντας).

³⁹ R.F. Willets, *The Law Code of Gortyn* (Berlin, 2013), 75.

Η Γόρτυνα είχε επαφές και με τον εξωτερικό κόσμο, καθώς το 330 π.Χ. , επί Μεγάλου Αλεξάνδρου η Γόρτυνα ανεφοδιάστηκε με σιτηρά από την Κυρηναϊκή λόγω ενός μεγάλου λιμού. Η Γόρτυνα έλαβε τότε και 10.000 μεδίμνους.⁴⁰

Είχαν φημισμένους τοξότες και συντάχθηκαν με τους Σπαρτιάτες στον Χρεμωνίδειο πόλεμο κατά των Μακεδόνων. Επίσης, είναι αρκετά ενδιαφέρον το γεγονός ότι σε περιπτώσεις συνθηκών με ξένα βασίλεια, χρησιμοποιούσαν την *Κοινή* και όχι την δωρική διάλεκτο, όπως και σε μια συνθήκη με τον Ευμένη Β' της Περγάμου το 183 π.Χ.⁴¹.

Δεν μπορούμε να μην αναγνωρίσουμε και την συμμαχία με τον Πτολεμαίο Δ' Φιλοπάτωρ, ο οποίος ανοικοδόμησε τείχος οκτώ σταδίων στους λόφους ανάμεσα στον Άγιο Ιωάννη και τον Προφήτη Ηλία⁴². Η Γόρτυνα παρέμεινε για αρκετό καιρό σύμμαχος των Πτολεμαίων ενώ το 163 π.Χ. ο Φιλομήτωρ έστειλε Αιγύπτιους στρατιώτες να βοηθήσουν τους Γορτυνίους⁴³. Ανάμεσα στον 2^ο και στον 3^ο αιώνα ο Φιλοποίμην, ηγέτης των Αχαιών, ήλθε να συνδράμει τη Γόρτυνα σε ένα από τους πολλούς τοπικούς πολέμους, ίσως με την Κνωσό, ενώ το 197 π.Χ. πεντακόσιοι Γορτυνίοι μισθοφόροι, υπό τον Κύδα, ενώθηκαν με τον Τίτο Κόιντο Φλαμίνιο και τον Άτταλο ενάντια στο Φίλιππο της Μακεδονίας⁴⁴.

Επίσης, στην ανάπτυξη της Γόρτυνας βοήθησε και η συνθήκη της μεταξύ 216-206 π.Χ. με την Ιεράπυτνα, μια μεγάλη ναυτική δύναμη της εποχής όπου σύχναζαν πειρατές⁴⁵.

⁴⁰ G.S.W. Harrison, "Background to the First Century of Roman Rule in Crete," *Cretan Series* 1 (1988): 131–55; U. Bultrighini, "Divinità Della Salute Nella Creta Ellenistica-Romana," *Rivista Di Cultura Classica e Medioevale*, no. 35 (1993): 88–89; G. LeRider, "Monnaies Crétoises Du Ve Au Ier Siècle Av. J.-C.," in *Études Crétoises*, vol. 15 (Paris: Geuthner, 1966), 88–89. Ο DiVita σχολιάζει βασισόμενος στο έργο του LeRider (1966, 142-145) ότι : «Μια σχέση , αν και έμμεση, με την Κυρήνη μαρτυρείται από τα 71 τετράδραχμα της Κυρήνης και της Βάρκης, πάνω στα οποία κόπηκαν νεότερα νομίσματα στη Γόρτυνα και τη Φαιστό μετά το 322 π.Χ., λόγω πιθανόν της επιστροφής στην πατρίδα των τοξοτών που είχαν φύγει με τον Θίβρωνα το 323 π.Χ.»

⁴¹ M. Bile, *La Dialecte Cretois Ancien* (Paris: Ecole Francaise D'Athenes, 1988), 14. Για την κοινή στην Κρήτη βλέπε F. Ghinati, "Problemi Di Epigrafia Cretese. La Diffusione Della Koine," *Minima epigraphica et papyrological* VI, 2001, 35–142.

⁴² Strabo, X.4.11.

⁴³ DiVita, *Η Γόρτυνα Της Κρήτης*, 70. «Οι αιτίες για τις οποίες η βοήθεια του Φιλοπάτορα περιορίστηκε σε οκτώ στάδια δεν είναι ακόμα γνωστές και γιατί, μάλιστα κυρίως γιατί, μας διαφεύγει η ακριβής χρονολογία της "δωρεάς" Το ενδιαφέρον των Πτολεμαίων για την Κρήτη ανάγεται ήδη στα χρόνια του Χρεμωνίδειου πολέμου και αντικατοπτρίζεται στη νομισματοκοπία του νησιού».

⁴⁴ Livy, XXXIII, 3.10.

⁴⁵ DiVita, *Η Γόρτυνα Της Κρήτης*, 59,60.

Μεταξύ 200-189 π.Χ. συνάπτει συμμαχίες με Σύβριτο, Λάππα, Έλυρο και την κοινότητα των Αμυκλαίων, οι οποίοι είχαν και λιμάνι (όχι τον Κομμό).

Μεταξύ 3ου και 2ου αιώνα γνωρίζουμε ότι η Γαύδος ουσιαστικά εξαρτιόταν από τη Γόρτυνα. Χάρη στη Γαύδο η Γόρτυνα, όπως είναι λογικό, κατάφερε κάτι πολύ σημαντικό, να αποκτήσει έναν διάυλο για εμπορικές σχέσεις με τις ακτές της Λιβύης και της Αιγύπτου και επομένως με την Κυρήνη και την Αλεξάνδρεια. Όπως πολύ σωστά σχολιάζει ο DiVita, έτσι απέκτησαν και ένα σημαντικό σταθμό για εμπορικά και πειρατικά πλοία, καθώς είναι γνωστό, ότι οι Κρήτες ήταν διαβόητοι πειρατές της εποχής.

Στο διάστημα 171 και 165 π.Χ. υπάρχει σημαντική διεκδίκηση του λιμανιού της Απολλωνίας (σημερινή Αγία Πελαγία) από την Γόρτυνα, την Κυδωνία και την Κνωσό. Οι Γορτύνιοι κηρύττουν πόλεμο μεταξύ 170 και 169 π.Χ. στην Κυδωνία, η οποία ζητάει την βοήθεια του Ευμένη της Περγάμου, που σύμφωνα με τον ΝτιΒίτα τους βοήθησε όντως μεταξύ 169-168 π.Χ.⁴⁶ Εν τέλει, αναμείχθηκε και η Κνωσός η οποία διεκδίκησε και αυτή το λιμάνι και το κατέλαβε. Τελικά, χάρη στην επέμβαση του Πτολεμαίου του Φιλομήτορος, ο οποίος ήταν φίλος της Γόρτυνας, η ευρύτερη επαρχία της Ριζηνίας (όπου ανήκε το λιμάνι της Απολλωνίας) μοιράστηκε μεταξύ Κνωσού και Γόρτυνας, με την Κνωσό να παίρνει τελικά το βόρειο κομμάτι.

Πρώτες εμπλοκές Ρώμης

Εξαιρετικά ενδιαφέρον για τον μελετητή, είναι να παρατηρήσει το γραμμικό ενδιαφέρον της Ρώμης για τα Κρητικά δρώμενα, και την εξέλιξη της σχέσης της με την Γόρτυνα. Ήδη από το 189 π.Χ. στέλνεται από την Ρώμη ο Κόιντος Φλάβιος Λαβεών για να διευθετήσει τον πόλεμο μεταξύ Κυδωνίας και Κνωσού-Γόρτυνας. Πέτυχε μόνο από τη Γόρτυνα να του αποδοθούν οι Ρωμαίοι και Ιταλικοί αιχμάλωτοι⁴⁷ όπως αναφέρει ο Λίβιος⁴⁸ (που σύμφωνα με τον Βαλέριο Αντία έφταναν τους 4000).

Ο Κόιντος Φλάβιος Λαβεών, σύμφωνα με τον DiVita, πιθανόν να ζήτησε την παράδοση του Αννίβα, ο οποίος κατά την φυγή του από την αυλή του Αντιόχου Γ' και πριν την καταφυγή εκ νέου στην αυλή του βασιλιά Προυσία Α' της Βιθυνίας,

⁴⁶ Στο ίδιο, 61.

⁴⁷ Στο ίδιο.

⁴⁸ Livy, XXXVII 60, 5-6.

γνωρίζουμε ότι κατά το 190 βρέθηκε στη Γόρτυνα και φιλοξενήθηκε από Γορτύνιους . Το ενδιαφέρον σημείο της υπόθεσης είναι ότι όταν του ζήτησαν λύτρα για αυτή τους την φιλοξενία , αυτός τους έδωσε πιθάρια που είχαν μόνο στο πάνω μέρος χρυσά νομίσματα, ενώ στο υπόλοιπο μέρος τους μολύβι. Το ότι ένας στρατηγός όπως ο Αννίβας αναγνώρισε την Γόρτυνα και κατέφυγε σ' αυτή, δείχνει το πόσο σημαντική ήταν η πόλη εκείνη την περίοδο⁴⁹.

Το 184 π.Χ., ο Ρωμαίος Άππιος Κλαύδιος Πούλχερ μεσολαβεί μεταξύ Κνωσού και Γόρτυνας, έτσι ώστε η δεύτερη να ανακτήσει κάποιες περιοχές που είχαν δοθεί στον Ραύκο και στη Λύκτο.⁵⁰

Η Γόρτυνα κυριαρχεί στην ομοσπονδία των Κρητών, το *Κοινόν των Κρηταιέων*, μια ένωση χωρίς στρατό και στρατηγό, η οποία διοικούνταν από ένα πρόεδρο και μια συνέλευση (*συνέδριον*) που συγκεντρώνονταν είτε στην Κνωσό είτε στη Γόρτυνα, ενεργούσε με βάση κοινούς κανόνες (*διάγραμμα*) και χρησιμοποιούσε ένα είδος ομοσπονδιακού δικαστηρίου (*κοινοδίκιον*). Ουσιαστικά διαλύονταν όταν η Γόρτυνα και η Κνωσός βρίσκονταν σε διαμάχη. Υπάρχει κοινόν ήδη από το 266 π.Χ., ήταν ενεργό κυρίως τον 2^ο αιώνα, ενώ ανασυστάθηκε από τον Αντώνιο το 43 π.Χ. Φτάνει στην μέγιστη ακμή της κατά την ελληνιστική περίοδο γύρω στο 150 π.Χ. με την καταστροφή της Φαιστού. Τα επόμενα χρόνια η μεγαλύτερη δύναμη της περιοχής είναι η Κνωσός καθώς η Γόρτυνα χάνει αρκετά από την δύναμη της⁵¹. Ο H. Van Effenterre αναφέρει συγκεκριμένα ότι η ιστορία της ελληνιστικής Κρήτης είναι στην πραγματικότητα «πάνω απ' όλα η ιστορία της αντιπαλότητας μεταξύ Κνωσού και Γόρτυνας και των συγκρούσεών τους. Μεταξύ 121-120 π.Χ. έχουμε κι άλλες συγκρούσεις μεταξύ Κνωσού και Γόρτυνας, οι οποίες διευθετήθηκαν από τον λεγάτο Κόιντο Φλάβιο Μάξιμο περίπου το 112 π.Χ.

Η Ρώμη συνέχισε την επέμβασή της στην Κρήτη όλο και περισσότερο τα επόμενα χρόνια, είτε για να ξεριζωθεί η πειρατεία (που ήταν δεύτερη σε σύγκριση μόνο με εκείνη της Κιλικίας), σε μια Κρήτη εχθρική προς τη Ρώμη κατά το Μιθριδατικό πόλεμο, είτε για εμπορικούς σκοπούς.

⁴⁹ DiVita, *Η Γόρτυνα Της Κρήτης*, 62.

⁵⁰ IC IV. 24.

⁵¹ Strabo, X.4.11; Diodorus, 4.59-8; H. Van Effenterre, *La Crete et La Monde Grec de Platon a Polibe* (Paris, 1948), 158, 237.

Το 74 π.Χ.⁵² ο πραίτορας Μάρκος Αντώνιος λαμβάνει από την σύγκλητο ένα *imperium infinitum* για να καταπολεμήσει την πειρατεία στη Μεσόγειο και βρίσκει πρόσχημα να επιτεθεί στην Κρήτη, με αποτέλεσμα να υποστεί ντροπιαστική ήττα⁵³ το 71 π.Χ. στην Κυδωνία (από τον Λασθένη) και να εξελιχθεί σε θρίαμβο των Κρητών. Ο Στυλιανός Σπυριδάκης σχολιάζει πως «αυτή η νίκη αποτελεί μία από τις μεγαλύτερες νίκες των Ελλήνων κατά των Ρωμαίων, ενώ ακόμα πιο εντυπωσιακό είναι ότι συμβαίνει έναν αιώνα μετά την πτώση των Ελλήνων ως παγκόσμια δύναμη»⁵⁴. Την ίδια περίοδο στέλνεται πρεσβεία τριάντα Κρητών στη Ρώμη που αποτελούσαν την *Βουλή*, όπως την αποκαλεί και ο Διόδωρος, που το πιθανότερο είναι να ήταν το *Κοινόν*. Οι Ρωμαίοι δεν θέλουν να συνθηκολογήσουν με τους Κρήτες και γι' αυτό τους προτείνουν υπερβολικά δυσβάσταχτους όρους έτσι ώστε να οδηγήσουν την κατάσταση σε νέα πολεμική σύγκρουση. Οι Κρήτες αρνούνται τους όρους και έτσι ο πόλεμος αρχίζει ξανά το 69 π.Χ. Ουσιαστικά ο Κόιντος Καικίλιος Μέτελλος, ο επονομαζόμενος και «Κρητικός», αναλαμβάνει την πολεμική επιχείρηση και καταλαμβάνει όλη την Κρήτη μέσα σε δύο χρόνια. Ξεκινάει από την δυτική πλευρά και κατευθύνεται ολοένα και πιο ανατολικά. Κίσσαμος, Πουρρηγία, Κυδωνία, έπειτα Κνωσσός, Ελεύθερα και Λάππα στην κεντρική Κρήτη και τελευταία πέφτει η Ιεράπυτνα στην Ανατολή. Πληροφορίες για την εκστρατεία μάς δίνει για το 67 π.Χ. ο Αππιανός στο έκτο κεφάλαιο της *Εκ Σικελικής*, αλλά και ο Δίων για την πρόιμη εκστρατεία το 69 π.Χ. Για τα γεγονότα αυτά θα αναφερθούμε εκτενέστερα στα επόμενα κεφάλαια της παρούσας εργασίας.

Η Γόρτυνα μέσα σε όλη αυτήν την κατάσταση παρέχει στον Μέτελλο μια ουδετερότητα, η οποία σίγουρα έπαιξε καθοριστικό ρόλο για την εξέλιξη του πολέμου ενάντια στους Ρωμαίους. Σύμφωνα με τον Λίβιο⁵⁵ ο Μέτελλος νομοθετεί στη Γόρτυνα και την κάνει πρωτεύουσα. Παράλληλα με την κατάκτηση του Μέτελλου, το 67 π.Χ. ο Πομπήιος «καθαρίζει» την Κρήτη και την Ανατολική Μεσόγειο από το πειρατικό στοιχείο. Η Ρώμη μέσα στο διάστημα αυτών των δύο χρόνων πολεμάει ενάντια σε 24.000 Κρήτες ενώ ο Μέτελλος επιστρέφει θριαμβευτικά στην πρωτεύουσα. Όπως αναφέρει εύστοχα ο Ian F. Sanders⁵⁶, ο Μέτελλος αξίζει το προσωνύμιο «Κρητικός»

⁵² S.V. Spyridakis, *Cretica, Studies on Ancient Crete* (New York, 1992), 136–37.

⁵³ Florus, 3.71; P. Foucart, “Les Campagnes de M. Antonius Creticus Contre Les Pirates 74-71 a J.C.,” *Journal des Savants*, 1906, 569–81.

⁵⁴ Spyridakis, *Cretica, Studies on Ancient Crete*, 136.

⁵⁵ Livy, XCIX. “Metellus insulae leges dedit”

⁵⁶ I.F. Sanders, *Roman Crete: An Archaeological Survey and Gazetteer of Late Hellenistic, Roman, and Early Byzantine Crete* (Aris and Phillips, 1982).

πολύ περισσότερο από τον προκάτοχό του , Μάρκο Αντώνιο. Η Κρήτη ήταν η τελευταία ελληνική πόλη που κατακτήθηκε από τους Ρωμαίους , με τους συγγραφείς της εποχής να το θεωρούν κοσμοϊστορικό γεγονός της εποχής⁵⁷ και τον ίδιο τον Μοντεσκιέ να αναφέρει ότι οι νησιώτες Κρητικοί πολέμησαν ενάντια στους Ρωμαίους πιο αποτελεσματικά από κάθε βασιλέα της εποχής⁵⁸.

Κατά την περίοδο της Ρωμαιοκρατίας στην Κρήτη, δεν έχουμε στοιχεία προσπάθειας επαναστάσεως των Κρητών κατά της κυριαρχίας, γεγονός που ίσως μπορεί να εξηγηθεί, αν σκεφτεί κανείς, ότι οι Ρωμαίοι κράτησαν το σύστημα των πόλεων-βασιλείων στην Κρήτη και απλά πρόσθεσαν ένα κυβερνήτη να ελέγχει το νησί. Μεταξύ 69 και 67 π.Χ. η Γόρτυνα δεν συγκαταλέγονταν στις πόλεις που τάχθηκαν κατά των Ρωμαίων, ενώ από ψηφίσματα προξενίας παρατηρούμε ότι πολλοί Ιταλοί και Ρωμαίοι έμποροι είχαν εγκατασταθεί στην πόλη⁵⁹, οι οποίοι λαμβάνουν και τον τίτλο του Γορτύνιου πολίτη.

⁵⁷ Spyridakis, *Cretica, Studies on Ancient Crete*, 137; Dio, 36.19.3; Sallust, 4.69.10.

⁵⁸ Στο ίδιο. Ο Spyridakis παραπέμπει σε Montesquieu, *The Spirit of Laws*, μτφ. Τ. Nugent (Toronto: Kelly University of Toronto Library, 1899), κεφ. IV,6; VIII, 11f.

⁵⁹ IC IV, 202-228, 290-291, a.279 κ.εξ; A. Magnelli, *Magistrati Ed Uomini d'affari, Tra I Secolo a.C. e I d.C.*, in *Un'inedita Iscrizione Gortinia* (Olbia: L'Africa romana: atti del XII convegno di studio Olbia, 1996), 1291–1305.

Πειρατεία στην Ανατολική Μεσόγειο κατά τον 2ο και 1ο αι.

π.Χ.

Για την ευρύτερη κατάσταση της πειρατείας στη Μεσόγειο, θεωρώ ότι πρέπει να μελετήσουμε τις πηγές μας και τα έργα όπου έχουν γραφτεί για την κοινωνική και οικονομική ιστορία κατά τον 2^ο και 1^ο αιώνα π.Χ. Ο Mikhail Ivanovich Rostovtzeff, στο *Social and economic history of the Hellenistic world* μας παρέχει χρησιμότες πληροφορίες για την πειρατεία στο Αιγαίο, το ρόλο της τότε ισχυρής Ρόδου στον Γ' Μακεδονικό πόλεμο και τους δραστήριους Κρήτες πειρατές, τους οποίους διαδέχονται οι Κίλικες. Η αδυναμία της Ρώμης να ελέγξει τις θάλασσες είναι εμφανής, καθώς ο στόλος της είναι ανύπαρκτος. Γράφει ο Rostovtzeff⁶⁰:

«Η Ρώμη ποτέ δεν είχε στόλο στο Αιγαίο και εξαρτιούνταν από τις ελληνικές ναυτικές δυνάμεις σε περίπτωση έκτακτης ανάγκης. Έτσι, δεν παραξενεύομαστε όταν μαθαίνουμε ότι η Ρόδος σε συνεργασία με τον Άτταλο Β' στρέφονται κατά των Κρητών πειρατών. Η πειρατεία στην Κρήτη είχε ακμάσει ξανά μετά το τέλος του Γ Μακεδονικού πολέμου. Η προσπάθεια αυτή ήταν δύσκολη, και μεταξύ 155-153 π.Χ., οι Κρήτες κάνουν επιδρομή σε κάποια νησιά του Αιγαίου. Η κατάσταση ήταν τόσο σοβαρή όπου ανάγκασε τους Ρόδιους να ζητήσουν βοήθεια από τους Αχαιούς, βοήθεια την οποία εκείνοι αρνήθηκαν να δώσουν.

Πιθανώς ο πόλεμος να έληξε μετά από διπλωματική παρέμβαση των Ρωμαίων, αλλά δε μπορούμε να είμαστε σίγουροι ότι οδήγησε σε μείωση της Κρητικής πειρατείας.

Ταυτόχρονα με τον Κρητικό πόλεμο, ξεσπά πόλεμος μεταξύ του Αττάλου Β' και του Προυσία Β' της Βιθυνίας. Ροδιακά πλοία στέλνονται στον Ελλήσποντο κατά των βάσεων που είχε εκεί ο Προυσίας. Είναι πιθανό ο Προυσίας, με τη βοήθεια των Κρητών, να εμπόδιζε την ελεύθερη διακίνηση προϊόντων στα στενά του Μαρμαρά και στην Προποντίδα. Να σημειωθεί εδώ, ότι ο Προυσίας διατηρούσε εγκάρδιες σχέσεις με μερικές Κρητικές πόλεις. Τα Άπτερα απέδιδαν υψηλές τιμές σ' αυτόν και στους πρέσβεις του, σε πολίτες των παραλιακών πόλεων της Βιθυνίας, μερικοί των οποίων ήταν

⁶⁰ M.I. Rostovtzeff, *Ρωμαϊκή Ιστορία* (Αθήνα, 1984), 772.

Ελληνοποιημένοι Θράκες. Να σημειωθεί ότι οι συμμαχίες με πειρατές δεν ήταν ασυνήθιστο φαινόμενο.»

Όπως γράφει, οι Κρήτες δεν δίσταζαν να συμμαχούν με ξένους ηγεμόνες κατά των γειτονικών τους περιοχών, αν ένιωθαν ότι οι συνθήκες τους ευνοούσαν και ότι οι κινήσεις τους θα ήταν επικερδείς. Μέσα στα επόμενα χρόνια όμως, βρίσκουμε τη Ρόδο σε ρόλο κλειδί για την ασφάλεια της Μεσογείου, αλλά και σε μια θέση άκρως ρευστή, καθώς τα πρώτα χρόνια της ανόδου του Μιθριδάτη στο θρόνο (120 π.Χ.), κρατάει μια πιο διαλλακτική στάση προς τον Πόντιο βασιλιά:

«Η Ρόδος, πιστή σύμμαχος των Ρωμαίων, στα πρώτα στάδια τουλάχιστον, δεν προσπαθεί να πατάξει την συνεχόμενη άνοδο της Κιλικικής πειρατείας και προσπάθησε να έχει καλές σχέσεις με τον Μιθριδάτη κατά τα πρώτα χρόνια της βασιλείας του. Μέχρι την εποχή του Κασίου, η Ρόδος ήταν από τις πιο οργανωμένες ναυτικές δυνάμεις σε ένα θαναούντα ελληνιστικό κόσμο.⁶¹»

Όσον αφορά για τις απαρχές της Κιλικικής πειρατείας, ο Rostovtzeff γράφει ότι είναι δύσκολο να εντοπιστούν:

«Οι Κίλικες πειρατές αντικαθιστούν τους Κρήτες κατά τη διάρκεια και μετά το τέλος των Μιθριδατικών πολέμων, και έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην αναγέννηση της Κρητικής πειρατείας. Ήταν καλύτερα οργανωμένοι από τους Κρήτες προκατόχους τους, αν και οι απαρχές της Κιλικικής πειρατείας είναι δύσκολο να εντοπιστούν. Ο Στράβων μας δίνει μια ζωντανή αλλά μπερδεμένη εικόνα.⁶²»

Ο Rostovtzeff παραπέμπει φυσικά στα αποσπάσματα του Στράβωνα από το 3^ο και το 5^ο κεφάλαιο του 14^{ου} βιβλίου, όπου κάνει ιδιαίτερη μνεία στην Κιλικία. Ειδικά στο 14.5, έχουμε και το σχόλιό του για την αδυναμία των Ρωμαίων και των υπολοίπων περιφερειακών δυνάμεων να τους αντιμετωπίσουν:

«...τήν δὲ θάλατταν τοῖς Κίλιξι παρέδωκαν. εἴτ' αὐξηθέντας ἠναγκάσθησαν καταλύειν Ῥωμαῖοι πολέμῳ καὶ μετὰ στρατιᾶς, οὗς αὐξομένους οὐκ ἐκώλυσαν. ὀλιγορίαν μὲν

⁶¹ Στο ίδιο, 773.

⁶² Στο ίδιο, 783.

οὖν αὐτῶν χαλεπὸν καταγῶναι' πρὸς ἑτέροις δὲ ὄντες τοῖς ἐγγυτέρω καὶ κατὰ χεῖρα μᾶλλον οὐχ οἴοι τε ἦσαν τὰ ἀπωτέρω σκοπεῖν, ταῦτα μὲν οὖν ἔδοξεν ἡμῖν ἐν παρεκβάσει διὰ βραχέων εἰπεῖν.»⁶³

«...τη θάλασσα, ὁμως, την παρέδωσαν στους Κίλικες. Στη συνέχεια, αφού αυτοί είχαν αποκτήσει περισσότερη δύναμη, οι Ρωμαῖοι αναγκάστηκαν να τους καταστρέψουν με πόλεμο και με στρατό, αν και δεν είχαν εμποδίσει μέχρι τότε την εξάπλωση της δύναμής τους. Είναι λοιπόν δύσκολο να καταδικάσουμε τους Ρωμαίους για την ολιγωρία τους, αφού, ασχολούμενοι με θέματα που ήταν πιο άμεσα και επείγοντα, δεν είχαν την πολυτέλεια να ασχοληθούν με τα μεταγενέστερα. Αυτά αποφάσισα να πω, κάνοντας μια σύντομη παρέκβαση από τη γεωγραφική μου περιγραφή.»

Η άλλη μεγάλη δύναμη της εποχής, οι Σελευκίδες, είχαν μόνο 12 πλοία και δεν μπορούσαν να ελέγξουν τον πειρατικό στόλο, ο οποίος οργανώθηκε υπό τον Διόδωτο Τρύφωνα (143 π.Χ.) που χρησιμοποιούσε ως βάση του το Κορακέσιο της Κιλικικής. Ο Στράβωνας, στο ίδιο σημείο, έχει προηγουμένως κάνει μια πολύ εύστοχη παρατήρηση που δεν πρέπει να περάσει απαρατήρητη. Γράφει ότι το παράδειγμα του Διόδωτου και η αδυναμία της οργανωμένης διοίκησης να πατάξει το κίνημά του, ενέπνευσε και άλλους να συνεχίσουν το αποσταθεροποιητικό έργο του:

«...τοῖς δὲ Κίλιξιν ἀρχὴν · τοῦ τὰ πειρατικὰ συνίστασθαι Τρύφων αἴτιος κατέστη, καὶ ἡ τῶν βασιλέων οὐδένεια τῶν τότε ἐκ διαδοχῆς ἐπιστατούντων τῆς Συρίας ἅμα καὶ τῆς Κιλικίας· τῶ γὰρ ἐκείνου νεωτερισμῶ συνένεωτέρισαν καὶ ἄλλοι, διχοστατοῦντές τε ἀδελφοὶ πρὸς ἀλλήλους ὑποχείριον ἐποίουν τὴν χώραν τοῖς ἐπιτιθεμένοις, ἢ δὲ τῶν ἀνδραπόδων ἐξαγωγή προὔκαλειτο μάλιστα εἰς τὰς κακουργίας, ἐπικερδεστάτη γενομένη»⁶⁴

«Οι ενέργειες του Τρύφωνα σε συνδυασμό με την ανικανότητα των βασιλέων οι οποίοι μέσω διαδοχής διοικούσαν την Συρία και την Κιλικία, ήταν η αιτία σύστασης των πειρατικών συμμοριών των Κιλικίων· οι νεωτερισμοί και η δραστηριότητά του έδωσαν το έναυσμα και σε άλλους να μιμηθούν τα έργα του, έτσι ώστε οι διαφωνίες μεταξύ των αδελφών να κάνουν τη χώρα υποχείριο σε κάθε επιτιθέμενο. Η εξαγωγή σκλάβων τους ωθούσε σε περισσότερες κακουργίες, διότι τους απέφερε μεγάλα κέρδη.»

⁶³ Strabo, 14.5.2.

⁶⁴ Στο ίδιο, 14.3.2.

Ανατρέχοντας ξανά στον Rostovtzeff, μπορούμε να είμαστε σίγουροι ότι οι σχέσεις Κρητών και Κιλικών πειρατών δεν διακόπηκαν, αντίθετα βελτιώνονταν συνεχώς:

«Μέσα στα επόμενα χρόνια αυτές οι ομάδες κορύφωσαν τη δραστηριότητά τους και επεκτάθηκαν όχι μόνο στη θάλασσα, αλλά και στη χερσαία πειρατεία, με σταθμούς τους στη Μικρά Ασία την ευρύτερη περιοχή της Κομμαγηνής, όπου συνεργάζονταν με βαρβαρικά φύλα όπως αυτά των Ισαύρων. Οι διδάσκαλοι των Κιλικών σε αυτή τους τη δραστηριότητα, ήταν οι Κρήτες, οι οποίοι εκείνη την περίοδο έπαιζαν καθοριστικό ρόλο στους δυναστικούς πολέμους της Συρίας.⁶⁵»

Γενικότερη παρατήρησή του⁶⁶ είναι ότι συνέφερε τους Ρωμαίους και τους Πτολεμαίους αυτή η κατάσταση με την άνοδο της Κιλικικής πειρατείας, διότι δεν τους επηρέαζε άμεσα, τουλάχιστον όχι τόσο όσο τους Σελευκίδες, οι οποίοι όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, δεν είχαν την απαραίτητη θαλάσσια δύναμη για να πατάξουν την πειρατεία. Επιπλέον, η πειρατεία είχε οργανωθεί σε τέτοιο βαθμό, έτσι ώστε να αποτελεί μια συνεχόμενη πηγή σκλάβων και φτηνών εργατικών χεριών, κάτι που τους εξυπηρετούσε όλους. Αρχικά, οι Κίλικες και Φοίνικες δουλέμποροι είχαν μια αντιπαλότητα και σύγκρουση συμφερόντων, αλλά δεν υπάρχει λόγος να αμφισβητήσουμε ότι μετά από ένα σημείο λειτουργούσαν συνεργατικά. Ο Στράβων αναφέρει ότι η Σίδη στην Παμφυλία ήταν σημαντικό κέντρο για το εμπόριο σκλάβων.

Ο Rostovtzeff επισημαίνει ότι το ίδιο συνέβαινε και στην Κρήτη, στην Κνωσό (με τους δύο λιμένες της), στην Κυδωνία και στην Ιεράπυτνα. Στο πρώτο μισό του 2ου αιώνα όμως, γράφει ότι καθώς η κρητική πειρατεία είχε παρακμάσει, το νησί οδηγείται σε οικονομική εξαθλίωση, γεγονός που θα αλλάξει από το δεύτερο μισό του 2ου αιώνα π.Χ., με τους Κρήτες να γίνονται, από «διδάσκαλοι» των Κιλικών στην πειρατεία, συνεργοί τους.

Οι Κίλικες δεν περιόρισαν τις δραστηριότητές τους μόνον στην περιοχή τους, αλλά επεκτάθηκαν και προς το Αιγαίο και τη Δυτική Μεσόγειο, προς μεγάλη αγανάκτηση των φορολογούμενων αγροτών στη Μικρά Ασία και των Ρωμαίων και Ιταλών εμπόρων στο Αιγαίο. Όπως αναφέρει και ο Rostovtzeff, είναι δυσνόητο σε εμάς, γιατί οι Ρωμαίοι

⁶⁵ Rostovtzeff, *Ρωμαϊκή Ιστορία*, 783.

⁶⁶ Στο ίδιο, 784-786.

άφησαν αυτή την κατάσταση να εξελιχθεί μέχρι να αποφασίσουν να λάβουν δράση στα τελευταία χρόνια του 2ου αιώνα π.Χ.

Ο Μάρκος Αντώνιος, ο γνωστός ρήτορας, στέλνεται το 102 π.Χ. στην Κιλικία για να αντιμετωπίσει τους πειρατές και η επιχείρηση στέφεται με επιτυχία σε μεγάλο βαθμό. Η Κιλικία, η Παμφυλία, η Λυκία και η Λυκαονία τίθενται υπό Ρωμαϊκό έλεγχο. Ψηφίζεται νόμος στη Ρώμη, όπου παρέχει *inter alia* μεταξύ όλων των πολιτειών της Ανατολής έτσι ώστε να αντιμετωπιστούν οι πειρατές. Το μέτρο αυτό υποδηλώνει ότι οι Ρωμαίοι προετοιμάζονταν για επερχόμενη πολεμική σύγκρουση κι είναι πολύ πιθανόν, ο νόμος αυτός να θεσπίστηκε από τον Γάιο Μάριο, ο οποίος φιλοδοξούσε να ηγηθεί του στρατεύματος στην Ανατολή. Τίποτα ουσιαστικό δεν συμβαίνει στην πραγματικότητα, με το φαινόμενο της πειρατείας να παίρνει ακόμα μεγαλύτερες διαστάσεις κατά την περίοδο βασιλείας του Μιθριδάτη του Πόντου.

Η μαρτυρία του Αππιανού

Η μαρτυρία του Αππιανού του Αλεξανδρινού (95-165 μ.Χ.) για τις σχέσεις Κρητών και Ρωμαίων αλλά και για το ρόλο των πειρατών και του Μιθριδάτη του Πόντου είναι χρησιμότητα, καθώς με χρονική σειρά και ακολουθία, αφηγείται σύντομα τα γεγονότα και λειτουργεί ως οδηγός για βαθύτερη μελέτη και σύγκριση.

Βιβλίο V, VI⁶⁷

74 Π.Χ

ὅτι Κρήτη ἐξ ἀρχῆς εὐνοϊκῶς ἔχειν ἐδόκει Μιθριδάτη βασιλεύοντι Πόντου καὶ [ὑπὲρ] αὐτῷ μισθοφορῆσαι πολεμοῦντι Ῥωμαίοις ἐλέγετο. ἔδοξε δὲ καὶ τοῖς πλεονάσασι τότε ληισταῖς ἐς χάριν τοῦ Μιθριδάτου συλλαβεῖν καὶ

⁶⁷ Appian, V, VI.

συμμαχήσαι σαφῶς διωκομένοις ὑπὸ Γαΐου Ἀντωνίου, πρεσβευσαμένου <δὲ> τοῦ Ἀντωνίου πρὸς αὐτοὺς ὑπεριδεῖν καὶ ὑπερηφάνως ἀποκρίνασθαι. καὶ πολεμήσαι μὲν αὐτοῖς εὐθὺς ἐπὶ τῷδε Ἀντώνιος καὶ οὐ πρᾶξιαι καλῶς, χρηματίσαι δ' ὅμως διὰ τὴν πρᾶξιν Κρητικός. καὶ ἦν ὅδε πατήρ Μάρκου Ἀντωνίου τοῦ πολεμήσαντος ὕστερον Καίσαρι τῷ κληθέντι Σεβαστῷ περὶ Ἄκτιον. ψηφισαμένων δὲ Ῥωμαίων κληθέντι Σεβαστῷ περὶ Ἄκτιον. ψηφισαμένων δὲ Ῥωμαίων Κρησὶ πολεμεῖν διὰ τάδε, οἱ Κρηῖτες ἐπρέσβευσαν ἐς Ῥώμην περὶ διαλλαγῶν. οἱ δὲ αὐτοὺς ἐκέλευον ἐκδοῦναί τε αὐτοῖς Λασθένη τὸν πολεμήσαντα Ἀντωνίῳ καὶ τὰ σκάφη τὰ ληστικά πάντα παραδοῦναι καὶ ὅσα Ῥωμαίων εἶχον αἰχμάλωτα καὶ ὄμηρα τριακόσια καὶ ἀργυρίου τάλαντα τετρακισχίλια. οὐ δεξαμένων δὲ ταῦτα Κρητῶν ἠρέθη στρατηγὸς ἐπ' αὐτοὺς Μέτελλος καὶ νικᾷ μὲν ὁ Μέτελλος ἐν Κυδωνίᾳ Λασθένη, καὶ φυγόντος ἐς Κνωσσὸν Πανάρης Μετέλλῳ τὴν Κυδωνίαν παρέδωκεν ἐπὶ συνθήκῃ μηδὲν παθεῖν αὐτός.

Μετέλλου δὲ Κνωσσὸν περικαθημένου, ὁ Λασθένης τὴν

οἰκίαν χρημάτων πλήσας κατέφλεξε καὶ διέφυγεν ἀπὸ τῆς Κνωσσοῦ. καὶ οἱ Κρηῖτες ἐς Πομπήιον Μάγνον, στρατηγούντα τοῦ ληστικοῦ καὶ Μιθριδατείου πολέμου, πέμψαντες ἔφασαν ἑαυτοὺς ἐλθόντι ἐπιτρέψειν. ὁ δὲ ἀσχόλως τότε ἔχων ἐκέλευε τὸν Μέτελλον, ὡς οὐ δέον ἔτι πολεμεῖν τοῖς ἑαυτοὺς ἐπιτρέπουσιν, ἐξανίστασθαι τῆς νήσου· παραλήψεσθαι γὰρ αὐτὸς αὐτὴν ἐπελθών. ὁ δὲ οὐ φροντίσας ἐπέμεινε τῷ πολέμῳ, μέχρι ὑπηγάγετο αὐτὴν Λασθένει συνθέμενος ὅμοια Πανάρει, καὶ ἐθριάμβευσε καὶ Κρητικὸς ἐκλήθη ὅδε δικαιότερον Ἀντωνίου τὴν νῆσον ἐξεργασάμενος.

74 Π.Χ.

Ἡ Κρήτη, φαινόταν ὅτι ἦταν ευνοϊκὰ διακείμενη πρὸς τὸν Μιθριδάτη, βασιλιά του Πόντου, ἡδὴ ἀπ' τὴν ἀρχή, καὶ λέγεται ὅτι οἱ Κρηῖτες παρείχαν σ' αὐτὸν μισθοφόρους ὅσο βρισκόταν σε πόλεμο με τοὺς Ῥωμαίους. Λέγεται ἐπίσης ὅτι, προκειμένου νὰ ευχαριστήσουν τὸν Μιθριδάτη, υποστήριζαν τοὺς πειρατὲς που τότε εἶχαν σε μεγάλο

βαθμό τον έλεγχο της θάλασσας, και τους συνέδραμαν ολοφάνερα όταν τους καταδίωκε ο Μάρκος Αντώνιος. Όταν ο Αντώνιος έστειλε απεσταλμένους σε αυτούς γι' αυτό το ζήτημα, φέρθηκαν αλαζονικά και τον περιφρόνησαν. Αμέσως μετά ο Αντώνιος κήρυξε πόλεμο εναντίον τους και παρόλο που δεν πέτυχε πολλά, έλαβε τον τίτλο «Κρητικός» για τις πράξεις του. Ήταν ο πατέρας του Μάρκου Αντώνιου, ο οποίος σε μεταγενέστερη περίοδο, πολέμησε ενάντια στον Καίσαρα Αύγουστο στο Άκτιο. Όταν οι Ρωμαίοι κήρυξαν πόλεμο για τα παραπάνω ζητήματα στους Κρητικούς, οι δεύτεροι έστειλαν πρεσβεία στη Ρώμη για να συνδιαλλαχθούν για ειρήνη. Οι Ρωμαίοι τους διέταξαν να εκδώσουν σε αυτούς τον Λασθένη, ο οποίος είχε πολεμήσει ενάντια στον Αντώνιο, να παραδώσουν όλα τα πειρατικά τους πλοία και όλους τους Ρωμαίους αιχμαλώτους μαζί με 300 ομήρους και να πληρώσουν 4000 ασημένια τάλαντα.

Και καθώς δεν δέχθηκαν αυτούς τους όρους, επιλέχθηκε ο Μέτελλος ως στρατηγός εναντίον τους. Νίκησε τον Λασθένη στην Κυδωνία. Ο τελευταίος, κατέφυγε στην Κνωσό και ο Πανάρης παρέδωσε την Κυδωνία στον Μέτελλο συνθηκολογώντας, έτσι ώστε να μην πάθει τίποτα ο ίδιος. Όσο ο Μέτελλος πολιορκούσε την Κνωσό, ο Λασθένης πυρπόλησε το ίδιο του το σπίτι εκεί, στο οποίο είχε συλλέξει πολλά χρήματα και έφυγε από την πόλη. Έπειτα οι Κρήτες πληροφόρησαν τον Πομπήιο τον Μέγα (69 π.Χ.), ο οποίος είχε κινήσει εκστρατεία κατά των πειρατών, και εναντίον του Μιθριδάτη, ότι αν ερχόταν ο ίδιος στην Κρήτη αυτοί θα παραδίνονταν άνευ μάχης. Και καθώς ασχολούνταν με άλλα πράγματα, διέταξε τον Μέτελλο να αποχωρήσει από το νησί, αφού δεν είχε νόημα να συνεχίσει να πολεμάει εναντίον σε εκείνους που είναι διατεθειμένοι να παραδοθούν, λέγοντας ότι σε μεταγενέστερο χρόνο θα διασφαλίσει ο ίδιος την παράδοση του νησιού. Ο Μέτελλος αγνόησε τη διαταγή, ενώ συνέχισε την εκστρατεία του έως ότου το νησί υποτάχθηκε, συνθηκολογώντας με τον Λασθένη με τους όρους που είχε συνθηκολογήσει και με τον Πανάρη. Ο Μέτελλος δέχθηκε θριαμβικές τιμές και τον τίτλο του «Κρητικού», ένα τίτλο που του αρμόζει περισσότερο απ' ότι στον Αντώνιο, καθώς αυτός κατάφερε τουλάχιστον να υποτάξει το νησί.

Κυρηναϊκή: 2^{ος} αι. π.Χ. και οι απαρχές της Ρωμαϊκής διοίκησης

Στο συγκεκριμένο σημείο της εργασίας θα γίνει λόγος για την πολιτική ιστορία και τα δρώμενα στην Κυρηναϊκή κατά τον 2^ο και 1^ο αιώνα π.Χ. , καθώς θεωρώ ότι επηρέασαν καθοριστικά τις κινήσεις και τον τρόπο δράσης των Ρωμαίων κατά το πρώτο μισό του 1^{ου} αι. π.Χ.

Η πόλη της Κυρήνης, ιδρύθηκε από Θηραίους αποίκους το 631 π.Χ. Σύμφωνα με την περιγραφή του Ηροδότου⁶⁸ ο λόγος ήταν η μεγάλη ξηρασία που είχε πέσει στο νησί, η οποία έκανε τους κατοίκους της Θήρας να ζητήσουν χρησμό από το μαντείο των Δελφών και την Πυθία, όπου και τους πρότεινε έπειτα να ιδρύσουν την αποικία.

Η αφήγηση συνεχίζεται με τους Θηραίους να ζητάνε βοήθεια από κάποιον Κορώβιο από την Ίτανο της Κρήτης, τον οποίο και στέλνουν στην Κυρήνη με μερικούς ανιχνευτές και εφόδια ενός έτους, μέχρι να μεθοδεύσουν καλύτερα την εξόρμηση περισσότερων Θηραίων στην πόλη της Β. Αφρικής.

Περιληπτικά, ο άποικος με το όνομα Αριστοτέλης, μετονομάζεται σε Βάττος και είναι ο πρώτος της ελληνικής δυναστείας των Βαττιάδων στην Κυρήνη, της οποίας τελευταίος βασιλιάς είναι ο Αρκεσίλαος Δ' (θάνατος το 440 π.Χ.). Να τονίσουμε εδώ ότι ο Αρκεσίλαος την περίοδο της βασιλείας του ήταν ήδη υποτελής στον Αχαιμενίδη βασιλιά, ενώ μετά το θάνατο του ξεκινά μια περίοδος μεγάλης αστάθειας για την Κυρήνη, η οποία περνά υπό τον έλεγχο του Μεγάλου Αλεξάνδρου το 332 π.Χ. , όπου έχουμε και την περίφημη σκηνή της επίσκεψής του στο ναό του Άμμωνος Διός, όπου και εκτελεί θυσία.

Το 323 π.Χ. η Κυρήνη υποτάσσεται από τον Πτολεμαίο Α' τον Σωτήρα⁶⁹, ενώ εκτός από τη βραχεία περίοδο βασιλείας του Μάγα, παραμένει υπό Πτολεμαϊκή κυριαρχία μέχρι και τον Πτολεμαίο Η' ή Ευεργέτη Β' ή αλλιώς Φύσκων. Τα γεγονότα αυτά θα εξετάσουμε αμέσως παρακάτω, καθώς σχετίζονται με την έρευνά μας.

⁶⁸ Ηρόδοτος, 4.151–156.

⁶⁹ H. Chisholm, "Ptolemies," in *Encyclopedia Britannica*, 22, 11th Edition (Cambridge University Press, 1911), 616.

Τον Μάιο του 163 π.Χ. ο Πτολεμαίος ο ΣΤ΄, αποκασταθείς στο θρόνο από τον αλεξανδρινό λαό, συνάπτει με τον αδελφό του Πτολεμαίο Η΄, προστατευόμενο της ρωμαϊκής συγκλήτου, συνθήκη σύμφωνα με την οποία παραχωρεί σε αυτόν, την Κυρηναϊκή, διατηρώντας για τον εαυτό του τη Αίγυπτο και την Κύπρο. Τα κίνητρα του Πτολεμαίου ΣΤ΄ δεν ήταν μεγαθυμία στον σφετεριστή αδελφό, αλλά πρακτικό πνεύμα, και η σκιά της Συγκλήτου, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο έριξε το βάρος της στον συμβιβασμό αυτό και αποκατέστησε κάποιο βαθμό ειρήνης στην βασιλική δυναστεία της Αιγύπτου.⁷⁰

Ο Φύσκων ανέλαβε πράγματι την εξουσία στην Κυρήνη, βασιλεία η οποία κατά πολλούς συνδυάστηκε με σειρές από εγκλήματα και κακουργίες, εξ΄ου και το προσωνύμιο *Κακεργέτης*. Ιστορικοί όπως ο Günther Hölbl⁷¹ τον έχουν χαρακτηρίσει ως βάνουσο αλλά ταυτόχρονα έξυπνο ενώ άλλοι όπως ο Γεώργιος Πουκαμισάς τον χαρακτηρίζουν ως «*απαίσιος φυσιογνωμία της γενιάς των Λαγιδών*»⁷².

Το 162 π.Χ., καταφεύγει στη Ρώμη όπου ζητά να του παραχωρηθεί η Κύπρος. Οι Ρωμαίοι τον στέλνουν στην Αλεξάνδρεια, ως συντονιστή της πρεσβείας, υιοθετώντας το αίτημα του Φύσκωνος, όπου θα του παραχωρηθεί και η Κύπρος. Ο Πτολεμαίος ΣΤ΄ Φιλομήτωρ, ακολούθησε παρελκυστική πολιτική και για μια δετία «κατέτριβε τον χρόνον». Ο Ευεργέτης Β΄, δεν ανέμενε τα αποτελέσματα της ρωμαϊκής αντιπροσωπίας, στρατολόγησε χίλιους Κρήτες μισθοφόρους και έστησε στρατόπεδο-βάση εξορμήσεως στα όρια της Αιγύπτου, στον Καταβαθμό, αναμένοντας την κατάλληλη ευκαιρία να εφορμήσει στην Κύπρο, για την οποία είχε την έγκριση της Ρώμης, αλλά όχι και την ένοπλη αρωγή της. Ο λαός της Κυρήνης, με επικεφαλής τον Ελληνολίβυ Πτολεμαίο Συμπετέσι, εξεγείρεται κατά του Φύσκωνος⁷³. Βρίσκοντας την διάβαση της Χαλφάγια (στα σημερινά όρια της Λιβύης-Αιγύπτου, κοντά στο Σολούμ, τον Καταβαθμό των αρχαίων) να έχει αποκλεισθεί από επαναστάτες Λίβυες, ο Ευεργέτης στέλνει τον στρατό του στην Απολλωνία δια θαλάσσης. Στο τέλος της διαδρομής προς την Κυρήνη, ο στρατός του Ευεργέτη δέχθηκε επίθεση από ένα αυτοσχέδιο σώμα Κυρηναίων, δυνάμεως 8000 πεζών και 500 ιππέων. Ήταν τέτοια η ορμή των Κυρηναίων, ώστε

⁷⁰ Γ.Δ. Πουκαμισάς, *Κυρήνη, ο Ελληνικός Αποικισμός Στη Βόρειο Αφρική (631-31 π.Χ.)* (Αθήνα, 2020), 156.

⁷¹ G. Hölbl, *A History of the Ptolemaic Empire* (London: Routledge, 2001), 204.

⁷² Πουκαμισάς, *Κυρήνη, ο Ελληνικός Αποικισμός Στη Βόρειο Αφρική (631-31 π.Χ.)*, 156.

⁷³ P. Jouguet, "L'imperialisme Macedonien et l'hellenisation de l'Orient," *Revue Du Nord*, L'évolution de l'humanité, 1972, 264.

ακόμη και οι γυναίκες βοηθούσαν από τις επάλξεις, ενώ οι άνδρες έκαναν εφόδους κατά των τμημάτων του ανεπιθύμητου ηγεμόνα.

Ο Ευεργέτης κατόρθωσε ωστόσο να επιβληθεί με προδοσία. Ο επικεφαλής της αντιστάσεως στρατηγός παρέδωσε την Κυρήνη στον Λαγίδα, ο οποίος αφού επέβαλε την τάξη της αρεσκείας του, προέλασε στην συνέχεια μέχρι την Βερενίκη, καταστέλλοντας την εξέγερση και τιμωρώντας τους πρωταίτιους.

Εν τω μεταξύ, τα διαβήματα του Ευεργέτου- Φύσκωνος προς την Ρώμη, που προσκαλεσμένη ερχόταν να αναμιχθεί στις υποθέσεις της ανατολικής Μεσογείου, συνεχίζονταν. Δεν είναι εξακριβωμένο, αν για τον λόγο αυτό ο Φιλομήτωρ αποφάσισε πράγματι να απαλλαγεί από τον ταραξία και επαίτη των ρωμαϊκών όπλων αδελφό του, ή αν ο τελευταίος σκηνοθέτησε συνωμοσία δήθεν στρεφόμενη εναντίον του, για να εκθέσει τον βασιλεύοντα αδελφό του και να κατακυρώσει υπέρ αυτού τον αγώνα πλειοδοσίας στη ρωμαϊκή Σύγκλητο⁷⁴.

Πάντως, την εποχή αυτή ο Πτολεμαίος Η', συνέταξε την περίφημη διαθήκη του, που σώθηκε σε επιγραφή της Κυρήνης. Κληροδοτούσε το βασίλειο του στους Ρωμαίους, σε περίπτωση που θα πέθαινε άτεκνος (155 π.Χ.). Ήταν ο πρώτος Έλληνας ηγεμόνας που έκανε μια τέτοια άθλια χειρονομία. Θα ακολουθούσε ο Άτταλος Γ' της Περγάμου (133 π.Χ.) και ο Πτολεμαίος Αππίων (93 π.Χ.). Με τη διαθήκη του ο Πτολεμαίος Η', Ευεργέτης Β', ή Κακεργέτης, ή Φύσκων, επιχειρούσε να κατοχυρωθεί από πραγματικές ή σκηνοθετημένες εγκληματικές ενέργειες και να κερδίσει οριστικά την εύνοια των Ρωμαίων, που έβλεπαν ότι η Ανατολή άνοιγε τις πύλες της, έστω και αν αυτοί δεν ήταν ακόμα σε θέση να κάνουν χρήση⁷⁵. Στην επιγραφή⁷⁶ αναγράφονται τα εξής:

Ἔτους πεντεκαιδεκάτου, μηνὸς Λώιου.

Ἄγαθῆι Τύχηι. Τάδε διέθετο βασιλεὺς

⁷⁴ Πουκαμισάς, *Κυρήνη, ο Ελληνικός Αποικισμός Στη Βόρειο Αφρική (631-31 π.Χ.)*, 156–57.

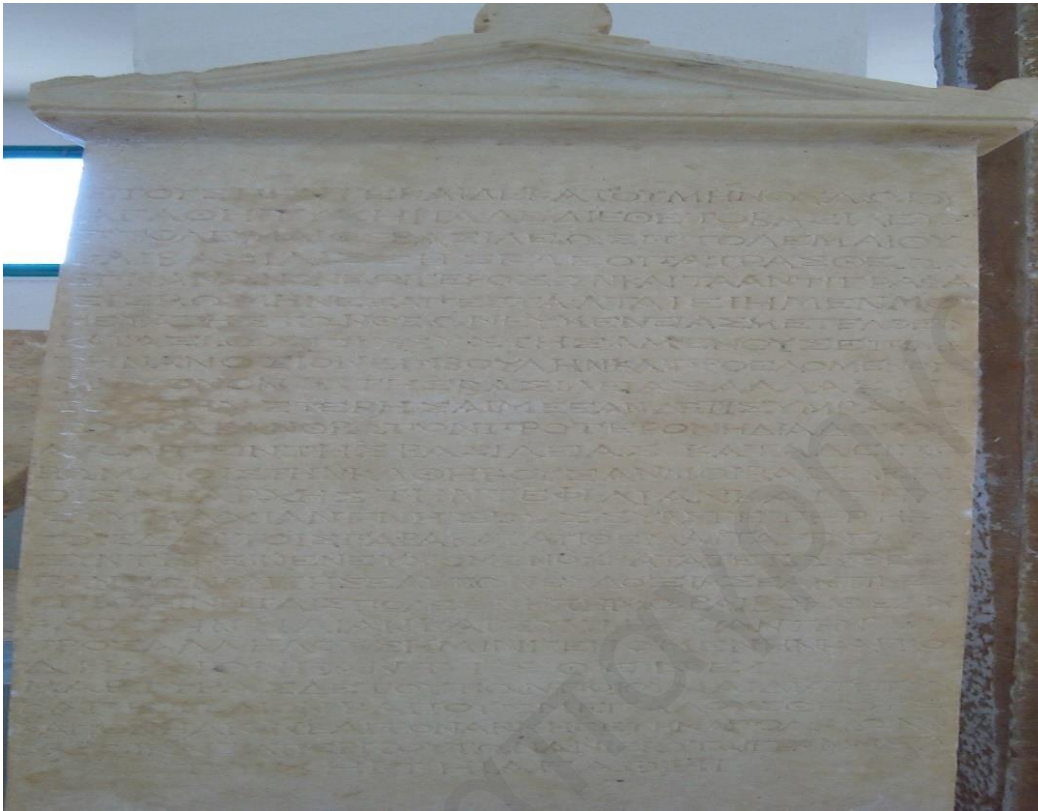
⁷⁵ Στο ίδιο.

⁷⁶ G. Oliverio, *Documenti Antichi Dell’Africa Italiana 1, Fasc.1-2* (Bergamo, 1932), 11–84. Επιγραφή 9.7. A. Laronde, *Cyrène et La Libye Hellénistique, Libykai Historiai de l’Époque Républicaine Au Principat d’Auguste* (Paris, 1987), 440–42. Επιγραφή, 38.1883. A. Laronde, “Ptolémée Le Jeune, Roi de Cyrène,” *Quaderni Di Archeologia Della Libya* 16 (2002): 99–108. Επιγραφή 52.1836

Πτολεμαῖος βασιλέως Πτολεμαίου
καὶ βασιλίσσης Κλεοπάτρας, θεῶν
Ἐπιφανῶν, ὁ νεώτερος, ὧν καὶ τὰ ἀντίγραφα
εἰς Ῥώμην ἐξαπέσταλται. Εἴη μὲν μοι
μετὰ τῆς τῶν θεῶν εὐμενείας μετελθεῖν
καταξίως τοὺς συστησαμένους ἐπὶ μὲν
τὴν ἀνόσιον ἐπιβουλήν καὶ προελομένους
μὴ μόνον [ἴον] τῆς βασιλείας, ἀλλὰ καὶ
τοῦ ζῆν στερῆσαί με· ἐὰν δέ τι συμβαίνει
τῶν κατ' ἄνθρωπον πρότερον ἢ διαδόχους
ἀπολιπεῖν τῆς βασιλείας, (vac. 1) καταλείπω
Ῥωμαίοις τὴν καθήκουσάν μοι βασιλείαν,
οἷς ἀπ' ἀρχῆς τὴν τε φιλίαν καὶ τὴν
συμμαχίαν γνησίως συντετήρηκα·
τοῖς δ' αὐτοῖς παρακατατίθεμαι τὰ πράγματα
συντηρεῖν, ἐνευχόμενος κατὰ τε τῶν θεῶν
πάντων καὶ τῆς ἑαυτῶν εὐδοξίας, ἐὰν τινες
ἐπίωσιν ἢ ταῖς πόλεσιν ἢ τῇ χώρῃ, βοηθεῖν
κατὰ τὴν φιλίαν καὶ συμμαχίαν τὴν [πρὸς]
πρὸς ἀλλήλους ἡμῖν γενομένην καὶ τὸ
δίκαιον παντὶ σθένει. (vac.)
Μάρτυρας δὲ τούτων ποιῶμαι Δία τε τὸν
Καπετώλιον καὶ τοὺς Μεγάλους θεοὺς
καὶ τὸν Ἥλιον καὶ τὸν Ἀρχηγέτην Ἀπόλλωνα,

παρ' ὧι καὶ τὰ περὶ τούτων ἀνιέρωται γράμματα.

(vac. 6) Τύχη τῆι Ἀγαθῆι. (vac. 10)

Ἡ Διαθήκη τοῦ Φύσκωνος (155 π.Χ.) στο Μουσεῖο τῆς Κυρήνης, σήμερα. Βρέθηκε στις 24 Αὐγούστου τοῦ 1929 στὴν Κυρήνη στο ἱερό τοῦ Απόλλωνα, μεταξύ τοῦ τοῖχου ποῦ χωρίζει τὰ δύο ἐπίπεδα, δυτικὰ τοῦ Στρατηγεῖου.

«Το δεκατοπέμπτο ἔτος τοῦ μήνα Λαίου (155 π.Χ.) . Τύχη Ἀγαθῆ. Γράφει ὁ βασιλιάς Πτολεμαῖος ὁ νεότερος(Φύσκων), υἱὸς τοῦ Πτολεμαίου (Επιφανή) καὶ τῆς βασιλίσσης Κλεπάτρας (Σύρα), ἐνώπιον τῶν Θεῶν. Αντίγραφο (ὅσων γραφούν) ἔχει σταλθεῖ καὶ στὴ Ρώμη.

Μακάρι ἐγώ, με τὴν εὐμένεια τῶν Θεῶν νὰ ἐκδικηθῶ ὅσους με ἀνόσιο τρόπο μηχανορραφούσαν ἐναντίον μου καὶ ὄχι μόνο μου πήραν τὸ βασίλειο, ἀλλὰ πήραν καὶ τὴν ἴδια μου τὴ ζωή. Ἀν λοιπὸν εἶναι ἡ μοίρα μου νὰ πεθάνω χωρὶς νὰ ἀφήσω διαδόχους στὸ θρόνο, κληροδοτῶ τὸ βασίλειό μου στους Ρωμαίους, με τοὺς οποίους

ανέκαθεν διατήρησα αληθινούς φιλικούς και συμμαχικούς δεσμούς. Σ' αυτούς αφήνω και το έργο διατήρησης της ασφάλειας, προσευχόμενος στους θεούς για τη δική τους ευδοξία, έτσι ώστε εάν οποιοσδήποτε εχθρός επιτεθεί στη χώρα ή στις πόλεις να βοηθήσουν σεβόμενοι τη φιλία και συμμαχία μας και πράττοντας πάντα το δίκαιο. Για τα παραπάνω, μάρτυρας μου ο Δίας του Καπιτωλίου, οι Μεγάλοι Θεοί, ο Ήλιος, ο Απόλλων Αρχηγέτης, με των οποίων τη βοήθεια συνέταξα αυτό το κείμενο. Τύχη Αγαθή.

Για την διαθήκη του Φύσκωνος, η ανάλυση του Θεόδωρου Μαυρογιάννη είναι εξαιρετικά χρήσιμη⁷⁷, καθώς πέρα από την ανάλυση της διαθήκης αυτής καθαυτής, μπορούμε να πούμε ότι ξεκαθαρίζει στο μυαλό του αναγνώστη όλη την ιδέα περί της πολιτικής τέτοιων διαθηκών και του διπλωματικού τους ρόλου, στην προκειμένη περίπτωση των ρόλων της Ρώμης, της Αιγύπτου, της Κυρήνης και της Κύπρου. Το παράδοξο με τη διαθήκη πάντως, είναι το γεγονός ότι αν την κρίνουμε αυστηρά, θα δούμε ότι δεν είναι έγκυρη, καθώς ο Φύσκωνας απέκτησε παιδιά τα επόμενα χρόνια, αλλά όπως είδαμε ούτε οι ίδιοι οι Ρωμαίοι ενδιαφέρθηκαν για την ουσιαστική προσάρτηση της Κυρήνης, τουλάχιστον μέχρι το 74 π.Χ.

Ο Φύσκων καταφέρνει να ανελιχθεί στην εξουσία μετά τον θάνατο του Πτολεμαίου Φιλομήτωρ το 145 π.Χ. κατά τη διάρκεια μιας εκστρατείας στη Συρία. Μια από τις πράξεις του κατά τους πρώτους μήνες της βασιλείας του, ήταν να ανακαλέσει όλα τα Πτολεμαϊκά στρατεύματα από τις βάσεις τους στο Αιγαίο Πέλαγος (Ιτανο, Θήρα, Μέθανα) και να περιορίσει το Πτολεμαϊκό βασίλειο στην Αίγυπτο, την Κύπρο και την Κυρήνη.⁷⁸ Για να καταλάβουμε καλύτερα την ψυχοσύνθεση του Φύσκωνα, μένει να αναφέρουμε ότι διέταξε την εκτέλεση Κυρηναίων της ακολουθίας του μόνο και μόνο επειδή σχολίασαν αρνητικά την παλλακίδα του Ειρήνη.⁷⁹

Η Ειρήνη της Κυρήνης λοιπόν, έδωσε στον Φύσκωνα τον νόθο του γιο Πτολεμαίο Απίωνα, ο οποίος θα έμενε στην ιστορία ως ο τελευταίος Πτολεμαίος της Κυρήνης.

⁷⁷ T. Mavrogiannis, "Il Testamento Regio Di Cirene in Favore Di Roma Nel 155 a.C. e La Posizione Politica Di Cipro Nel Regno Dei Tolomei," *Quaderni Di Ricerca*, 2019, 63–82.

⁷⁸ Hölbl, *A History of the Ptolemaic Empire*, 194–95.

⁷⁹ Πουκαμισάς, *Κυρήνη, ο Ελληνικός Αποικισμός Στη Βόρειο Αφρική (631-31 π.Χ.)*, 158.

Με τον θάνατο του Φύσκωνα το 116 π.Χ., η Αίγυπτος και η Κύπρος περιήλθαν στον Πτολεμαίο Λάθηρο, πρωτότοκο γνήσιο γιο του Φύσκωνος και της ανιψιάς του, Κλεοπάτρας Γ'. Ο Φύσκων κατέλειπε την πλούσια Κυρηναϊκή στον Απίωνα.

Σε αυτή την εργασία δεν θα ασχοληθούμε τόσο με τα έργα του Απίωνα στο διάστημα 116-96 π.Χ., αλλά με τη διαθήκη του και τις επιπτώσεις της.

Το βασίλειο της Κυρήνης περιελάμβανε τρία συγκεκριμένα μέρη: τις πόλεις (δηλαδή, την Κυρήνη και τους εξαρτώμενους γείτονές της), την εξοχή (χώρα) και τα βασιλικά κτήματα (agri regii = γη βασιλική). Η διαθήκη του Ευεργέτη του 2^{ου} είχε διαφοροποιήσει τις πόλεις με την ύπαιθρο και η Ρωμαϊκή Γερουσία το 96 π.Χ. σίγουρα έθεσε τις πόλεις υπό διαφορετικό καθεστώς από εκείνο της υπόλοιπης χώρας, διότι διέταξε να είναι «ελεύθερες»⁸⁰ (liberas, Liv. Ep. 70). Ο Απίων πολύ πιθανόν να ακολούθησε το παράδειγμα του πατέρα του, ο οποίος είχε αφήσει τόσο την πόλη όσο και την ύπαιθρο στη Ρώμη, παρά το παράδειγμα του Αττάλου.⁸¹ Πεθαίνει άτεκνος το 96 π.Χ., κληροδοτώντας την Κυρήνη στους Ρωμαίους. Ο Γεώργιος Πουκαμίσας⁸² σχολιάζει την συγκεκριμένη πράξη ως εξής:

«Πίστευε ίσως ότι έτσι έθετε τα θεμέλια της προστασίας της Κυρηναϊκής από τους Ρωμαίους, έναντι των πειρατικών επιδρομών, που είχαν γίνει ενοχλητικότερες από εκείνες των Λιβύων νομάδων. Η Κυρήνη είχε γίνει civitas foedarata, πόλις σύμμαχος, όπως αναφέρει ο Τίτος Λίβιος⁸³.»

Το 96 π.Χ. η Ρώμη έχει να αντιμετωπίσει εσωτερικά προβλήματα, την οργάνωση νέων κατεκτημένων περιοχών στη Μεσόγειο και αυτό που ίσως θα μπορούσε να ερμηνεύσει κανείς ως το ραντεβού της με το ιστορικό της πεπρωμένο, καθώς όπως έχει γίνει κατανοητό αυτή είναι η περίοδος όπου ο τότε κόσμος αρχίζει σιγά σιγά να γίνεται «ρωμαϊκός». Ο S.I.Oost γράφει, ότι ο Απίων λειτουργεί ως βασιλιάς- πελάτης (cliens), επομένως θα ήταν και παράλογο να λειτουργήσει διαφορετικά. Η διαθήκη δεν είναι προϊόν Ρωμαϊκών σκοπιμοτήτων, αλλά άσκησης real politik εκ μέρους του Απίωνα, ο οποίος δεν θέλει να εμπλακεί άμεσα στην διαμάχη της Ρώμης ανάμεσα σε

⁸⁰ S.I. Oost, "Cyrene, 96-74 B.C.," *Classical Philology* 58, University of Chicago Press (1963): 11.

⁸¹ Στο ίδιο.

⁸² Πουκαμίσας, *Κυρήνη, ο Ελληνικός Αποικισμός Στη Βόρειο Αφρική (631-31 π.Χ.)*, 161.

⁸³ P. August Friedrich von and G. Wissowa, "Paulys Real-Encyclopädie Der Classischen Altertumswissenschaft" (Stuttgart: J.B. Metzler, 1925), 156–59.

Σύλλα και Μάριο⁸⁴, αλλά αντίθετα θέλει να προσχωρήσει προς όποια πλευρά βγει νικήτρια. Αυτό, πιθανώς, υποδηλώνει και την αλλαγή στη συνείδηση και την αντίληψη των Πτολεμαίων για τη θέση που καταλάμβαναν σε έναν αναπλασώμενο κόσμο.

Παρόλα αυτά, δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι μόλις το 104 π.Χ. η Ρώμη ολοκληρώνει την εκστρατεία στη Νουμιδία κατά του βασιλιά Ιουγούρθα, μια εκστρατεία που μεταξύ άλλων σπατάλησε πολλούς πόρους και ταλαιπώρησε εξαιρετικά τους Ρωμαίους. Στην εκστρατεία αυτή, εκτός από τον καθοριστικό ρόλο του Σύλλα και του Μάριου, λαμβάνει μέρος και ο παππούς του μετέπειτα κατακτητή της Κρήτης Κόιντου Καικίλιου Μέτελλου, Gaius Caecilius Metellus Caprarius ο επονομαζόμενος και Numidicus, λόγω των πετυχημένων εκστρατειών κατά του Ιουγούρθα το 107 π.Χ. Και αυτός, όπως και ο εγγονός του με τους Κρήτες, δίνει αρχικά ευκαιρία στον βασιλιά της για συνθηκολόγηση, αλλά όταν αυτός την αρνείται, δε διστάζει στιγμή να τον συντρίψει. Με τις αναμνήσεις από αυτή την πολυετή σύγκρουση με τον Ιουγούρθα να είναι νωπές, ιστορικοί όπως ο Oost πιστεύουν ότι η Ρώμη έπραξε καλώς όταν δεν προσπάθησε να αναμειχθεί ευθύς αμέσως μετά τον θάνατο του Απίωνα στα εσωτερικά και την οργάνωση της Κυρήνης, καθώς όπως γράφει :

*«η μελλοντική Ρωμαϊκή κυριαρχία στην Κυρήνη επρόκειτο να διαταραχθεί κατά διαστήματα από την αναγκαιότητα παρατεταμένων και δαπανηρών πολέμων με τις γειτονικές φυλές της ερήμου καθ' όλη τη διάρκεια της ρωμαϊκής κυριαρχίας μέχρι τον 7^ο αιώνα μ.Χ. Επιπλέον, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, στη γενική και αυξανόμενη ένταση μεταξύ της Συγκλήτου και των ιππέων στη Ρώμη κατά τη διάρκεια της δεκαετίας που ξεκίνησε με την ταραχώδη πτώση του Σατουρνίνου και του Γλαύκια και τελείωσε με την έκρηξη του Συμμαχικού Πολέμου (91-87 π.Χ.), μπορεί κάλλιστα η Σύγκλητος να κράτησε τα κληρονομημένα εδάφη του Απίωνα στην κατοχή της για να μην χρειαστεί να τα εμπιστευτεί στους *publicani*⁸⁵. Σε τελική ανάλυση, ήταν κυρίως η παρουσία ιππέων επιχειρηματιών και των συνεργατών τους στην Αφρική που οδήγησαν με τον ένα ή τον άλλο τρόπο στην απρόθυμη συμμετοχή της Γερουσίας στον πόλεμο με τον Ιουγούρθα και*

⁸⁴ Oost, "Cyrene, 96-74 B.C.," 14.

⁸⁵ Ο Oost εδώ αναφέρει ότι κατά τη δεκαετία του 90 π.Χ. υπήρχαν αρκετές εντάσεις μεταξύ των παρατάξεων στη Ρώμη, ειδικότερα μεταξύ *optimates* και *ιππέων*. Παραπέμπει στο έργο του E. Badian, "Caepio and Norbanus: Notes on the Decade 100-90 B.C.," *Historia: Zeitschrift Für Alte Geschichte* 6 (1957): 318-46, 326, 328-29, 341, 343.

ακόμη και στην διόλου επιθυμητή άνοδο του Μαρίου⁸⁶. Αν τελικά είναι αυτό που συνέβη, πιθανώς οι ιππείς ίσως να μην κατέβαλαν και μεγάλο αγώνα για να αποκτήσουν το προνόμιο να εκμεταλλευτούν την Κυρήνη, καθώς τα επιχειρηματικά τους δίκτυα θα τους έδιναν πληροφορίες για ευκαιρίες εκμετάλλευσης στην περιοχή, και αυτές φαινομενικά ήταν μικρές, καθώς τις τελευταίες δεκαετίες κάτω από την κακή διαχείριση και τις αστικές διαμάχες των Πτολεμαίων, η χώρα είχε παρηκμάσει οικονομικά.⁸⁷»

Η Σύγκλητος έλαβε στην κατοχή της τις εκτεταμένες γαίες που ανήκαν προηγουμένως στους Πτολεμαίους, αλλά άφησε αυτοδιοίκητες τις πόλεις⁸⁸ · είναι πιθανότερο οι περισσότερες μεγάλες εκτάσεις να βρίσκονταν στη χώρα, λόγω του ότι μετρήθηκαν χρησιμοποιώντας μια μονάδα μέτρησης περίπου ενός τετραγωνικού μιλίου.

Η εποχή μεταξύ 96-74 π.Χ. χαρακτηρίζεται από μια γενικότερη αναρχία. Οι αυτόχθονες φυλές της Κυρήνης φαίνεται να μην ενοχλούνται από τους Ρωμαίους μέχρι την οργάνωση της επαρχίας το 74 π.χ., οι *publicani* εκμεταλλεύονται τις διαθέσιμες εκτάσεις για την παραγωγή σιλφίου ενώ ένας γηγενής δυνάστης θα μπορούσε να παρέμβει στις εσωτερικές υποθέσεις της Κυρήνης χωρίς άδεια ή εμπόδιο⁸⁹.

Την εποχή εκείνη, δηλαδή την πρώτη δεκαετία μετά τη διαθήκη του Απίωνα, καταφθάνει ο Ρωμαίος στρατηγός Λούκιος Λικίνιος Λούκουλλος στην Κυρήνη μετά μετά το 86 π.Χ. Όπως μας πληροφορεί και ο Πλούταρχος, μετά από διαταγή του Σύλλα ο Λούκουλλος στέλνεται να ελέγξει τις σημαντικότερες περιοχές της ανατολικής Μεσογείου. Πριν την Κυρήνη, βρέθηκε στην Κρήτη όπου κατάφερε να την φέρει προς το πλευρό των Ρωμαίων:

οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ Κρήτην κατάρας ὠκειώσατο, καὶ Κυρη- (5)
ναίους καταλαβὼν ἐκ τυραννίδων συνεχῶν καὶ πολέμων
ταραττομένους ἀνέλαβε, καὶ κατεστήσατο τὴν πολιτείαν
Πλατωνικῆς τινος φωνῆς ἀναμνήσας τὴν πόλιν, ἣν ἐκεῖ-
(5) νος ἀπεθέσπισε πρὸς αὐτούς· δεομένων γὰρ ὡς ἔοικεν

⁸⁶ E. Badian, “Foreign Clientelae (264-70 B.C.),” vol. 64, *The American Historical Review* 2 (New York: Oxford University Press, 1958), 196.

⁸⁷ Oost, “Cyrene, 96-74 B.C.,” 13. «Είναι λογικό να πει κανείς ότι κατά τον τελευταίο αιώνα της Δημοκρατίας οι ιππείς δεν ενδιαφέρονταν τόσο να επενδύσουν για να κερδίσουν πλούτο σε μελλοντικό χρόνο, παρά να εκμεταλλευτούν όποιο έδαφος είχε ήδη πόρους προς εκμετάλλευση. »

⁸⁸ Πουκαμισάς, *Κυρήνη, ο Ελληνικός Αποικισμός Στη Βόρειο Αφρική (631-31 π.Χ.)*, 162.

⁸⁹ Oost, “Cyrene, 96-74 B.C.,” 13.

ὅπως τε νόμους γράψῃ καὶ τὸν δῆμον αὐτῶν εἰς τύπον
τινὰ καταστήσῃ πολιτείας σώφρονος, ἔφη χαλεπὸν εἶναι
Κυρηναίοις οὕτως εὐτυχοῦσι νομοθετεῖν· οὐδὲν γὰρ ἀν-
θρώπου δυσαρκτότερον εἶ ἰσχυροῦντος, οὐδ' αὖ @1 (5)
πάλιν δεκτικώτερον ἐπιστασίας συσταλέντος ὑπὸ τῆς τύ-
χης. ὁ καὶ τότε Κυρηναίους νομοθετοῦντι Λευκόλλω
πράους παρέσχεν.⁹⁰

Μετάφραση:

«Προσωρμίσθηκε στην Κρήτη και την κέρδισε. Βρίσκοντας τους Κυρηναίους να σπαράσσονται από τις συνεχείς τυραννίες και τους πολέμους, ανέλαβε να τακτοποιήσει τα του πολιτεύματός τους. Υπενθύμισε στους πολίτες φράση του Πλάτωνα, που -κατά την παράδοση- προφητικά είχε απευθύνει σε αυτούς, όταν τον παρακαλούσαν να τους γράψει νόμους και να δώσει στον δήμο τους τύπο ευνοούμενης πολιτείας. Αλλά εκείνος είχε αποκριθεί ότι δεν είναι εύκολο να νομοθετήσει για τους Κυρηναίους που ζούσαν τόσο ευτυχισμένα. Γιατί κανείς δεν είναι τόσο δύσκολο να κυβερνηθεί όσο άνθρωποι που έχουν συναίσθηση της ευημερίας τους, όπως, αντίστροφα, κανείς δεν είναι πιο ευυπότακτος από τον άνθρωπο που έχει εγκαταλείψει η τύχη. Οι αναφορές αυτές στον Πλάτωνα, έκαναν τους Κυρηναίους δεκτικούς των συμβουλών του Λούκουλλου».

Παρόλα αυτά, ακόμη και μετά την επίσκεψη του Λούκουλλου στην Κυρήνη, στα μέσα της δεκαετίας του 70 π.Χ. η κατάσταση δεν φαίνεται να αλλάζει ιδιαίτερα. Η πειρατεία συνεχίζει να αποτελεί σημαντικό πρόβλημα (πρόβλημα που δεν λύνει ο Μάρκος Αντώνιος με την εκστρατεία του το 74 π.Χ.), ο Μιθριδατικός πόλεμος συνεχίζεται και οι Ρωμαίοι έχουν να αντιμετωπίσουν και τον Κόιντο Σερτόριο στην Ιβηρική Χερσόνησο.

Εν συντομία, ο Σερτόριος (123-72 π.Χ.) ήταν σημαντικό μέλος των *Populares*, των οποίων τον έλεγχο είχε τότε ο Γάιος Μάριος. Εκστρατεύει για να ανακτήσει την Ιβηρική κατά την περίοδο 83-81 π.Χ., εγχείρημα που δεν καταφέρνει, με αποτέλεσμα ο Σύλλας να τον εντάξει στον περίφημο κατάλογο των προγραφών του. Ο Σερτόριος, με την υποστήριξη τοπικών Ιβηρικών φυλών πολεμάει και κερδίζει επανειλημμένα τα ρωμαϊκά στρατεύματα που στέλνονται για να πατάξουν την εξέγερσή του.

⁹⁰ Plutarch, *Lucullus*, 2.36.

Το 77 π.Χ. εκδιώχνει τον ανθύπατο Κόιντο Καϊκίλιο Μέτελλο⁹¹ (Quintus Caecilius Metellus Pius) από τις κτήσεις του στην επαρχία *Hispania Ulterior*, ενώ το 76 π.Χ. αποκρούει τον στρατό του Πομπηίου του Μέγα στον Λαύρωνα⁹². Επιπλέον, εκείνη την περίοδο και μέχρι το θάνατό του, γνωρίζουμε ότι είχε αναπτύξει σχέσεις με τους Κίλικες πειρατές, τον Μιθριδάτη του Πόντου και τον Σπάρτακο, όπου όπως αναφέραμε και σε πρότερο σημείο της εργασίας ηγούνταν της επανάστασης των σκλάβων⁹³.

Όπως γράφει και ο Oost, βάσει των παραπάνω δεδομένων, είναι φυσικό να υποθέσουμε ότι τα οικονομικά του ρωμαϊκού κράτους βρίσκονταν σε κρίσιμη κατάσταση και η ίδια η Ρώμη βίωνε κρίση, η οποία θα έκρινε την ίδια της την επιβίωση.⁹⁴ Χαρακτηριστική είναι η εξιστόρηση του εξής περιστατικού το 75 π.Χ., όπου οι Ύπατοι Octavius και Cotta, περπατούσαν κατά μήκος της *via sacra* με τον Metellus Creticus (ο οποίος εκείνο το έτος είχε θέσει υποψηφιότητα για πραιτώρας), όταν και δέχτηκαν επίθεση στο δρόμο από τον όγλο, ο οποίος είχε εξοργιστεί από την αποτυχία της *Annona* και του λιμού που προέκυψε. Οι τρεις τους μπόρεσαν να διαφύγουν καταφεύγοντας στο σπίτι του Οκταβίου. Κατά συνέπεια, φαίνεται απολύτως λογική η υπόθεση ότι μια περιοχή όπως η Κυρήνη οργανώθηκε ως επαρχία κυρίως με την απελπισμένη ελπίδα να αυξηθούν τα έσοδα⁹⁵. Ο Oost καταλήγει ότι οι πρώην βασιλικές εκτάσεις του Απίωνα αξιοποιούνται από το 74 π.Χ., πιθανότατα βάσει αυτής της ελπίδας, ότι δηλαδή θα μπορούσαν να επιβάλουν φόρο στην περιοχή της Κυρήνης. Αυτό βασίζεται σε ένα απόσπασμα του Πλίνιου από την Φυσική Ιστορία⁹⁶, όπου πληροφορούμαστε ότι το 93 π.Χ., οι Ρωμαίοι, επί υπατείας του Γαΐου Βαλέριου και του Μάρκου Χερέννιου έλαβαν 30 κιλά σιλφίου ως δώρο από την Κυρήνη.

⁹¹ Ξάδερφος του Κόιντου Καϊκίλιου Μέτελλου κι όπως οι περισσότεροι Μέτελλοι, υποστηρικτής του Σύλλα. Ο Μέτελλος ήταν ηγέτης της παράταξης των *optimates*, και παρόλο τις αρχικές του αποτυχίες στις μάχες με τον Σερτώριο, το 71 π.Χ. λαμβάνει θρίαμβο μετά την πάταξη και των τελευταίων στασιαστών της Ισπανίας.

⁹² Τα γεγονότα του βίου του Σερτωρίου όπως και οι αναφορές που γίνονται στην εργασία αντλούνται από τον Πλούταρχο, ο οποίος τα καταγράφει στον βίο του Σερτωρίου. Η συγκεκριμένη αναφορά για τη μάχη του Λαύρωνα και τους Λαυρωνίτες γίνεται στο 18.3 του έργου: Plutarch, *Sertorius*, 18.3.

⁹³ Plutarch, *Sertorius*, 24.: «Σερτώριον δὲ παρὰ Μιθριδάτου λαβεῖν τρισχίλια τάλαντα καὶ τεσσαράκοντα ναῦς. »

⁹⁴ Oost, “Cyrene, 96-74 B.C.,” 21.

⁹⁵ Στο ίδιο.

⁹⁶ Pliny, 19.39.

Αλλά δεν πρέπει να ξεχνάμε τον κύριο λόγο της οργάνωσης της επαρχίας της Κυρήνης σε συνάρτηση με την εκστρατεία του Μάρκου Αντωνίου το 74 π.Χ. για την καταστολή της πειρατείας. Ναι μεν τα κίνητρα ήταν δημοσιονομικά, αλλά ήταν κυρίως γεωπολιτικά (εκτενής ανάλυση στα επόμενα κεφάλαια).

Ο πρώτος κυβερνήτης της Κυρήνης (καθώς και αρκετοί μεταγενέστεροι) ήταν ο quaestor pro praetore, Lentulus Marcellinus.⁹⁷ Η αποστολή ενός quaestor με imperium θα μπορούσε από μόνη της να υποδηλώνει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για οικονομικά θέματα. Το πιο διάσημο τέτοιο παράδειγμα, είναι η αποστολή του Cato Uticensis ως quaestor pro praetore στην Κύπρο το 58 π.Χ., ήταν επομένως- εν μέρει- ένα κίνητρο.⁹⁸

Όπως αναφέρει και ο Γ. Πουκαμισάς: *στην πραγματικότητα μόνον τότε η Κυρηναϊκή, άρχισε να έχει ζωή Ρωμαϊκής επαρχίας. Οι Κυρηναίοι δεν εφείσθησαν τιμών για τον Λέντουλο. Στην άφιξή του είδαν το τέλος των διχοστασιών, την εγκατάσταση του ρωμαϊκού νόμου και της τάξεως. Η πατροπαράδοτη ευημερία τους θα συνεχιζόταν, τώρα που η Ρώμη ερχόταν εγγυητής. Στον χώρο των ιερών της πόλεως απόκειται μαρμάρινη βάση τιμητικού αγάλματος του Ρωμαίου αξιωματούχου, με την ελληνόγλωσση επιγραφή «ΓΝΑΙΟΝ ΚΟΡΝΗΛΙΟΝ ΛΕΝΤΟΛΟΝ, ΠΟΤΛΙΟΥΝΟΝ ΜΑΡΚΕΛΛΙΟΝ, ΠΡΕΣΒΕΥΤΑΝ ΑΝΤΙΣΤΡΑΤΗΓΟΝ, ΤΟΝ ΠΑΤΡΩΝΑ ΚΑΙ ΣΩΤΗΡΑ. ΚΥΡΗΝΑΙΟΙ.»⁹⁹*

Συνοψίζοντας, να αναφέρουμε ότι η Κυρήνη είχε τόσο πληγεί από τις επιδρομές των Κρητών και των Κιλικών πειρατών, όπου σε συνδυασμό με την παρακμή της Ροδιακής ναυτικής δύναμης -όπως είδαμε και σε προηγούμενο κεφάλαιο της εργασίας- συνέβαλαν στο να δημιουργηθεί ένα χάος στην ευρύτερη περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου. Οι κάτοικοι των παράκτιων πόλεων, υποχρεώθηκαν, εν αναμονή της επιβολής της *pax romana*, να αναλάβουν πρωτοβουλίες για την εξ ιδίων άμυνά τους¹⁰⁰. Στην δωρική διάλεκτο, βρίσκουμε επιγραφή από την Βερενίκη που αφιερώνεται στον Απολλόδωρο τον γιο του Παγκράτεως, ηγέτη της πόλεως στην ταραγμένη μετά τον θάνατο του Αππίωνος (96 π.Χ.) και μέχρι την ναυμαχία στο Κορακήσιο (67 π.Χ.)¹⁰¹

⁹⁷ W. Jashemski, *The Origins and History of the Proconsular and the Proprætorian Imperium to 27 B.C.* (Chicago, 1950), 78–79, 79–84.

⁹⁸ Oost, “Cyrene, 96-74 B.C.,” 22.

⁹⁹ Μαρτυρία Γ. Πουκαμισά, Κυρήνη, Ιούλιος 1991.

¹⁰⁰ Πουκαμισάς, *Κυρήνη, ο Ελληνικός Αποικισμός Στη Βόρειο Αφρική (631-31 π.Χ.)*, 165.

¹⁰¹ J. Reynolds, “Excavations at Sidi Khreibish Benghazi “Berenice” Vol.1,” *Supplements to Libya Antiqua- V*, 1977, επιγρ. 234–236.

εποχή. Μετά τη ναυμαχία στο Κορακήσιο της Κιλικίας το 67 π.Χ. και σε συνδυασμό με την κατάκτηση της Κρήτης από τον Μέτελλο Κρητικό, ανοίγει ο δρόμος για την ένωση των δύο επαρχιών, όπως θα δούμε εκτενέστερα και στο επόμενο κεφάλαιο. Σύμφωνα με τον Γεώργιο Πουκαμισά, είναι πιθανό εκείνη την περίοδο να ανατέθηκε το περίφημο ναυτικό μνημείο (il monument navale), γλυπτικό σύμπλεγμα λεπτής τέχνης που παριστά Νίκη όρθια στην πλώρη πολεμικού σκάφους, σύμφωνα με παλαιότερα ελληνιστικά πρότυπα, μια χειρονομία όπου θα ενθύμιζε ένα τόσο σημαντικό γεγονός στους Κυρηναίους.¹⁰²

Μετά τον δολοφονία του Καίσαρα, η ρωμαϊκή Σύγκλητος απέδωσε την Κυρηναϊκή στον Κάσσιο, ενώ ο Βρούτος έλαβε την Κρήτη.¹⁰³

Με τον σχηματισμό της δεύτερης τριανδρίας στην Ρώμη από τους Αντώνιο-Οκτάβιο-Λέπιδο, δόθηκε στον Λέπιδο το 42 π.Χ.¹⁰⁴

Το 34 π.Χ. ο Αντώνιος, διοικητής του ανατολικού τμήματος των ρωμαϊκών κτήσεις, την αποδίδει στην θυγατέρα του, Κλεοπάτρα Σελήνη (όπως και την ανατολική Κρήτη), ενώ ταυτοχρόνως η Ταύχειρα μετονομάζεται Κλεοπατρίς. Παραμένει στη σφαίρα επιρροής του Μάρκου Αντωνίου μέχρι και την ήττα του στη ναυμαχία του Ακτίου το 31 π.Χ. Αμέσως μετά, θα αναλύσουμε το θέμα της ένωσης των επαρχιών Κρήτης και Κυρηναϊκής αλλά και τους λόγους όπου οι Ρωμαίοι την έφεραν εις πέρας.

¹⁰² Πουκαμισάς, *Κυρήνη, ο Ελληνικός Αποικισμός Στη Βόρειο Αφρική (631-31 π.Χ.)*, 165; A.L. Ermeti, "La Ricostruzione Del Monumento Navale Di Cirene," *Libya Antiqua* 15 XV–XVI (79 1978): 239–44; N.K. Rutler, *Greek Coinage* (London, 1983), 43.

¹⁰³ Plutarch, *Brutus*, 19.

¹⁰⁴ Plutarch, *Anthony*, 32.

Η ένωση Κρήτης και Κυρηναϊκής

Το ερώτημα για το πότε έγινε στην πραγματικότητα η ένωση Κρήτης και Κυρήνης είναι ένα ερώτημα αρκετά περίπλοκο, όπου εδώ και δεκαετίες διχάζει την επιστημονική κοινότητα, με πολλούς μελετητές της περιόδου να έχουν διαφορετική άποψη.

Σύμφωνα με τον Sanders, ο Μέτελλος ή η σύγκλητος αποφασίζουν να ενώσουν την Κρήτη με την Κυρήνη και να δημιουργήσουν μια συγκλητική επαρχία (provincia)¹⁰⁵, άποψη με την οποία συμφωνεί και ο Δημήτρης Τσουγκαράκης¹⁰⁶ μεταξύ άλλων. Ο A.DiVita τονίζει ότι η Κρήτη γίνεται πραιτωριανή επαρχία το 43 π.Χ. και ανατίθεται αρχικά στον Βρούτο¹⁰⁷ και μετέπειτα στον Αντώνιο.

Ο Francois Chevrolier¹⁰⁸ στη μελέτη του περί της ενώσεως των δύο επαρχιών προσπάθησε να συλλέξει τις προγενέστερες μελέτες περί του θέματος και να τις συγκρίνει. Όπως είδαμε και παραπάνω, το 74 π.Χ. η επαρχία της Κυρηναϊκής οργανώνεται από τον Κοιάστωρα Πούμπλιο Κορνήλιο Λέντουλο Μαρκελλίνο και οργανώνεται ξανά το 67 π.Χ. υπό τον Γναίο Κορνήλιο Λέντουλλο Μαρκελλίνο υπό την διοίκηση του Πομπηίου¹⁰⁹. Το 67 π.Χ. και μετά από διετή πολεμική επιχείρηση η Κρήτη καταλαμβάνεται από τον Καϊκίλιο Μέτελλο, ενώ στη μελέτη του ο Chevrolier κάνει την υπόθεση ότι ο Γνάιος Τρεμέλλιος Σκρόφος ήταν ο πρώτος κυβερνήτης του νησιού, παραπέμποντας σε ένα κομμάτι του 6^{ου} βιβλίου των επιστολών του Κικέρωνα προς τον Αττικό και στον Ιστορικό-Αρχαιολόγο Tilmann Bechert¹¹⁰. Το 44 π.Χ. δίνεται η Κυρηναϊκή στον Κάσσιο και η Κρήτη στον Βρούτο, χωρίς οι δύο να ασκούν ουσιαστική διοίκηση στις δύο επαρχίες. Από το 30 π.Χ. και μετά όπου ο Μάρκος Αντώνιος ελέγχει την Ανατολική Μεσόγειο, όπως αναφέρει χαρακτηριστικά και ο

¹⁰⁵ Ο Sanders στηρίζει την άποψη του βάσει νομισμάτων που δημοσίευσε Robinson, στο IC group 1 (BMC Cyr.pccxi), μάλλον τυχαία, και είναι αρκετά πρώιμα για να προκύψουμε στο συμπέρασμα ότι αποτελούν μαρτυρία για την ένωση Κρήτης και Κυρήνης, αν και είναι η μόνη μας απόδειξη για κάτι τέτοιο.

¹⁰⁶ Δ. Τσουγκαράκης, *Ρωμαϊκή Κρήτη* (Ηράκλειο, 1990), 19.

¹⁰⁷ DiVita, *Η Γόρτυνα Της Κρήτης*, 60.

¹⁰⁸ F. Chevrolier, "From Cyrene to Gortyn. Notes on the Relationship between Crete and Cyrenaica under Roman Domination (1st Century BC-4th Century AD)," σε *Roman Crete, New Perspectives* (Oxford, 2016), 11–26.

¹⁰⁹ Στο ίδιο, 13.

¹¹⁰ B. Tilmann, *Kreta in Römischer Zeit* (Mainz am Rhein: Philipp von Zabern Verlag, 2011), 29; Cicero, Lett, 6.1.13.

F.Chevrolier : «η τύχη της Κυρήνης και της Κρήτης είναι ασαφής¹¹¹». Η Κλεοπάτρα εκτός από το ανατολικό κομμάτι της Κρήτης έλαβε πιθανότατα και την Κυρηναϊκή .

Επιστρέφοντας στο ερώτημα σχετικά με την πρώτη ένωση των δύο επαρχιών καθοριστικό ρόλο παίζει η εξέταση της νομισματοκοπίας της εποχής. Μελετώντας το Roman Provincial Coinage¹¹² γνωρίζουμε ότι εκδόθηκαν δύο σειρές νομισμάτων ξεκινώντας ήδη από το 67 π.Χ. με την πρώτη έκδοση να εκδίδεται ταυτόχρονα και στην Κρήτη και στην Κυρηναϊκή.

Η Κυρηναϊκή τελεί υπό ρωμαϊκή κυριαρχία μετά το 96 π.Χ. και τον θάνατο του Απίωνα, αλλά οργανώνεται ουσιαστικά το 75 π.Χ. Όταν παραδόθηκε εν τέλει στη Ρώμη, τα νομίσματα που χρησιμοποιούνταν ήταν αυτά που κόπηκαν στην Κυρήνη τον 3^ο και 2^ο αιώνα π.Χ. Σύμφωνα με τον Andrew Burnett, δεν υπάρχουν ενδείξεις ότι μεταξύ 96 και 75 π.Χ. κόπηκαν εκ νέου νομίσματα.

Στην Κρήτη χρησιμοποιείται έντονα ο τύπος του αθηναϊκού τετράδραχμου, το οποίο χρησιμοποιείται ευρέως από πόλεις όπως η Κνωσσός, η Κυδωνία, η Γόρτυνα, η Ιεράπυνα, η Λάππα, η Πολυρρηνία και η Πριανσός.¹¹³

Η Ρώμη δεν επιβάλλει τη χρήση συγκεκριμένων νομισμάτων, αλλά αλλάζει την θεματική και τις απεικονίσεις, όπως αυτά που εκδόθηκαν από το Κοινό (τα 901-903). Η Αθηνά γίνεται Ρώμη, η Άρτεμις Δίκτυνα γίνεται Άρτεμις Εφέσια, ενώ στα νομίσματα του Μετέλλου, κατακτητή της Κρήτης, το κεφάλι Ελέφαντα είναι σύμβολο της οικογένειας, που συμβολίζει την μεγάλη νίκη του προγόνου του, Λεύκιου Καικίλιου Μέτελλου το 251 π.Χ. κατά των Καρχηδονίων στο Πάνορμο.

Μετά το 67 π.Χ., οι Ρωμαίοι αρχίζουν να κόβουν νομίσματα σε χαλκό στην νέα διπλή επαρχία. Δύο εκδόσεις σκόπευαν να εξυπηρετήσουν και την Κυρηναϊκή και την Κρήτη. Σε άλλες παρατηρείται η παράλληλη έκδοση νομισμάτων. Η μία έκδοση απεικόνιζε ελληνικό μύθο και η άλλη λατινικό, και έτσι η μία προοριζόταν για την Κυρηναϊκή και η άλλη για την Κρήτη. Οι πρώτες δύο εκδόσεις των νομισμάτων είναι οι 904-906

¹¹¹ Chevrolier, "From Cyrene to Gortyn. Notes on the Relationship between Crete and Cyrenaica under Roman Domination (1st Century BC-4th Century AD)," 14.

¹¹² A. Burnett, *Roman Provincial Coinage Supplement 1* (London, 1992), 217-18.

¹¹³ Στο ίδιο, 216.

χωρίς όνομα διοικητή, 907 έκδοση του Λεπίδιου. Οι άλλες δύο 908-913 και 914-15 εκδίδονται από τον Λόλλιο και τον Κράσο αντίστοιχα.¹¹⁴

Τα νομίσματα 904-906 και 907 είναι αυτά τα οποία έχουν την δυνατότητα να μας οδηγήσουν σε υποθέσεις και ίσως συμπεράσματα. Στην πρώτη έκδοση και στην πρώτη σειρά νομισμάτων 904-906 παρατηρούμε προτομή της Ρώμης στη μία όψη και στην άλλη όψη μια μέλισσα, ενώ αναγράφεται ο θρύλος ΚΡΗΤ ΚΥΡ. Ο A.Burnett συμπεραίνει ότι επειδή η μέλισσα παρατηρείται και σε αρχαιότερα κρητικά νομίσματα, είναι πιθανόν τα συγκεκριμένα νομίσματα να κόπηκαν την Κρήτη. Στη δεύτερη σειρά νομισμάτων και στο νόμισμα 907 στην προκειμένη περίπτωση, παρατηρούμε την προτομή της Λιβύης και την Άρτεμη στην άλλη όψη, ενώ αναγράφεται ο μύθος ΛΙΒΥΗ ΚΡΗΤΑ και το όνομα του Π.Λέπιδου. Ιστορικοί όπως ο Robinson υποστηρίζουν ότι τα νομίσματα μεταξύ 904-906 κόπηκαν στην Κρήτη μετά την αναδιοργάνωση της επαρχίας .

Κλείνοντας, δεν θεωρώ καθόλου απίθανο η Κρήτη και η Κυρήνη να ενώθηκαν το 67¹¹⁵ π.Χ. ως μία ενιαία επαρχία. Πέραν των νομισματικών αποδείξεων και των στρατηγικών λόγων που οδήγησαν στην ένωση όπως θα αναφέρουμε και αμέσως μετά, μπορούμε να παρατηρήσουμε ένα επεκτατικό μοτίβο που τηρούν πολύ πιστά οι Ρωμαίοι. Η Κυρηναϊκή οργανώνεται το 75π.Χ. από τους Ρωμαίους, η Κρήτη κατακτάται το 67 π.Χ. ,ενώ η οριστική επικράτηση στην ανατολική μεσόγειο θα μπορούσαμε να πούμε ότι λαμβάνει χώρα το 58 π.Χ. με την κατάκτηση της Κύπρου από τον Κάτωνα τον Νεότερο¹¹⁶. Οι Ρωμαίοι ήταν οι απόλυτοι κυρίαρχοι των παραπάνω περιοχών και θέτουν μέσα σε αυτά τα δεκαεπτά χρόνια τις βάσεις για μια αυτοκρατορία γης και θάλασσας, μιας παγκόσμιας αδιαμφισβήτητης υπερδύναμης.

¹¹⁴ Στο ίδιο, 217.

¹¹⁵ Ιστορικοί όπως ο R.F Willets στα έργα τους συμφωνούν και δηλώνουν ότι η Κρήτη και η Κυρηναϊκή ενώνονται σε μία ενιαία επαρχία το 67 π.Χ. Βλέπε R.F. Willets, *Everyday Life in Ancient Crete* (Amsterdam, 1988), 17.

¹¹⁶ Ο Μάρκος Αντώνιος παραχωρεί την Κύπρο στην Κλεοπάτρα Σελήνη την ίδια περίοδο που δίνει και την Ανατολική Κρήτη και την Κυρήνη. Το 31 π.Χ. μετά την ναυμαχία του Άκτιου ξαναγίνεται Ρωμαϊκή επαρχία.

Τα νομίσματα για τα οποία γίνεται αναφορά από το βιβλίο του Andrew M. Burnett, *Roman Provincial Coinage Supplement 1*.

Οι λόγοι της ένωσης

Πέρα των πολιτισμικών, πολιτικών, κοινωνικών και οικονομικών διαφορών τους αλλά και του τρόπου ζωής ακόμα, οι δύο επαρχίες είχαν πολλά πλεονεκτήματα αν ενώνονταν, και αυτό ήταν κάτι που οι Ρωμαίοι γνώριζαν πολύ καλά. Οικονομικοί λόγοι

υπήρχαν κυρίως για τους ίδιους λόγους που υπάρχουν και σήμερα και υπήρχαν πάντοτε. Οι Ρωμαίοι επιχειρούσαν να ελέγξουν τους εμπορικούς δρόμους στην Ανατολική μεσόγειο και ελέγχοντας το Κρητικό και το Λιβυκό πέλαγος αυτό ήταν κάτι που επιτυγχάνονταν άμεσα. Επίσης, εξασφάλιζαν την ασφάλεια στις εμπορικές συναλλαγές και μπορούσαν να επιβλέπουν για την ασφάλεια των περιοχών με πολύ μεγαλύτερη ευκολία. Σημαντικό ήταν επίσης και για τους Ρωμαίους κατοίκους των επαρχιών να αισθάνονται ασφάλεια στα νέα εδάφη που κατοικούν. Επίσης δεν πρέπει να ξεχνάμε, ότι ο Πομπήιος ανέλαβε την εκκαθάριση της ανατολικής μεσογείου από τους πειρατές της Κιλικίας κυρίως, αλλά φυσικά και των Κρητών πειρατών. Η εδραίωση μιας ενιαίας επαρχίας ήδη από το 67 π.Χ. σίγουρα εξυπηρετούσε το έργο του και ήταν κάτι που σίγουρα θα επικροτούσε. Όπως αναφέρει και ο Francois Chevrolier : « η επαρχία ήταν μια ναυτική βάση ύψιστης σημασίας στην καρδιά της Μεσογείου»¹¹⁷.

Άλλη μια ενδιαφέρουσα υπόθεση σχετικά με τους λόγους της ένωσης των δύο επαρχιών ίσως είναι η αλλαγή των σημαντικών εμπορικών δρόμων και η μετατόπιση της ισχύος στην ανατολική μεσόγειο. Όποιος είχε τον πλήρη έλεγχο των εμπορικών δρόμων Κυρήνης-Κρήτης-Αλεξάνδρειας-Κύπρου είχε τεράστια οικονομικά οφέλη και ήλεγχε το εμπόριο, ενώ οι Ρωμαίοι μπορούσαν να έχουν και υπό έλεγχο την έντονη πειρατική δραστηριότητα όπου λάμβανε χώρα στην περιοχή, όπως ανέλυσα στα παραπάνω κεφάλαια. Τέλος είναι γνωστό και προφανές ότι Κρήτη και Κυρηναϊκή βρίσκονται γεωγραφικά πολύ κοντά μεταξύ τους, με τον Στράβωνα να αναφέρει για εμπορικές σχέσεις μεταξύ λιμανιών της Κρήτης και της Κυρηναϊκής και να αναφέρει ένα μέρος με το όνομα Χερσόνησος στην Κυρηναϊκή, όπου βρίσκεται απέναντι από το Κρητικό λιμάνι του Κύκλου¹¹⁸. Ο Francois Chevrolier συμπεραίνει ότι ναι μεν η Κυρηναϊκή ανήκε γεωγραφικά στην Αφρική, αλλά οι πόλεις της πολύ περισσότερο είχαν ενδιαφέροντα στη Μεσόγειο και στην Κρήτη, το Αιγαίο και την Σικελία παρά στην Τριπολιτανία ή την Αλεξάνδρεια¹¹⁹. Κάτι τέτοιο παρατηρείται ήδη από τον 4^ο αιώνα π.Χ., καθώς όπως αναφέρει και ο Γεώργιος Πουκαμισάς στο σχετικό έργο του για την Κυρήνη:

¹¹⁷ Chevrolier, “From Cyrene to Gortyn. Notes on the Relationship between Crete and Cyrenaica under Roman Domination (1st Century BC-4th Century AD),” 15.

¹¹⁸ Στο ίδιο. Βλέπε και Strabo, 17.3.22.

¹¹⁹ Στο ίδιο.

«Οι δεσμοί των Κυρηναίων με το Αιγαίο που άφησαν πίσω οι γενάρχες τους, ήσαν και παρέμειναν άρρηκτοι. Ο όλος προσανατολισμός της αποικίας έδειχνε σταθερά προς το βορρά. Η θαλάσσια διαδρομή προς την Κρήτη και τη Θήρα, το Γύθειο, τον Πειραιά, ήταν αρτηρία ζωής.»¹²⁰

Οι σχέσεις Κρήτης και Κυρηναϊκής έχουν απασχολήσει τους μελετητές της ρωμαϊκής περιόδου πολύ τα τελευταία πενήντα χρόνια, ιδιαίτερα μετά την μελέτη του Ian F. Sanders για τη Ρωμαϊκή Κρήτη το 1982. Οι μελέτες αυτές και οι έρευνες, προσπαθούν να σκιαγραφήσουν τον χαρακτήρα των δύο αυτών επαρχιών, εξετάζοντας κοινωνικούς, πολιτικούς, οικονομικούς και θρησκευτικούς παράγοντες. Όλα τα παραπάνω συμβάλλουν καθοριστικά στην προσπάθεια να κατανοήσουμε το γιατί οι Ρωμαίοι του 1^{ου} αι. π.Χ. θεώρησαν ότι η Κρήτη, κομβικής σημασίας νησί ακόμα και σήμερα, και η Κυρηναϊκή, πολύ σημαντική στρατηγικά για τον έλεγχο της Βόρειας Αφρικής και των θαλάσσιων δρόμων του Λιβυκού πελάγους, έπρεπε και σύμφερε στρατηγικά να ενωθούν.

Προχωράμε αμέσως και στο άλλο μεγάλο ζήτημα της ένωσης των δύο επαρχιών σε μία ενιαία. Αυτό της χρονολόγησης, όπου οι απόψεις κάθε άλλο παρά συμφωνούν. Όπως είναι αρκετά γνωστό στον μελετητή της περιόδου, ο 1^{ος} αιώνας π.Χ. ήταν ένας αιώνας γεμάτος εντάσεις και διαμόρφωσε σε τεράστιο βαθμό τον κόσμο όχι μόνο της εποχής, αλλά και των επόμενων αιώνων. Θεώρησα, λοιπόν, ότι ήταν πρόπον, πριν αρχίσω να εξετάζω συγκεκριμένα τις σχέσεις των δύο περιοχών μεταξύ τους, αλλά και με την Ρωμαϊκή διοίκηση, να δώσω ιδιαίτερη βαρύτητα στο τι συνέβαινε στον τότε γνωστό κόσμο την περίοδο μεταξύ 100-70 π.Χ. και να εξετάσω την δυναμική που είχαν τα βασίλεια της εποχής.

Η ένωση των δύο επαρχιών ήταν αποτέλεσμα μια σύγκρουσης συμφερόντων και άποψή μου είναι ότι πρέπει να ξεκινήσουμε από εκεί. Θεωρώ, ότι είναι λάθος, τουλάχιστον στην συγκεκριμένη περίπτωση, να κάνουμε *μικροϊστορία* και να αγνοούμε το γενικό πλαίσιο. Η Ρώμη δεν ήταν ακόμη η αυτοκρατορία των επόμενων αιώνων, όμως όπως έχουμε αναφέρει και σε άλλα κεφάλαια του βιβλίου είχε ήδη αρχίσει να

¹²⁰ Πουκαμισάς, *Κυρήνη, ο Ελληνικός Αποικισμός Στη Βόρειο Αφρική (631-31 π.Χ.)*, 81.

κάνει αισθητή την παρουσία της στην Μεσόγειο από τις αρχές του 2^{ου} αιώνα και η Κρήτη ήταν πάντα ένα από τα «αγαπημένα» της μέρη. Αναφέραμε και παραπάνω ότι η εξωτερική πολιτική της, την βοήθησε να αναμιχθεί στα Κρητικά ζητήματα και στις διαμάχες μεταξύ των Κρητικών πόλεων, που δυστυχώς δεν εξέλιπαν ποτέ. Αν εξετάσουμε λοιπόν την κατάσταση της Ρώμης τις πρώτες δεκαετίες του 1^{ου} αιώνα π.Χ., θα παρατηρήσουμε ότι πλήττεται από εξωτερικές αλλά και εσωτερικές συγκρούσεις. Βρισκόμαστε σε ένα από τα τελευταία στάδια της *res publica* και σιγά σιγά το έδαφος ετοιμάζεται για την πρώτη τριανδρία και την αλλαγή των πραγμάτων μια για πάντα. Η Ρώμη πρέπει συνεχώς να προστατεύει τα σύνορα της στον Βορρά και στον Ρήνο, στην Ανατολή οι Πάρθοι δυναμώνουν συνεχώς και δεν θα πάνε να αποτελούν πρόβλημα για αρκετό καιρό ακόμα, ενώ έχει να αντιμετωπίσει και το ανερχόμενο βασίλειο του Πόντου και τον βασιλιά Μιθριδάτη 6^ο Ευπάτωρ. Δεν είναι σκοπός μας να αναλύσουμε εις βάθος τους Μιθριδατικούς πολέμους (88-63 π.Χ.), αλλά θα δούμε στη συνέχεια πόσο καθοριστικοί ήταν για το μέλλον της Κρήτης και της Κυρηναϊκής.

Συνεχίζοντας την σκιαγράφηση της πολιτικής κατάστασης στη Ρώμη, έχουμε την ανάδειξη ενός ικανότατου ηγέτη, του Λεύκιου Κορνήλιου Σύλλα, ο οποίος αποκτά καθοριστικό ρόλο στην εξέλιξη του πρώτου Μιθριδατικού πολέμου, μέχρι και την κατάκτηση της μέχρι τότε πιστής συμμάχου του Μιθριδάτη, Αθήνας, το 86 π.Χ. Μεταξύ άλλων, η σύγκλητος του δίνει το αξίωμα του Δικτάτορα (*dictator legibus faciendis et reipublicae constituendae causa*) μεταξύ 82 και 81 π.Χ., αξίωμα το οποίο κατέχει μέχρι το 79 π.Χ., όπου και αποσύρεται, μέχρι να βρει τον θάνατο το 78 π.Χ. από μια ασθένεια που προκαλούσε σήψη στο δέρμα του, όπως μας πληροφορεί και ο Πλούταρχος. Πριν συνεχίσουμε, να αναφέρουμε ακόμη, ότι το τέλος του 2^{ου} Μιθριδατικού πολέμου το 81 π.Χ., δεν βρίσκει τελικό νικητή ούτε το βασίλειο του Πόντου, ούτε τη Ρώμη.

Γίνεται εύκολα αντιληπτό ότι η επιρροή που μπορούσε να εξασκήσει δυνητικά αυτό το τεράστιο βασίλειο στον Ελλαδικό χώρο ήταν τεράστια, γεγονός που ο ίδιος ο Μιθριδάτης και οι Ρωμαίοι γνώριζαν πολύ καλά. Παράλληλα με την εξέλιξη των Μιθριδατικών πολέμων, στην Μεσόγειο θάλασσα τίθεται το ζήτημα των πειρατών της Μεσογείου¹²¹ με πρωτοστάτες τους Κίλικες πειρατές και αυτούς της Κρήτης, οι οποίοι δέσποζαν στις θάλασσες και απειλούσαν το ασφαλές εμπόριο και φυσικά την ειρήνη,

¹²¹ Βλέπε το σχετικό κεφάλαιο.

εμποδίζοντας τους Ρωμαίους και το *mare nostrum*. Είναι κοινώς αποδεκτό σήμερα, ότι οι πειρατές αυτοί ήταν φιλικά διακείμενοι προς τον Μιθριδάτη και τον βοηθούσαν στον έλεγχο της θάλασσας και στην καταπολέμηση του ελέγχου που μπορούσαν να ασκήσουν οι Ρωμαίοι. Σε αυτό το σημείο είναι χρήσιμο να κάνουμε μια παρένθεση πριν επανέλθουμε στο θέμα των πειρατών.

Η Κυρηναϊκή κληρονομείται στους Ρωμαίους το 96 π.Χ. από τον Πτολεμαίο Απίωνα, αλλά διατηρεί ένας καθεστώς αυτονομίας έως και το 74 π.Χ., όπου και οργανώνεται όπως είδαμε από τον Κοιάστωρα Κορνήλιο Λέντουλο Μαρκελλίνο. Παράλληλα, τα χρόνια εκείνα μέχρι και το 71 π.Χ., η Ρώμη βρίσκεται υπό τεράστιο κίνδυνο και στο εσωτερικό της, καθώς αντιμετωπίζει την επανάσταση των σκλάβων, με ηγέτη τον Σπάρτακο (73-71 π.Χ., επανάσταση των σκλάβων), αλλά και στο εξωτερικό, καθώς στέλνει στρατεύματα στην ευρύτερη περιοχή της Βιθυνίας λόγω του ξεσπάσματος του Γ' Μιθριδατικού πολέμου. Πρέπει οπωσδήποτε να λάβουμε υπόψιν την χρονική περίοδο του πολέμου και την γεωπολιτική σκακιέρα της περιόδου. Ο πόλεμος διήρκεσε μεταξύ 74 και 67 π.Χ., οι οποίες είναι και οι ημερομηνίες οργάνωσης των επαρχιών της Κυρηναϊκής και της Κρήτης αντίστοιχα. Οι Ρωμαίοι καταφέρνουν να αναδειχθούν νικητές σε αυτή την κόντρα Δύσης και Ανατολής και να προχωρήσουν το επεκτατικό σχέδιό τους.

Επιστρέφοντας στην πειρατεία και τη Μεσόγειο, σημαντικά πρόσωπα της εποχής κλήθηκαν να δώσουν τέλος στο φαινόμενο αυτό. Το 74 π.Χ., ο Πραίτωρ Μάρκος Αντώνιος Κρητικός στέλνεται στην Κρήτη για να αντιμετωπίσει τους πειρατές και να συνεισφέρει στην μάχη για τον έλεγχο της μεσογείου ενάντια στον Μιθριδάτη. Ήταν ο πατέρας του μετέπειτα *triumvir Μάρκου Αντωνίου*, αλλά και υιός του Μάρκου Αντωνίου του πρεσβύτερου (143-87 π.Χ.), ο οποίος ήταν διάσημος ρήτορας και κατά την διάρκεια της ζωής του κατείχε σημαντικές θέσεις στη δημόσια διοίκηση, ενώ διετέλεσε *proconsul* της Κιλικίας και είχε επιτυχίες ενάντια στους πειρατές. Έτσι, τουλάχιστον θεωρητικά, ο Μάρκος Αντώνιος Κρητικός θα συνέχιζε το έργο του πατέρα του σαν άξιος διάδοχος. Οι εξουσίες που του δόθηκαν από τη σύγκλητο ήταν ανάλογες με αυτές που έλαβε ο Πομπήιος επτά χρόνια αργότερα (θα γίνει αναφορά σε μετέπειτα κεφάλαιο για το ζήτημα αυτό), αλλά δυστυχώς για τους Ρωμαίους αποδείχτηκε ανίκανος να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά τον «συνασπισμό» Κρητών και πειρατών,

με αποτέλεσμα να καταχραστεί την εξουσία του και εν τέλει να αιχμαλωτισθεί από τους πειρατές και να πεθάνει έγκλειστος το 71 π.Χ.¹²²

Ο Κόιντος Καικίλιος Μέτελλος Κρητικός ολοκληρώνει αυτό που δεν κατάφερε ο Μάρκος Αντώνιος Κρητικός και καταλαμβάνει το νησί της Κρήτης μέσα σε δύο χρόνια, μεταξύ 69 και 67 π.Χ. Με αυτή του τη νίκη, ο Μέτελλος καταφέρνει κάτι πολύ σημαντικό. Θέτει τις βάσεις για τον έλεγχο των θαλάσσιων δρόμων βόρεια της Κρήτης, αλλά πλέον, και του Λιβυκού πελάγους, καθώς οι Ρωμαίοι είναι κυρίαρχοι και στην Κυρηναϊκή και στην Κρήτη. Έτσι, το έργο του Πομπήιου του Μέγα στην προσπάθειά του να πατάξει την πειρατεία στη Μεσόγειο γίνεται πολύ πιο εύκολο, γεγονός που φαίνεται βέβαια και από τα αποτελέσματα της εκστρατείας του, καθώς μετά τις εξουσίες που του δόθηκαν με τον Γαβίνειο νόμο, εξαφάνισε την πειρατεία μέσα σε τρεις μήνες.

Δεν είναι παράλογο να υποθέσουμε ότι η Κρήτη και Κυρηναϊκή ενώνονται για πρώτη φορά ως επαρχίες το 67 π.Χ. Σε προηγούμενο κεφάλαιο το αποδείξαμε και βάση των κοινών νομισμάτων που εκδόθηκαν. Η ερώτηση όμως που δεν έχει απαντηθεί πλήρως είναι το γιατί έγινε αυτή η ένωση, και συγκεκριμένα γιατί το 67 π.Χ. Πέραν τις γεωγραφικής απόστασης των δύο κατεκτημένων από την Ρώμη επαρχιών, φαίνεται ότι μια τέτοια ένωση δεν μπορούσε να γίνει παρά μόνο για στρατηγικούς λόγους. Όπως αναφέραμε, ο έλεγχος των θαλάσσιων δρόμων ήταν ο σημαντικότερος και απολύτως απαραίτητος για να μειώσει την επιρροή του Μιθριδάτη σε αυτές τις επαρχίες. Σύμφωνα με τον Στράβωνα, η Κυρηναϊκή Πεντάπολις ήταν αρκετά πλούσια και παρήγαγε κρασί και σίλφιο, ενώ η Κυρηναϊκή είχε και μεγάλη παραγωγή σιταριού. Δημογραφικά διέφερε κατά πολύ με την Κρήτη, καθώς κατοικούσαν σ' αυτήν Έλληνες, Ρωμαίοι, Άραβες και Εβραίοι. Είχε ιερό του Απόλλωνα και πολλές θρησκευτικές λατρείες θα μπορούσαμε να πούμε ότι ήταν κοινές με αυτές την Κρήτης, καθώς οι δύο επαρχίες είχαν αιγυπτιακές και ανατολικές επιρροές. Ενδιαφέρον είναι ακόμη, ότι το Εβραϊκό στοιχείο ήταν έντονο και στην Κρήτη, και είναι σίγουρο ότι οι δύο εβραϊκές κοινότητες επικοινωνούσαν, αν λάβουμε υπόψιν το απόσπασμα από την πρώτη επιστολή προς Μακκαβαίους στο κεφάλαιο 15, όπου ο Αντίοχος Ζ' στέλνει επιστολή προς τον Αρχιερέα Σίμωνα της Ιερουσαλήμ, λέγοντάς του, ότι θα του παρέχει προνόμια στη φορολόγηση, ότι η Ιερουσαλήμ θα είναι στην ουσία μια ελεύθερη πόλη

¹²² Encyclopædia Britannica, "Antonius," 1911, https://en.wikisource.org/wiki/1911_Encyclop%C3%A6dia_Britannica/Antonius.

και ότι θα στραφεί κατά του Διόδωτου Τρύφωνα . Η επιστολή αυτή στάλθηκε- εκτός των κοινοτήτων της Κρήτης και της Κυρήνης- και στις κοινότητες της Σαμψάμης, της Σπάρτης, της Δήλου, της Μύνδου, της Σικυώνας, της Καρίας, της Σάμου, της Παμφυλίας, της Λυκίας, της Αλικαρνασσού, της Ρόδου, της Φασηλίδας, της Κω, της Σίδης, της Αράδου, της Κνίδου και της Κύπρου.¹²³

Συνεχίζοντας την προσπάθεια κατανόησης της ένωσης των δύο επαρχιών, μια εικασία μου είναι ότι το αρχικό σχέδιο των Ρωμαίων δεν θα ήταν να τις ενώσουν το 67 π.Χ., αλλά μεταξύ 74 και 73 π.Χ. Θεωρώ ότι με το ξέσπασμα του Μιθριδατικού πολέμου σε συνδυασμό με την οργάνωση της διοίκησης της Κυρήνης, οι Ρωμαίοι έστειλαν τον Μάρκο Αντώνιο Κρητικό όχι μόνο για να πατάξει την πειρατεία και να οργανώσει το νησί της Κρήτης, αλλά σε περίπτωση όπου μπορούσε να φέρει εις πέρας αυτή του την αποστολή, να ανοίξει τον δρόμο για την ένωση των επαρχιών με ξεκάθαρο σκοπό να αντιμετωπιστεί με αυτή την ένωση η εξάπλωση (και η εδραίωση) του Μιθριδάτη στη Μεσόγειο. Είναι γνωστό, ότι οι Κρήτες πειρατές εξυπηρετούσαν τα συμφέροντά του και θα ήταν πολύ αφελές από τον μελετητή να θεωρήσει, ότι οι επιχειρήσεις κατά της Κρήτης το 74 π.Χ. δεν ξεκίνησαν υπό αυτό το πρίσμα.¹²⁴

Το 27 π.Χ. επιλέγεται από τον Οκταβιανό η Γόρτυνα πρωτεύουσα της συγκλητικής επαρχίας Κρήτης και Κυρηναϊκής¹²⁵, λόγω της πολιτικής της παράδοσης, της αστικής της δομής και της γεωγραφικής θέσης, που σύμφωνα με τον Ψευδοσκύλακα¹²⁶ κάποιος μπορούσε να πάει στην Κυρήνη πλέοντας «μια μέρα και μια νύχτα». Ο DiVita πιστεύει ότι κύριο λόγο έπαιξε και η φιλικά διακείμενη συμπεριφορά της Γόρτυνας προς την Ρώμη τους δύο αιώνες πριν την ανακήρυξη της Γόρτυνας ως πρωτεύουσα¹²⁷.

Οι Ρωμαίοι έφεραν σταθερότητα στα δρώμενα της Κρήτης και οι προηγούμενες εντάσεις μειώθηκαν άρδην. Υπήρχαν στην πόλη όλο και περισσότεροι *cives romani qui Gortynae negotiantur* (9IC IV, 290-291, 1^{ος} αιώνας μ.Χ.), δηλαδή Ιταλικοί και

¹²³ Μακ. Α', 15, 1-23.

¹²⁴ Παραπέμποντας στον Oost,: “[..]Ο πραγματικός λόγος της απόφασης της Ρώμης ήταν η επιθυμία να καταστείλει την πειρατεία: η προσάρτηση ήταν μέρος των μέτρων που ελήφθησαν τη στιγμή που ο M. Antonius Creticus στάλθηκε για να καταστείλει αυτήν τη μάστιγα των θαλασσών με ευρείες δυνάμεις που ήταν παρόμοιες με εκείνες που δόθηκαν στην Πομπήιο επτά χρόνια αργότερα.”

¹²⁵ Strabo, 17.3.25.

¹²⁶ Ψευδοσκύλαξ, Περ.47; Pliny, IV.12.

¹²⁷ DiVita, *Η Γόρτυνα Της Κρήτης*, 63.

Ρωμαίοι έμποροι οι οποίοι πολλές φορές γίνονταν πλούσιοι γαιοκτήμονες και εισήγαγαν τα κρητικά προϊόντα σε όλο το δίκτυο του ρωμαϊκού κόσμου¹²⁸. Η πόλη άλλαξε χαρακτήρα, κατέφθασαν αρκετοί μετανάστες, οι παραδόσεις αιώνων εξαφανίστηκαν, ουσιαστικά η πόλη **εκρωμαΐστηκε**. Η Γόρτυνα υπήρξε μόνιμη έδρα του Concilium ή Κοινού των Κρητιαίων-ως την ύστερη περίοδο της βασιλείας του Τιβερίου και των Κρητών έπειτα- και συγχρόνως έδρα της ρωμαϊκής κρατικής διοίκησης με επικεφαλής έναν Κοιάστωρα (Quaestor) και πάνω απ' όλους, τον Ανθύπατο (Proconsul).

Ο Αντώνιος συνέστησε μια συνομοσπονδία κρητικών πόλεων κι αναμόρφωσε το καταστατικό του παλαιού Κοινού, το οποίο εμπιστεύτηκε στον Γορτύνιο φίλο του Κύδα, *hominem perditissimum* κατά τον Κικέρωνα¹²⁹, παραχωρώντας του τη θέση του κυβερνήτη όλου του νησιού και του τίτλου του *Κρητάρχη*. Ο Κύδας¹³⁰ παρέμεινε κρητάρχης ως το 33 π.Χ. ακόμα κι όταν, ίσως ήδη από το 37-36 π.Χ., ένα μέρος της ανατολικής Κρήτης και της Κυρήνης πέρασαν, με τις συμφωνίες της Αντιόχειας του ίδιου έτους, στη Κλεοπάτρα Σελήνη¹³¹. Γνωρίζουμε ότι το 36 π.Χ. ο Οκταβιανός επιχορηγεί στην Ιταλική Καπύη έκταση αξίας 1,200,000 HS¹³². Η επιχορήγηση της Καπύης συνδέεται με την ίδρυση αποικίας (*colonia*) στην Κνωσσό, της μοναδικής αποικίας στην Κρήτη, αν και δεν υπάρχουν επαρκή στοιχεία για να υποστηρίξουν μια τέτοια υπόθεση. Βέβαια, ο A.Burnett τονίζει ότι η ίδρυση *colonia* της Κνωσού είναι πιθανότερο να έγινε το 27 π.Χ. από τον Οκταβιανό, όταν εκείνος είχε πλήρη έλεγχο της Κρήτης, και όχι το 36 π.Χ., όπου ουσιαστικά ο Αντώνιος είχε την επικυριαρχία του νησιού¹³³.

Το κοινόν υπήρξε ένας από τους παλιούς θεσμούς που επιβίωσαν, αλλά υπέστησαν βαθιά μεταμόρφωση, όπως αποδεικνύεται από την επωνυμία του αρχηγού του, που δεν

¹²⁸ Στο ίδιο, 66.

¹²⁹ Cicero, *Phil.* 5.13.

¹³⁰ Burnett, *Roman Provincial Coinage Supplement 1*, 222. «Δεν πρέπει να υπάρχει σύγχυση σχετικά με τον Γορτύνιο Κρητάρχη Κύδα και τον Κύδα της Κνωσού, που συναντάμε σε νομίσματα της εποχής επίσης».

¹³¹ A.M. Rouanet-Liesenfelt, "Le Cretarque Kydas, Στο *Aux Origines de l'Hellensime*" (La Crete et la Grece Hommages a H.van Effentere, Paris, 1984), 343-52; Harrison, "Background to the First Century of Roman Rule in Crete," 136-47; A.M. Rouanet-Liesenfelt, "Remarques Sur l'assemblee Provinciale Cretoise et Son Gran Petre a l'epoque Du Haut Empire," *Ktéma. Civilisations de l'Orient, de La Grèce et de Rome Antiques* 19 (1994): 8-9; Dio, XLIX, 32.5.

¹³² Dio, XLIX.14.

¹³³ Burnett, *Roman Provincial Coinage Supplement 1*, 229.

αποκαλούνταν κρητάρχης αλλά αρχιερέυς , θρησκευτικός τίτλος που συνδέονταν με την λατρεία του αυτοκράτορα¹³⁴. Ήταν από τα υψηλότερα αξιώματα, ετήσιο και επώνυμο. Ο διορισμός του αρχιερέως γινόταν κατά τη διάρκεια της ετήσιας συνέλευσης των απεσταλμένων των διαφόρων πόλεων, μια συνέλευση δημόσια, που λάμβανε χώρα στο θέατρο της πρωτεύουσας της επαρχίας, της Γόρτυνας δηλαδή. Επίσης , κάθε 4 χρόνια υπό την προεδρία του αρχιερέως , γιορτάζονταν οι παγκρήτιοι αθλητικοί και μουσικοί αγώνες (τα «κοινά» της Κρήτης) προς τιμή του Δία και του Απόλλωνος Πυθίου. Οι παγκρήτιοι αυτοί αγώνες κατά την αυτοκρατορική περίοδο εξισώονταν με τους Πυθικούς αγώνες προς τιμήν του Απόλλωνα, λόγω του ότι ο Απόλλωνας ήταν ο θεός που λατρεύονταν περισσότερο στη Γόρτυνα αλλά και για το γεγονός ότι ήταν ο Θεός του Αυγούστου.¹³⁵

Το Κοινόν είχε τη δικαιοδοσία να παραπέμπει στη Σύγκλητο τους κυβερνήτες που ήταν ένοχοι διασπάθισης, υπεξαίρεσης ή κατάχρησης χρήματος κατά τη διάρκεια της θητείας τους , έκοβε δικό του νόμισμα μέχρι την εποχή του Σεπτίμιου Σεβήρου και παρέμεινε ενεργό ως τον 4^ο και στις αρχές του 5^{ου} αιώνα. Διατηρήθηκαν η βουλή και ο δήμος, οι κόσμοι και οι πρωτόκοσμοι. Οι υποθέσεις παρέμεναν στα χέρια των τοπικών αρίστων, που είχαν πλούτη αρκετά για να καλύψουν τις διαρκώς επαχθέστερες δαπάνες που επέφεραν τα αξιώματα της πόλης ή τα Παγκρήτια.

Όταν ο Αδριανός το 131-132 μ.Χ. ίδρυσε το Πανελλήνιον, την ένωση των πόλεων με ελληνικό πληθυσμό, η Κρήτη συμμετείχε σε αυτό μέσω του «Κοινού» της με έδρα την Γόρτυνα. Δύο από τους τέσσερις Κρητικούς άρχοντες που προέδρευαν στο Πανελλήνιον- Ο Τ.Φλάβιος Ξενίων¹³⁶ και Μ.Ούλπιος Σέβων ήταν Γορτύνιοι¹³⁷. Στη Γόρτυνα στήθηκε επίσης το άγαλμα του Διός Πανελληνίου .

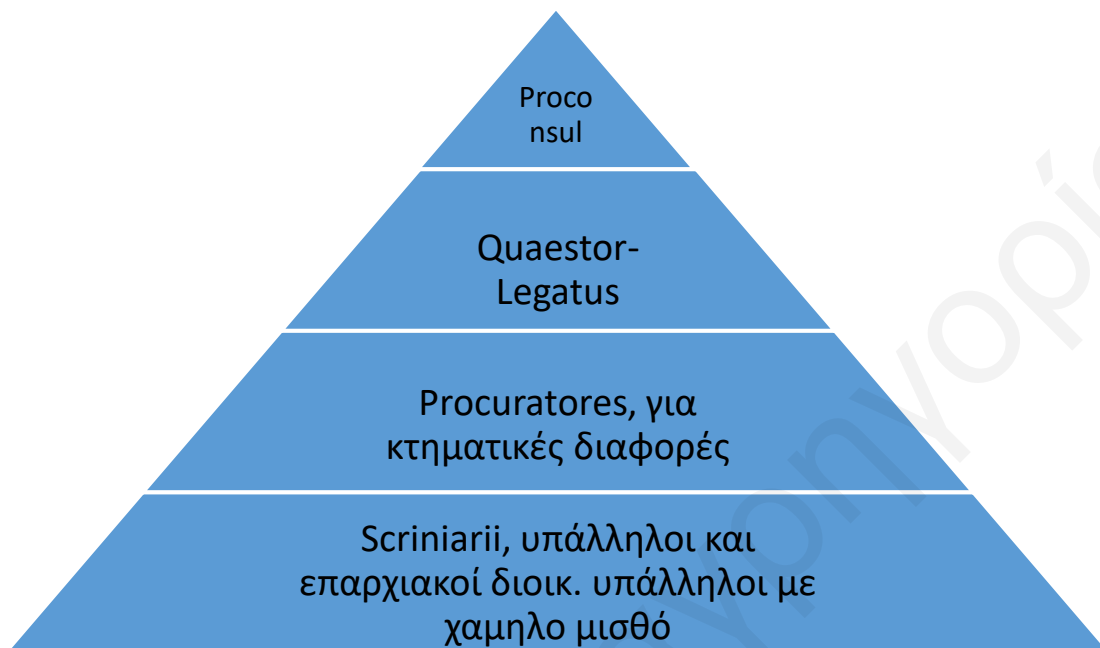
¹³⁴ DiVita, *Η Γόρτυνα Της Κρήτης*, 66.

¹³⁵ Στο ίδιο, 72.

¹³⁶ Άρχοντας ανάμεσα στο 165 και το 169 μ.Χ., μεγάλος ευεργέτης, συνδεδεμένος με τον Λεύκιο Βέρρο, υπήρξε σημαντικό πρόσωπο την περίοδο ανάμεσα στον Μάρκο Αυρήλιο και τον Κόμμοδο.

¹³⁷ IC. IV. 300,326.

Η Κρήτη ως Επαρχία- Διοίκηση

Όσο για την **αυτοκρατορική διοίκηση** οι ανθύπατοι, που οι οποίοι εκλέγονταν από τη συνέλευση της Συγκλήτου, με τη συνδρομή ενός λεγάτου διοικούσαν και τις δύο περιφέρειες της επαρχίας, την Κρήτη και την Κυρηναϊκή . Πέρα το γεγονός ότι είχαν στα χέρια τους την ποινική δικαιοσύνη, φρόντιζαν για την αφιέρωση δημοσίων κτηρίων, τον αναπροσδιορισμό των ορίων της επικράτειας διαφόρων πόλεων, την επιστροφή των γαιών που είχαν υφαρπάξει ιδιώτες στην πόλη (IC I, XXVI, 2). Με τις δημοσιονομικές υποθέσεις της επαρχίας ασχολούνταν ο κοιάστωρ (quaestor) , ενώ αυτοκρατορικοί προνοητές (procuratores) πιστοποιούνται σε πολλές περιπτώσεις.

Επί Αυγούστου δημιουργείται με σιγουριά η συγκλητική επαρχία Κρήτης και Κυρήνης που διοικούνταν από ένα ανθύπατο (proconsul), ο οποίος σε κανονικές συνθήκες θα άλλαζε κάθε χρόνο. Μέχρι και τον Διοκλητιανό, καταγράφονται 55 ανθύπατοι, μεταξύ των οποίων και μεγάλες προσωπικότητες , όπως ο P.Sulpicus Quirinus επί Αυγούστου, ή ο Cestus Proculus που καταδικάζεται για εκβιασμό(μάλλον με ισχυρό κατηγορητήριο τους αποίκους της Κνωσού)το 21 μ.Χ.

Μεταξύ 295-97 μ.Χ. η Κρήτη διασπάται από την Κυρήνη, και υπάγεται στην Διοίκηση της Μοεσίας. Γνωρίζουμε μόνο τον Μ.Αυρήλιο Βύζα από εκείνη την περίοδο ως κυβερνήτη, ενώ επί Κωνσταντίνου η Κρήτη γίνεται ξανά συγκλητική επαρχία υπό την

διοίκηση του υπάτου της Διοίκησης της Μακεδονίας (υπάγεται ουσιαστικά στο Praefecture of Illyricum). Από αυτή την περίοδο διασώζονται τα ονόματα τεσσάρων κυβερνητών εκ των οποίων δύο, ο Flavius Fursidius Aristides(372-76 μ.Χ.) και ο Aemilius Quintilius Pyrrhus ήταν μάλλον Κρητικοί¹³⁸.

Λόγω της μακραίωνης ειρήνης στο νησί, ουσιαστικά από το 1^ο μέχρι και τον 7^ο αιώνα μ.Χ., οι εξουσίες του εκάστοτε κυβερνήτη της Κρήτης ήταν ως επί το πλείστον δικαστικές, ειρήνη την οποία δεν συναντάμε στην Κυρήνη όπου συνεχώς αντιμετωπίζει τους Γαράμαντες¹³⁹ και τους Εβραίους. Επιπλέον, δεν σώζονται στην Κρήτη ανάλογα δικαστικά έδικτα όπως αυτά που βρίσκουμε στην Κυρήνη. Υπάρχουν όμως και στοιχεία σχετικά με την δίκη των Αγίων Δέκα στη Γόρτυνα το 251 μ.Χ.¹⁴⁰, οι οποίοι συγκεντρώθηκαν από πολλές διαφορετικές πόλεις, για να δικαστούν στην Γόρτυνα και εν τέλει να εκτελεστούν. Σύμφωνα με τον I.F.Sanders, αυτό αντιτίθεται στην συνηθισμένη πρακτική της εποχής όσον αφορά την τέλεση δικών. Επίσης, ο Sanders υποστηρίζει ότι μάλλον η δικαστική οργάνωση στην Κυρήνη και την Κρήτη ήταν η ίδια, στηρίζοντας αυτή του την άποψη στο γεγονός ότι βρέθηκε επιγραφή στην Κυρήνη που μαρτυρά την ύπαρξη δικαστικής περιφέρειας στην Κρήτη (assize circuit), επί βασιλείας του Αντωνίνου Πίου.

Όμως οι αρμοδιότητες του κυβερνήτη δεν περιορίζονταν στις δικαστικές. Ήταν υπεύθυνος για την ανακατασκευή δημοσίων κτηρίων, όπως το Ωδεΐον στη Γόρτυνα¹⁴¹, ενώ επίσης ήταν δικό του καθήκον να επιλέγει τους κατάλληλους υποψηφίους για την εκτέλεση των διοικητικών καθηκόντων στην πόλη. Επίσης, πολλές φορές είναι υπεύθυνοι και για την έκδοση νομισμάτων. Τέλος, διόλου αμελητέα δεν ήταν η συνεισφορά τους στον έλεγχο των εξόριστων Ρωμαίων και γνωρίζουμε ότι ο Τιβέριος χρησιμοποιούσε την Κρήτη για τέτοιους σκοπούς¹⁴².

Στην ιεραρχία, μετά τον κυβερνήτη βρίσκονταν ο Κοιάστωρ (quaestor), και μαρτυρούνται τα ονόματα δεκαεπτά Κοιαστώνων μέχρι τον 3^ο αιώνα. Σημαντικοί Κοιάστορες ήταν οι: Βεσπασιανός, ο οποίος βρέθηκε στην Κρήτη γύρω στο 30 μ.Χ.,

¹³⁸ Sanders, *Roman Crete: An Archaeological Survey and Gazetteer of Late Hellenistic, Roman, and Early Byzantine Crete*, 44.

¹³⁹ Βερβερική φυλή που συναντάται στην ευρύτερη περιοχή της Λιβύης.

¹⁴⁰ Sanders, *Roman Crete*, 45.

¹⁴¹ IC.IV.331, 100 μ.Χ.

¹⁴² Tacitus, IV.21. Ο Cassius Severus εξορίστηκε στην Κρήτη το 24 μ.Χ.

ο Π. Σεπτίμιος Γέτας, αδερφός του αυτοκράτορα Σεβήρου και ο Q. Fabius Cilo Septiminius Catinius Acilianus Lepidus Fulcinianus, ο οποίος διετέλεσε σε πολλές θέσεις, μεταξύ των οποίων και αυτή του Praefectus Urbi το 204 μ.Χ.

Εκτός από τους Κοιάστορες, τον κυβερνήτη βοηθούσαν και οι Legati, οι οποίοι χωρίζονται σε αυτούς που στάλθηκαν στην επαρχία στις αρχές του 1^{ου} αιώνα για να λύσουν συγκεκριμένα προβλήματα σχετικά με την γαιοκτησία (υπάρχουν σχετικά παραδείγματα στην Κυρήνη) και σ' αυτούς τους πιο συνηθισμένους legati συναντάμε πρώτο τον Cornutus Tertulus, φίλο του Πλίνιου, που στέλνεται γύρω στο 80 μ.Χ.¹⁴³

Επίσης σημαντικό ρόλο φαίνεται να έχει και ο procurator, αξίωμα το οποίο το πιθανότερο είναι να υπάρχει μόνο στη Γόρτυνα και όχι στην Κυρήνη. Ο procurator έλυνε διαφορές που είχαν μεταξύ τους οι πόλεις και έπειτα έδινε αναφορά πίσω στον αυτοκράτορα. Το 169 μ.Χ. ο Αίλιος Απολλώνιος αποκαθιστά μια διακοσμητική διασταύρωση (ornamental crossing) στη Γόρτυνα, αναφέροντας συγκεκριμένα ότι χρησιμοποιεί πλίνθους για να αντικαταστήσει μερικά αγάλματα αυτοκρατόρων, με όλα τα έξοδα να καλύπτονται από το ταμείο του ιερού της Δίκτυνας.

Σύστημα διοίκησης που επιβιώνει και συνυπάρχει με το Ρωμαϊκό

Πέραν όμως της Ρωμαϊκής διοίκησης που ήταν φυσικό να επακολουθήσει μετά την ρωμαϊκή κατάκτηση, οι Κρήτη κράτησε σε μεγάλο βαθμό και την μορφή διοίκησης που είχε για αρκετούς αιώνες. Τα πιο σημαντικά σώμα ήταν αυτό των μαγιστράτων, οι οποίοι χωρίζονταν σε δύο συμβούλια, με αυτό που είχε τη διοικητική εξουσία να έχει μεγαλύτερο ρόλο. Οι *μαγιστράτοι* είναι ευρύτερα γνωστοί στην Κρήτη ως *κόσμοι*, οι οποίοι ακόμα και στη Ρωμαϊκή περίοδο, συναντιούνται μεταξύ τους τέσσερις φορές τον χρόνο. Ο πρώτος μεταξύ των *κόσμων* είχε τον τίτλο του *πρωτόκοσμου*, ενώ οι *κόσμοι* είναι επίσης υπεύθυνοι για την έκδοση νομισμάτων στο όνομα του εκάστοτε πρωτόκοσμου και για την επίβλεψη δημοσίων κτηρίων, ενώ για την τέλεση θρησκευτικών καθηκόντων ήταν υπεύθυνος ο εκάστοτε *κόσμος Ιεραγός*¹⁴⁴. Κάποιος μπορούσε να εκτελέσει αξίωμα κόσμου ή μαγιστράτου παραπάνω από μια φορά, ενώ

¹⁴³ Sanders, *Roman Crete*, 7.

¹⁴⁴ IC IV.409, 416, 1ος αιώνας π.Χ.

υπάρχουν μαρτυρίες ότι υπήρχε και αξίωμα *Γυναικονόμου*¹⁴⁵ στη Γόρτυνα. Υπάρχει μόνο μια αναφορά σε *curator* ή λογιστή στην Κρήτη, συγκεκριμένα αναφέρεται ένας Καλοπόδης, Λογιστής της Μητρόπολης¹⁴⁶ (ουσιαστικά της Γόρτυνας).

Υπάρχουν όμως και φορές που παρατηρούμε αποκλίσεις και σε αυτό το σύστημα. Στη Γόρτυνα, υπήρχε μια μερίδα πληθυσμού που είχε διαφορετική οργάνωση, με δικούς της μαγιστράτους. Υπήρχαν Ρωμαίοι πολίτες οι οποίοι είχαν έρθει αρχικά ως επιχειρηματίες *cives romani qui Gortynae negotiantur*¹⁴⁷, ενώ σίγουρα οι ίδιοι εκείνοι Ρωμαίοι πολίτες είχαν *decurion* και δική τους αυτοκρατορική λατρεία.

Ο Αριστοτέλης σχετικά με την εκλογή των κόσμων¹⁴⁸

Σε ένα πολύ γνωστό απόσπασμα των Πολιτικών, ο Αριστοτέλης μιλάει για την εκλογή των αρχηγών των αρχαίων πόλεων της Κρήτης ως ακολούθως: ‘οὐκ ἐξ πάντων αἰτηθὸν οἱ κόσμοι ἀλλ’ ἐκ τῶν γενῶν’. Συνεπώς, είμαστε σαφώς ενημερωμένοι ότι στον τέταρτο αιώνα οι κρητικοί κόσμοι εκλέγονταν όχι από το σύνολο του ελεύθερου πολιτικού σώματος των μεμονωμένων πόλεων-κρατών, ομαδοποιημένων σε φυλές, αλλά από ορισμένες προνομιούχες οικογένειες. Αυτή η δήλωση φαίνεται αρκετά εύλογη, ιδιαίτερα όταν λαμβάνεται υπόψη η αριστοκρατική φύση των πόλεων-κρατών

¹⁴⁵ IC. IV.252.

¹⁴⁶ Sanders, *Roman Crete*, 13; IC. IV.336.

¹⁴⁷ Sanders, *Roman Crete*, 13; IC.IC.290-291.

¹⁴⁸ Spyridakis, *Cretica, Studies on Ancient Crete*, 149–52.

της Δωρικής Κρήτης, αν και τα επιγραφικά στοιχεία δεν επιβεβαιώνουν την Αριστοτελική φόρμουλα για την εκλογή των *κόσμων*, αφού οι υπάρχουσες επιγραφές αποκαλύπτουν, ότι τουλάχιστον την ελληνιστική εποχή, οι αξιωματούχοι αυτοί αντλούνται από τις διάφορες Κρητικές *φυλές* παρά από συγκεκριμένα *γένη*.

Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, οι *κόσμοι* επιλέγονταν από συγκεκριμένα *γένη*, συγκεκριμένα από τα τρία αρχικά Δωρικά φύλα, τους Ιλλείς, τους Διμανείς και τους Παμφύλιους, οι οποίοι είχαν εγκατασταθεί στο νησί. Συγκεκριμένα στην Γόρτυνα, συναντάμε τους Διμανείς¹⁴⁹. Κόσμοι σε όλη την Κρήτη εκλέγονται και από τα τρία φύλα ενώ σε καμία από τις σωζόμενες επιγραφές - σύμφωνα με τον Σπυριδάκη - δεν γίνεται αναφορά ότι το αξίωμα μονοπωλείται από συγκεκριμένες *φυλές* ή *γένη*. Ο επίσημος όρος των αξιωμάτων αναφέρεται απλά στο Δωρικό Φύλο όπως για παράδειγμα “*επί των “Δυμανών” ή “Υλλέων” ή “Παμφύλων”*”.

Επιπλέον, πάλι σύμφωνα με τον Σ.Σπυριδάκη, τα Δωρικά αυτά φύλα δεν χαίρουν ίδιας σημασίας με άλλα τα “*επιπλέον φύλα*” (*Zusatz-phylen*) που βρίσκονταν στις υπόλοιπες Κρητικές πόλεις. Αυτά τα φύλα είναι είτε προ-Δωρικά, είτε μια μίξη Δωρικών με προ-Δωρικών φύλων και μέσω αυτών των φύλων εκλέγεται μεγάλος αριθμός *κόσμων* σε σχέση με τα αρχικά Δωρικά Φύλα. Δεν υπάρχουν και πάλι αναφορές σε *γένη* και οι *κόσμοι* επιλέγονται απ’ όλο τον πληθυσμό.

Ίσως πιο σημαντικό είναι το γεγονός ότι σε ορισμένες περιπτώσεις η φυλετική υπαγωγή βασίζεται στην συγγένεια, που είναι ένα σημαντικό χαρακτηριστικό της αρχαίας Κρήτης, δεν ήταν προαπαιτούμενη για την εκλογή στο αξίωμα. Στην Πραΐσο οι μοναδικοί *κόσμοι* που μας είναι γνωστοί είναι τα μέλη της φυλής των *Φαρκαρέων*¹⁵⁰, ενώ στην Ιεράπυτνα, ένα από τα τρία γνωστά διοικητικά συμβούλια των *κόσμων* επιλέγεται από τη φυλή των *Καμιρέων*¹⁵¹.

Είναι σαφές ότι τα ονόματα αυτών των δύο *φύλων* υποδηλώνουν ότι οι φυλετικές ομάδες καθορίζονται από τη γεωγραφία και όχι από τη συγγένεια και φανερώνουν τον εκδημοκρατισμό των θεσμών της Κρήτης, ενώ αντιπαραβάλλονται κάθετα με τη στενή ολιγαρχία που απεικονίζεται στην αριστοτελική θεωρία περί της κρητικής πολιτικής οργάνωσης. Επομένως, ο Σπυριδάκης καταλήγει ότι πρέπει να μελετήσουμε τον

¹⁴⁹ IC.IV.181.

¹⁵⁰ IC.III.VI.8.

¹⁵¹ IC.III (iii,1).

Αριστοτέλη πολύ επιφυλακτικά και να μην λάβουμε τις πληροφορίες που μας δίνει περί διοικητικής οργάνωσης της Κρήτης χωρίς επιφυλάξεις.

«Κρήτην εκατόμπολιν»

Σε απόσπασμα της Ιλιάδας (2.649) πληροφορούμαστε ότι στην Κρήτη υπήρχαν 100 πόλεις («Κρήτην εκατόμπολιν»), όπως επίσης και στην Αινειάδα του Βιργιλίου (Αην.3.106) και σε μια υστερορωμαϊκή επιγραφή που αναφέρεται στην «Εκατονταπολίται¹⁵²», ενώ σύμφωνα με την μελέτη του Τσουγκαράκη στο τέλος της Ελληνιστικής εποχής υπάρχουν γύρω στις τριανταπέντε με σαράντα πόλεις στην Κρήτη, ενώ μετά τη Ρωμαϊκή κατάκτηση λιγόστεψαν πολύ, αλλά ο ακριβής αριθμός μάς είναι άγνωστος. Μεταξύ 1ου και 4^{ου} αι. μ.Χ. γνωρίζουμε από νομίσματα και επιγραφές την ύπαρξη δεκαεπτά πόλεων και στα τέλη 5^{ου} με αρχές 6^{ου} αι. μ.Χ. αναφέρονται εικοσιδύο πόλεις στον “Συνέκδημο” του Ιεροκλή¹⁵³. Οι μαρτυρίες ποικίλουν, για το πόσες πόλεις υπήρχαν πραγματικά. Ο Α. Burnett αναφέρει, ότι τη ρωμαϊκή περίοδο -οι πόλεις που μαρτυρούνται- βάση των νομισμάτων και της επιγραφικής είναι περίπου είκοσι¹⁵⁴. Επιπλέον, υπήρχαν κόμεις όπως το Ρύτιον ή η Φαιστός που ήταν μικρότερες από τις πόλεις. Πάντως, γνωρίζουμε, ότι οι ισχυρότερες πόλεις της στο τέλος της ελληνιστικής εποχής ήταν σε σειρά οι : Ιεράπυτνα, Λύττος (σημερινός δήμος Πεδιάδος, νομός Ηρακλείου), Κνωσός, Γόρτυς, Ελεύθερνα, Λάππα (Αργυρούπολη Ρεθύμνης), Απτέρα (Χανιά), Κυδωνία, Πολυρρηγία (Καστέλι Κισσάμου, Χανιά).

¹⁵² IC.IV.373.

¹⁵³ Τσουγκαράκης, *Ρωμαϊκή Κρήτη*, 33.

¹⁵⁴ Burnett, *Roman Provincial Coinage Supplement 1*, 228.

Εκδηλώσεις, οικονομία και εκπαίδευση

Στην Γόρτυνα λάμβαναν χώρα πολλές εκδηλώσεις, για να φανεί η αφοσίωση προς την Ρώμη. Σύμφωνα με τον A.DiVita, ο άρχοντας του πανελληνίου και Γορτύνιος ευεργέτης Τίτιος Φλάβιος Ξενίων άφησε ποσό¹⁵⁵ για να εορτάζονται κάθε χρόνο τα γενέθλια της Ρώμης. Επίσης, δύο μεγάλες οικογένειες της Γόρτυνας, οι Larcii και οι Roscii, μπήκαν στη ρωμαϊκή σύγκλητο¹⁵⁶.

Ο A.DiVita αναφέρει -επιπλέον- ότι η δημόσια ζωή στην Γόρτυνα δεν διέφερε από αυτή άλλων επαρχιακών πρωτευουσών έως και την εποχή του Διοκλητιανού, με μια οικονομία που βρισκόταν σε διαρκή ανάπτυξη.

Παγκρήτιοι αγώνες κάθε τέσσερα χρόνια διοργανώνονταν από το Κοινόν· σίγουρα υπήρχε μεγάλη προσέλευση και συμμετοχή απ' όλο το Αιγαίο. Στις επιγραφές αναφέρεται ένας μονομάχος εν ονόματι Γάιος από την Τρώαδα¹⁵⁷ ενώ και ένας νικητής αγώνων ο οποίος ήταν Ρόδιος¹⁵⁸.

Οι μονομαχίες καταργούνται το 326 μ.Χ., ενώ αυξάνονται οι αρματοδρομίες με τις ομάδες των Πράσινων και των Βένετων να πρωτοστατούν¹⁵⁹.

Εκτός των αρματοδρομιών, στην Κρήτη συνέβαιναν και άλλα δρώμενα. Τα Βελγάνια ήταν μια γιορτή, η οποία είχε μεγάλη απήχηση, ενώ είναι σίγουρο ότι υπήρξαν ομάδες όπως το Collegium του Πριάπου στη Γόρτυνα¹⁶⁰. Επίσης, στη Γόρτυνα έχουμε το μεγαλύτερο λουτρό στην Κρήτη, την λεγόμενη μεγάλη Πόρτα. Τα λουτρά, είχαν συγκεκριμένα ωράρια λειτουργίας, με τους κόσμους και τους οικονόμους να καθορίζουν τις ώρες που θα ήταν προσβάσιμα σε γυναίκες και άντρες. Πολύ πιθανό είναι τέτοιου είδους κανονισμοί να εγκαινιάστηκαν στην Κρήτη επί Αδριανού, ο οποίος προέβη εκείνη την περίοδο σε μεταρρυθμίσεις σε μεγάλο μέρος της επικράτειας.

¹⁵⁵ IC.IV.300, κατά το δεύτερο ήμισυ του 2ου αι. μ.Χ.

¹⁵⁶ IC. IV. 292, 296-297.

¹⁵⁷ IC.IV.374.

¹⁵⁸ IG.XII. I.77.

¹⁵⁹ IC.IV.513.

¹⁶⁰ IC.V.266-267.

Η βάση της Κρητικής οικονομίας ήταν, όπως είναι και σήμερα, η αγροτική παραγωγή. Κυρίως καλλιεργούνταν σιτάρι και κριθάρι και παράγονταν κυρίως ελαιόλαδο και κρασί.

Ο Ιούλιος Καίσαρας στο *De Bello Civili*¹⁶¹ αναφέρει ότι ο Πομπήιος είχε ανεφοδιάσει τον στρατό του με καλαμπόκι από την Κρήτη, ενώ όσον αφορά την παραγωγή φρούτων και ξηρών καρπών, ο Αθήναιος αναφέρει συνταγές με καρύδια, караβίδες, αμύγδαλα και σιγάμι ενώ ο Πλίνιος επαινεί τα κυδώνια και τα σύκα¹⁶².

Βοοειδή, γουρούνια και κατσίκες υπάρχουν σίγουρα στην Κνωσό, όπως επίσης σκύλοι, λαγοί και ελάφια¹⁶³. Τα παραπάνω ζώα μας κάνουν εύκολη την υπόθεση ότι σίγουρα οι Κρητικοί της εποχής αγαπούσαν το κυνήγι, ενώ πολύ διάσημος ήταν ο Κρητικός κυνηγόςσκυλος για την δύναμη και την ταχύτητά του¹⁶⁴. Είναι πολύ ενδιαφέρον να αναζητήσει κανείς τον μύθο που περιβάλλει το διάσημο κρητικό κυνηγόςσκυλο, που μάλλον είναι ο μακρινός πρόγονος του διάσημου σήμερα «κρητικού ιχνηλάτη», σκύλου ιδιαίτερα αποτελεσματικού στο κυνήγι, και εξαιρετικά προσφιλή στους κρητικούς κυνηγούς ακόμα και σήμερα -ως επί το πλείστον- για το κυνήγι λαγών. Ο κυνηγόςσκυλος, λοιπόν, σύμφωνα με τον μύθο ήταν το δώρο του Δία προς την Ευρώπη μετά την ένωση τους κάτω από τον αιθαλή πλάτανο της Γόρτυνας. Μ' αυτή την ένωση η Ευρώπη έγινε βασίλισσα της Κρήτης και πήρε από τον Δία μαζί με τον σκύλο μια φαρέτρα με βέλη που δεν έχαναν ποτέ το στόχο τους ή ένα ακόντιο που δεν αστοχούσε ποτέ¹⁶⁵. Για την προέλευση του κυνηγόςσκυλου οι απόψεις δίστανται. Είτε ήταν χρυσός και κατασκευασμένος από τον θεό Ήφαιστο, είτε ήταν κανονικός και -απλά- ήταν πολύ γρήγορος. Η Ευρώπη δίνει τον σκύλο στον μυθικό βασιλιά Μίνωα, ο οποίος ήταν λάτρης του κυνηγιού. Ο τελευταίος, όμως, αναγκάζεται όμως να δώσει τον σκύλο στην Αθηναία Πρόκρις για να γιατρευτεί από μια αρρώστια που τον βασάνιζε, διότι κάθε φορά που πήγαινε με γυναίκα έβγαιναν φίδια από το κορμί του και σκότωναν την εκάστοτε σύντροφό του¹⁶⁶. Στη συνέχεια η Πρόκρις βρίσκει τραγικό θάνατο από τον σύζυγό της Κέφαλο. Αυτός, έχοντας στην κατοχή του τα δώρα τα

¹⁶¹ Julius Caesar, V.I.

¹⁶² Sanders, *Roman Crete*, 32.

¹⁶³ C.M. Jarman and J.N. Coldstream, *Knossos, the Sanctuary of Demeter*, vol. 9 (British School of Archaeology at Athens, 1973).

¹⁶⁴ Aelian, III.2.

¹⁶⁵ Ψιλάκης, *Κρητική Μυθολογία*, 144.

¹⁶⁶ Στο ίδιο.

οποία απέκτησε η γυναίκα του από τον Μίνωα (τον κυνηγόσκυλο και το ακόντιο) την περνάει για θήραμα και καθώς βγήκε για κυνήγι στα βουνά της Αττικής, την σκοτώνει. Έπειτα, εξορίζεται στη Θήβα και στο βασίλειο του Αμφιτρύων από τους Αθηναίους, όπου συνεχίζει όμως να έχει μαζί του τον κυνηγόσκυλο. Εκεί οι κάτοικοι, επειδή είχαν δείξει ασέβεια προς τους Θεούς και δεν θυσίαζαν σ' αυτούς, τιμωρήθηκαν από τους ίδιους τους Θεούς, οι οποίοι έστειλαν μια αλεπού που κατέστρεφε τις καλλιέργειες των αγροτών. Ο Κέφαλος και ο κυνηγόσκυλος καλούνται να λύσουν το πρόβλημα, πράγμα όμως που εν τέλει δεν τελειώνει όπως θα ήθελε ο Κέφαλος. Ο σκύλος κυνηγάει την αλεπού για μέρες, με τα δύο ζώα να κινούνται αστραπιαία χωρίς όμως ο σκύλος να μπορέσει να πιάσει την επίσης «θεόσταλη» αλεπού. Ο Δίας δίνει λύση στο πρόβλημα, και επειδή λυπάται τα δύο ζώα, τα πετρώνει¹⁶⁷.

Πέραν του μύθου, αξίζει να αναφέρουμε ότι η Βριτόμαρτις ήταν κυνηγετική θεότητα που απεικονίζεται πάντα με τον σκύλο της, όπως και η Δίκτυννα. Για τον κρητικό κυνηγόσκυλο κάνουν λόγο και οι Πολυδεύκης, Ξενοφών και Οβίδιος, ενώ απεικονίζονται και σε νομίσματα από την Ελεύθερνα, την Φαιστό και την Κυδωνία¹⁶⁸. Ο μύθος διατηρείται σύμφωνα με τον Νίκο Ψιλάκη και καθ' όλη τη Ρωμαϊκή περίοδο ακόμα και έως την Τουρκοκρατία.

Η οργάνωση της αγροτικής οικονομίας της Ρωμαϊκής Κρήτης είναι αρκετά περίπλοκη, καθώς δεν παρατηρείται κάποιο συγκεκριμένο μοτίβο διαχωρισμού της γης ούτε υπάρχουν χρήσιμες πηγές για το νομικό καθεστώς των γαιοκτημόνων¹⁶⁹. Σίγουρα αναπτύσσονται οι πόλεις καθ' όλη την περίοδο, ενώ χτίζονται και μεγάλες βίλες και αρχοντικά. Ο Δ.Τσουγκαράκης συμφωνεί με τον I.F.Sanders για το γεγονός, ότι δεν μπορούμε να είμαστε σίγουροι για το καθεστώς μεγαλοϊδιοκτησίας και μικροϊδιοκτησίας στην Κρήτη και για τα σχετικά ποσοστά τους, αν και αναφέρει ότι, μπορούμε να πούμε πως στη Μεσσαρά και το Αμάρι υπήρχαν μεγαλοϊδιοκτήτες για τους οποίους εργάζονταν ντόπιοι αγρότες. Υπήρχε ο λεγόμενος «θεσμός της προστασίας» μεταξύ αγροτών και μεγαλογαιοκτημόνων¹⁷⁰.

¹⁶⁷ Apollodorus, 2.59. «Διωκόμενης δε υπό του κυνός της αλώπεκος, Ζεύς αμφοτέρους λίθους εποίησεν. »

¹⁶⁸ Ψιλάκης, *Κρητική Μυθολογία*, 146.

¹⁶⁹ Sanders, *Roman Crete*, 32.

¹⁷⁰ Τσουγκαράκης, *Ρωμαϊκή Κρήτη*, 47–48.

Όσο για το αν ο αυτοκράτορας είχε γαιοκτησία στο νησί, δεν μπορούμε να είμαστε σίγουροι. Στα μέσα του 1^{ου} μ.Χ. αι. ο procurator του λύνει διαφωνίες σχετικά με γαιοκτησίες στην Κρήτη, οπότε είναι αρκετά πιθανό το γεγονός να ενεργούσε εκ μέρους του αυτοκράτορα. Συνολικά, το μεγαλύτερο κομμάτι της γης μένει στα χέρια των ντόπιων γαιοκτημόνων, είτε ως ιδιώτες είτε κάτω από την «ομπρέλα» των πόλεων τους¹⁷¹.

Βιοτεχνίες υπάρχουν μόνο σε τοπική κλίμακα, ενώ η Κρήτη ήταν πλούσια σε ορυκτά και μεταλλεύματα, με τα μεταλλεία της Καντάνου, της Καμπάνου και της Σκλαβοπούλας να είναι από τα σημαντικότερα. Αλυκές υπήρχαν στις ίδιες περιοχές που θα τις συναντήσουμε και σήμερα, ενώ μεγάλες ήταν οι ποσότητες κέδρων και κυπαρισσιών, με την ξυλεία της Κρήτης να επαινείται από τον Βιτρούβιο και τον Πλίνιο¹⁷². Επιπλέον, σίγουρα υπήρχε εργοστάσιο παραγωγής πλακιδίων κοντά στη Γόρτυνα, λόγω των αυξημένων οικοδομικών αναγκών και την ευρεία χρήση στη Ρωμαϊκή πρωτεύουσα. Κεραμικά καμίνια της Ρωμαϊκής περιόδου έχουν βρεθεί στην Κνωσό, στον Πλάτανο Καινουργίου και κοντά στο Καλό Χωριό Μεραμβέλλου. Μεταξύ αυτών των τριών, μόνο στο Καλό Χωριό έχει ανασκαφεί πλήρως¹⁷³. Υπήρχαν σίγουρα εργάτες και τεχνίτες καθώς έχουμε μεγάλη οικοδομική δραστηριότητα κατά τον 3ο αιώνα. Δεν υπάρχουν όμως πολλές μαρτυρίες. Τεχνίτες, καταστηματαρχες και έμποροι ήταν επίσης απαραίτητοι για την λειτουργία των πόλεων και της αστικής ζωής. Υπήρχαν συντεχνίες (collegia) και οι ενταγμένοι σε αυτές ονομάζονταν collegiati¹⁷⁴. Ο Τσουγκαράκης παρατηρεί, ότι ακόμα και σχετικά πλούσιοι έμποροι δύσκολα ανελίσσονταν κοινωνικά, καθώς οι ύψιστες φιλοδοξίες τους συνήθως βρίσκονται μεταξύ επαρχιακού officium και της θέσης του βουλευτή (curialis), φιλοδοξίες όχι ιδιαίτερα υψηλές. Όσο για τους δούλους, πέρα από τους οικιακούς δούλους που ήταν απαραίτητοι, δεν πρέπει να διεξάγονταν δουλεμπόριο σε πολύ μεγάλη κλίμακα. Επίσης, δεν γνωρίζουμε πόσοι ακριβώς δούλοι απασχολούνταν στη γεωργία. Σίγουρα, πάντως θα χρησιμοποιούνταν ως η κύρια εργατική δύναμη στα πολλά ορυχεία και μεταλλεία που υπήρχαν στο νησί κατά τη ρωμαϊκή περίοδο, ίσως και αργότερα¹⁷⁵.

¹⁷¹ Στο ίδιο.

¹⁷² Vitruvius, Π.9.13-14; Pliny, 16.197.

¹⁷³ Τσουγκαράκης, *Ρωμαϊκή Κρήτη*, 62.

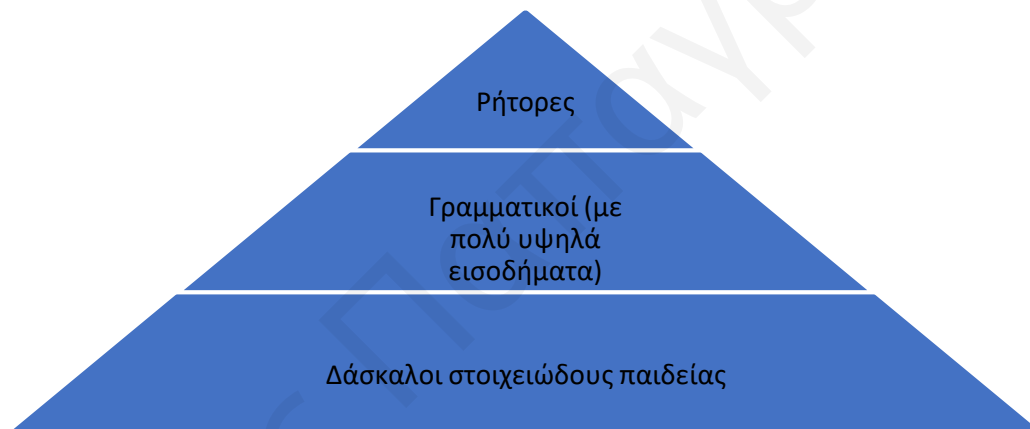
¹⁷⁴ Στο ίδιο, 51.

¹⁷⁵ Στο ίδιο, 54.

Όσον αφορά τα εισοδήματα των πόλεων προέρχονταν κυρίως από τέσσερις πηγές. Από φόρους και δασμούς, από ενοίκια γαιών που ανήκαν σε πόλεις και εκμισθώνονταν σε τρίτους, από δωρεές χρημάτων και γαιών από τις οποίες η πόλη εισέπραττε τόκους και από λειτουργίες, δηλαδή έξοδα βουλευτών και εύπορων πολιτών για υπηρεσίες και έργα προς την πόλη¹⁷⁶.

Συνοψίζοντας, το κυριότερο προϊόν εξαγωγής παρέμενε το ελαιόλαδο, ενώ οι Κρητικοί αναγκάζονταν να εισάγουν γυαλί και αγγεία από τη Δύση, ενώ σίγουρα εισήγαγαν μάρμαρο και κόκκινο και γκρι γρανίτη από την Αίγυπτο. Με τις παραπάνω εισαγωγές και εξαγωγές μπορούμε να κατανοήσουμε καλύτερα την νευραλγική θέση της Κρήτης και τους εμπορικούς δρόμους που “άνοιγε”, καθώς ήταν το “σκαλοπάτι” μεταξύ της Δύσης και της Ανατολής για την Ρωμαϊκή αυτοκρατορία.

Βαθμίδες εκπαίδευσης, Πίνακας

Στα σημαντικότερα αστικά κέντρα, οι ελεύθεροι επαγγελματίες αποτελούσαν την «μεσαία τάξη» (γιατροί, καθηγητές, δικηγόροι). Σύμφωνα με τον Δημήτρη Τσουγκαράκη οι καθηγητές και οι ιατροί εξαιρούνταν από τον φόρο των λειτουργιών, πράγμα που δεν ίσχυε για τους δικηγόρους. Η βασική εκπαίδευση ήταν ολότελα ιδιωτική, ενώ η ανώτερη εκπαίδευση επιχορηγούνταν από το κράτος, το οποίο διατηρούσε έδρες καθηγητών. Τέτοιες έδρες υπήρχαν στις πρωτεύουσες των επαρχιών και φυσικά και στη Γόρτυνα¹⁷⁷.

Όσον αφορά το μυθολογικό υπόβαθρο των Κρητών, μπορούμε να κάνουμε μερικές συγκρίσεις μεταξύ της εκρωμαϊσμένης παιδείας και εκπαίδευσης και της «κλασικής»

¹⁷⁶ Στο ίδιο, 61.

¹⁷⁷ Στο ίδιο, 49.

εκπαίδευσης ή καλύτερα διαπαιδαγώγησής τους, όπως την συναντάμε στις περιγραφές του Στράβωνα, όπου θα παραθέσω και θα αναλύσω παρακάτω. Ο τρόπος ζωής των Σπαρτιατών και των Κρητών, τουλάχιστον κατά την Αρχαϊκή εποχή, δεν πρέπει να διέφερε και πολύ. Ο ίδιος ο Στράβων λαμβάνει ως σημείο αναφοράς το πρόσωπο του Λυκούργου και τη γενεαλογία του, αλλά πριν το κάνει αυτό, κάνει αναφορά για τα Κρητικά και τα Λακωνικά έθιμα.

Κρήτες και Λάκωνες¹⁷⁸

«Υποστηρίζουν κάποιοι ότι τα περισσότερα ήθη και έθιμα που θεωρούνται Κρητικά είναι Λακωνικά. Στην πραγματικότητα είναι Κρητικά, μόνο που οι Σπαρτιάτες τα εφήρμοσαν, ενώ οι Κρήτες σταμάτησαν να ασχολούνται με τα πολεμικά, κι οι πόλεις τους παρήκμασαν, ειδικά η Κνωσός. Ίχνη των παλαιών τους νόμων απέμειναν στους Λυττίους, στους Γορτύνιους και σε μερικά χωριά, όχι στους άλλους. Τα απομεινάρια νόμων στους Λυττίους χρησιμοποιούνται ως απόδειξη ότι προέρχονται από τα Λακωνικά που είναι παλαιότερα. Λένε πως ήταν άποικοι, ότι διατήρησαν τα ήθη της μητρόπολης, αφού είναι αδιανόητο να εκπροσωπείς οργανωμένη κοινωνία και να μιμείσαι τους κατώτερους γείτονες. Αυτά δεν είναι σωστά (κατά τον Έφορο). Από την σημερινή κατάσταση δεν γίνεται να βγαίνουν συμπεράσματα για το παρελθόν, αφού αυτοί γνώρισαν τέτοια αντιστροφή της τύχης. Οι Κρήτες ήταν κάποτε θαλασσοκράτορες. Βγήκε και η παροιμία : Ο Κρητικός δεν ξέρει από θάλασσα, για όσους προσποιούνται πως αγνοούν κάτι που ξέρουν καλά. Σήμερα δεν διαθέτουν ναυτικό. Και ούτε βέβαια είναι πιθανό ότι ήρθαν κάποιοι άποικοι από την Σπάρτη στις πόλεις της Κρήτης και έφεραν τους νόμους τους. Εδώ ένα σωρό αποικίες και δεν κρατάνε τα πατρογονικά. Εξάλλου πολλές περιοχές στην Κρήτη που δεν ανήκουν σε αποικίες έχουν τα ίδια έθιμα με αυτές.»

Στο συγκεκριμένο χωρίο αξίζει να σταθεί κανείς στα «ίχνη των παλιών νόμων», που παρέχουν αποδείξεις για τα πολεμικά ήθη και έθιμα δύο συγκεκριμένων πόλεων, της Λύττου και της Γόρτυνας. Η Λύττος, όπως και η Γόρτυνα, είναι Δωρικές

¹⁷⁸ Strabo, X.4.17.

πόλεις¹⁷⁹, γεωγραφικά πολύ κοντά μεταξύ τους, και με ιερό του Απόλλωνα να υπάρχει και στη Λύττο, όπως και στη Γόρτυνα¹⁸⁰. Στο Χ.4.18 των *Γεωγραφικών*, ο Στράβωνας συνεχίζει την καταγραφή των Λακωνικών και Κρητικών παραδόσεων αναφέροντας, ότι πολλά από τα έθιμά τους οι Σπαρτιάτες τα αποκαλούν *Κρητικά*, επειδή ακριβώς προέρχονται από την Κρήτη. Τα δημόσια αξιώματά τους έχουν κοινούς τίτλους και λειτουργία (*Γέροντες και ιππείς*), οι Κόσμοι¹⁸¹ της Κρήτης και οι Έφοροι της Σπάρτης έχουν την ίδια ακριβώς λειτουργία, ενώ τα συσσίτια και τα ανδρεία πάλι συναντιούνται και στις δύο περιοχές.

Η Κρήτη και η Σπάρτη ενισχύουν τους δεσμούς τους μέσω και του μύθου και της ιστορίας του Λυκούργου και του τρόπου που συνέταξε τους περίφημους νόμους του. Σύμφωνα με την αφήγηση του Στράβωνα (Χ.4.19), ο Λυκούργος καταφεύγει στην Κρήτη επειδή κατηγορήθηκε, ότι εποφθαλμιά τον θρόνο από τον μικρό του ανιψιό, γιο του αδελφού του Πολυδέκτη. Η φυγή του ήταν ο μόνος τρόπος να μην κατηγορηθεί για συνομοσία και δημιουργήσει εσωτερική ταραχή στο πολιτικό τοπίο της Σπάρτης. Από τον Θάλητα¹⁸² μαθαίνει για τους αρχαίους νόμους των Κρητών, δοσμένους από τον ίδιο τον Δία:

«Εκεί ήρθε και πλησίασε τον Θάλητα, ένα μελωδό και νομοθέτη. Έμαθε από αυτόν τον τρόπο που ο Ροδάμανθος πρώτα και αργότερα ο Μίνως έφερναν τους νόμους τους, τάχα από τον Δία, προς τους ανθρώπους. Κατέβηκε μετά στην Αίγυπτο και έμαθε την νομοθεσία τους. Λένε μάλιστα ότι συνάντησε και τον Όμηρο, τότε που βρίσκονταν στη Χίο. Ξαναγύρισε στην πατρίδα του και βρήκε τον γιο του αδελφού του Πολυδέκτη, τον Χαρίλαο, βασιλιά. Μετά ασχολήθηκε με την σύνταξη των νόμων. Πήγε στους Δελφούς και έφερε από εκεί τις διατάξεις του, καθώς οι της εποχής του Μίνωα τις έπαιρναν από τη σπηλιά του Δία. Οι περισσότεροι νόμοι του έμοιαζαν με αυτούς.»

¹⁷⁹ Βλέπε: Aristotle, *Pol.*, 2.7.

¹⁸⁰ Calimachus, Hymn to Apollo, 33. «*χρύσεια τώπόλλωνι τό τ' ένδυτὸν ἢ τ' έπιπορπίς. ἦ τε λύρη τό τ' ἄεμμα τὸ Λύκτιον ἢ τε φαρέτρη*».

¹⁸¹ Έγινε αναφορά σε προηγούμενο κεφάλαιο της εργασίας.

¹⁸² Μουσικός και λυρικός ποιητής του 8^{ου} αιώνα π.Χ., σύγχρονος του Λυκούργου και πιθανώς και του Ομήρου. Ιδρυτής του Πυρρήχιου χορού, όπου κάνει αναφορά στη συνέχεια ο Στράβωνας. Για τον Θάλητα δεξ και στο W. Smith, “A New Classical Dictionary of Biography, Mythology, and Geography, Partly Based upon the Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology” (New York, 1854), 867.

Πριν προχωρήσουμε στους κυριότερους κρητικούς θεσμούς κατά τον Στράβωνα (ο ίδιος παραπέμπει στον Έφορο), να κάνουμε μια ιστορική σύνοψη με τη δημιουργία ενός χρονολογίου. Ιστορικά λοιπόν, οι νόμοι της Σπάρτης και η δημιουργία του τρόπου ζωής της, αν συμφωνήσουμε ότι ξεκινάει από και μετά τον Λυκούργο, δεν γίνεται να είναι αρχαιότερη του 8^{ου} αιώνα ή και αρχαιότερη του ίδιου του Θάλητα, ο οποίος έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην διαμόρφωση του μετέπειτα Σπαρτιατικού πολιτεύματος υπό τον Λυκούργο. Επιπλέον, οι κρητικοί αυτοί νόμοι και θεσμοί, είναι οι θεσμοί του ίδιου του Μίνωα, επομένως θεσμοί αρκετά προγενέστεροι του 8^{ου} αιώνα π.Χ. Όπως πολύ σωστά επισημαίνει και ο Pierre Grimal στο *Concise Dictionary of Classical Mythology*¹⁸³ παραπέμποντας στον Διόδωρο Σικελιώτη, ο Μίνωας ως γιός της Ευρώπης και του Δία είναι διαφορετικό πρόσωπο από τον Μίνωα, γιο του Αστερίωνα και εγγονό του Μίνωα. Τονίζει δηλαδή ότι ο «δεύτερος» Μίνωας είναι το υποκείμενο των μετέπειτα αφηγήσεων, ιστοριών και πεπραγμένων¹⁸⁴. Όσο για τους κυριότερους κρητικούς θεσμούς όπως γίνονται αναφορά στο X.4.20 των Γεωγραφικών, είναι οι εξής:

- 1) Οι νύφες πρέπει πριν τον γάμο να δείξουν ότι είναι άξιες στην διαχείριση του σπιτιού. Επίσης η προίκα τους είναι η μισή περιουσία του αδελφού τους.
- 2) Τα νεαρά παιδιά εκτός από ανάγνωση και γραφή εκπαιδεύονταν και με τραγούδια για την εκμάθηση των νόμων αλλά και με άλλα είδη μουσικής.
- 3) Στα λεγόμενα ανδρεία τα νεαρά παιδιά σιτίζονται ομαδικά και υπηρετούν τους μεγαλύτερους, ακολουθώντας ένα είδος ηλικιακής ιεραρχίας. Υπεύθυνος κάθε ανδρείου είναι ο *παιδονόμος*. Τρέφονται με δημόσια δαπάνη.
- 4) Ασκούν την τοξοβολία και τον ένοπλο χορό, το λεγόμενο Πυρρίχιο, το οποίο ήταν ένοπλος χορός ο οποίος είχε τις ρίζες του στην παράδοση του χορού των Κουρητών.
- 5) Οι μεγαλύτερες ηλικίες σχηματίζουν αγέλες. Στις αγέλες, αρχηγοί είναι τα δυνατότερα παιδιά. Ο πατέρας του αρχηγού κάθε αγέλης έχει την ευθύνη της τήρησης της τάξεως. Εκπαιδεύονται στα πολεμικά πολεμώντας μεταξύ τους

¹⁸³ P. Grimal, S. Kershaw, and K.R. Maxwell-Hyslop, “A Concise Dictionary of Classical Mythology,” 1990, 275–76.

¹⁸⁴ Σύμφωνα με τον Grimal, ο Μίνωας, γιος της Ευρώπης και του Δία, έζησε 3 γενεές πριν τον Τρωικό πόλεμο, οπότε κατά τον 14 αι. π.Χ. Σκοπός μου δεν είναι η απομυθοποίηση των μύθων ούτε η χρονολόγηση τους, αλλά θεωρώ δημιουργικό ένα προβληματισμό σχετικά με την ιστορικότητα των μυθολογικών παραδόσεων και τη δυναμική τους στον χρόνο.

υπό τους ήχους αυλού και λύρας. Οι μάχες αυτές είναι και υπό την μορφή πάλης (σώμα με σώμα) και με τη μορφή μάχης με σιδερένια όπλα.

- 6) Για τα ερωτικά τους, εφαρμόζουν το νόμο της κλοπής. Γίνεται εκτενής αναφορά σε όλη τη διαδικασία στο X.4.21 των *Γεωγραφικών*.
- 7) Τα καλύτερα δώρα γι' αυτούς είναι τα όπλα και οι πολεμικές ενδυμασίες.
- 8) Εκλέγουν δέκα άρχοντες, ενώ σημαντικό συμβουλευτικό ρόλο έχουν οι γέροντες. Ο Στράβωνας γράφει ότι στη γερουσία επιλέγονται «οι πετυχημένοι στον θεσμό των «κόσμων» και άνθρωποι αναγνωρισμένης αξίας».¹⁸⁵

Θα κλείσω το παρόν κεφάλαιο με την ίδια την παραδοχή του Στράβωνα, όταν μας «μαρτυρά» τον λόγο που κατέγραψε όλα τα παραπάνω και το τι συμβαίνει στην Κρήτη την εποχή που γράφει:

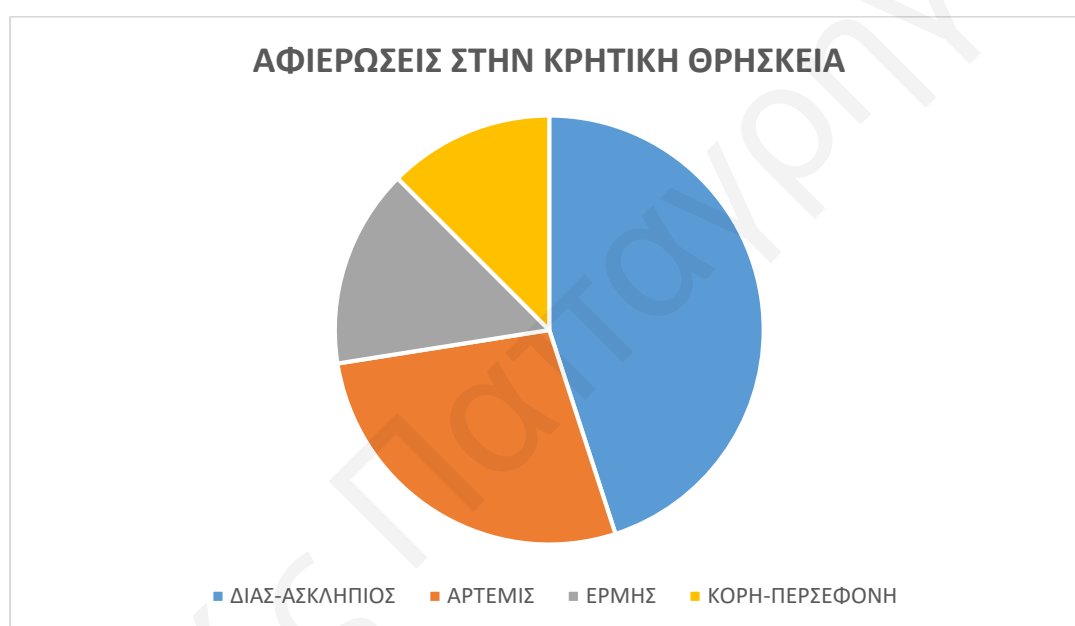
*«Θεώρησα την καταγραφή της πολιτείας των Κρητών άξια λόγου, επειδή έχει ιδιαίτερο χαρακτήρα και είναι διάσημη. Δεν απομένουν πολλά από τις παλαιές αυτές διατάξεις. Σήμερα οι περισσότεροι διοικούνται με το Ρωμαϊκό δίκαιο, όπως συμβαίνει και με τις υπόλοιπες επαρχίες.»*¹⁸⁶

¹⁸⁵ Strabo, X.4.22 : «Ἄρχοντας δὲ δέκα αἰροῦνται· περὶ δὲ τῶν μεγίστων συμβούλοις χρῶνται τοῖς γέρουσι καλουμένοις· καθίστανται δ' εἰς τοῦτο τὸ συνέδριον οἱ τῆς τῶν κόσμων ἀρχῆς ἡξιωμένοι καὶ τᾶλλα δόκιμοι κρινόμενοι. ἀξίαν δ' ἀναγραφῆς τὴν τῶν Κρητῶν πολιτείαν ὑπέλαβον διὰ τε τὴν ιδιότητα καὶ διὰ τὴν δόξαν· οὐ πολλὰ δὲ δια μένει τούτων τῶν νομίμων, ἀλλὰ τοῖς Ῥωμαίων διατάγμασι τὰ πλεῖστα διοικεῖται, καθάπερ καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις ἐπαρχίαις συμβαίνει.»

¹⁸⁶ Στο ίδιο.

Θρησκεία

Όπως παρατηρεί και ο Willets, στο βιβλίο του *Cretan Cults and festivals*¹⁸⁷, στην Κρήτη η λατρεία και τα ιερά κατέχουν πολύ σημαντική θέση στην καθημερινή ζωή, γεγονός που αποτυπώνεται στο μεγάλο αριθμό επιγραφών και αναφορών που έχουμε στη διάθεσή μας. Οι Κρήτες κατά την Ρωμαϊκή περίοδο ήταν κυρίως ειδωλολάτρες. Υπαρκτή, όμως, ήταν η λατρεία ξένων θεοτήτων που είχαν εισαχθεί κατά την Ελληνιστική εποχή, καθώς και επίσης και η λατρεία των αυτοκρατόρων, σε περιορισμένη όμως έκταση¹⁸⁸.

Ο Δίας και ο Ασκληπιός ήταν οι θεοί με τις περισσότερες αφιερώσεις (18), ενώ ακολουθούν η Άρτεμις (11), ο Ερμής (6), η Κόρη/Περσεφόνη (5). Σύμφωνα με τους Κρητικούς μύθους ο Δίας γεννήθηκε στην Κρήτη και πολλές φορές ονομάζεται *Δίας Κρητογενής*, ενώ άλλες *Δικταίος*, από το μέρος που γεννήθηκε (Δικταίον Άντρον). Σύμφωνα με τον Sanders¹⁸⁹, στον αρχαίο κόσμο είχε αναπτυχθεί η πεποίθηση ότι στο βουνό της Λύκρας υπήρχε τάφος του Δία, αλλά μάλλον πρόκειται, στην συγκεκριμένη περίπτωση, για συγκρητισμό του Δία με πρώιμη Μινωική θεότητα ελάσσονος σημασίας.

¹⁸⁷ R.F. Willets, *Cretan Cults and Festivals* (London, 1962).

¹⁸⁸ Τσουγκαράκης, *Ρωμαϊκή Κρήτη*, 69–70.

¹⁸⁹ Sanders, *Roman Crete*, 36.

Οι σημαντικότερες γυναικείες θεότητες ήταν η Άρτεμις, η Δίκτυννα¹⁹⁰, η Βριτόμαρτις και η Κόρη/Περσεφόνη, ενώ οι τοπικές θεότητες της Κρήτης ήταν πολυάριθμες σε σχέση με τον υπόλοιπο ελλαδικό χώρο. Η Δίκτυννα μάλλον έχει Μινωική προέλευση αλλά λατρεύεται και εκτός Κρήτης, ενώ σύμφωνα με τον Ησύχιο η Βριτόμαρτις έχει Μινωικό όνομα και σημαίνει “γλυκιά παρθένος”. Για την Βριτομάρτιδα κάνει αναφορά και Καρλ Κερένυι στο βιβλίο του *Ελληνική Μυθολογία*, παρέχοντας κάποιες χρήσιμες πληροφορίες για την ακτινοβολία της θεάς:

Η Ιστορία της Βριτομάρτεως¹⁹¹

“*Η ιστορία της Βριτομάρτεως είναι επίσης μιὰ διήγηση τῆς Ἀρτέμιδος. Μ’ αὐτὸ τὸ ὄνομα φώναζαν οἱ Κρήτες στὴ γλώσσα τους ἓνα ἱερὸ κορίτσι, ποὺ ἡ Ἀρτεμις τὸ ἀγαποῦσε ἰδιαίτερα. Βριτόμαρτις σημαίνει «γλυκιά παρθένα» — σὲ μετάφραση ἀπὸ τὰ κρητικά. Σ’ ἄλλες περιοχὲς τοῦ μεγάλου αὐτοῦ νησιοῦ ὄνομα ζόταν Δίκτυννα, ἡ θεὰ τῆς ὀροσειρᾶς Δίκτης. Μ’ αὐτὸ τὸ ὄνομα συνηγεῖ ἡ λέξις «δίκτυον» καὶ στὴν ἱστορία τῆς θεᾶς Βριτομάρτε--Ἐὺς τὸ δίχτυ παίζει πραγματικὰ ἓνα ρόλο. Διηγόταν ὅτι: ἡ Βριτόμαρτις ἦταν κόρη τοῦ Διὸς στὴν Κρήτη, Νύμφη καὶ Κυνηγός. Ὁ Μίνως, ὁ γιὸς τοῦ Διός, ερωτεύτηκε καὶ καταδίωξε τὸ αγριοκόριτσο στα βουνὰ τῆς Κρήτης. Ἡ νύμφη κρυβόταν πότε στα δάση τῶν δρυῶν καὶ πότε στις χαράδρες. Ἐννιά μῆνες ὁ Μίνως τὴν κυνηγοῦσε στὰ βουνὰ. Παραλίγο νὰ τὴν ἔπιανε σ’ ἓναν ἀπότομο βράχο τῆς Δικτης. Τὸ φόρεμά της ἔμεινε κρεμασμένο στὰ κλαδιὰ μιᾶς μυρτιάς. Ἡ Βριτόμαρτις ὁμως πήδηξε ἀπὸ κεῖ ψηλὰ στὴ θάλασσα, στὸ δίχτυ ψαράδων, ποὺ τὴ σώσανε. Ἡ *Ἀρτεμις τὴν ἀνύψωσε σὲ θεά.*

Σύμφωνα μὲ τὴ διήγηση τῶν κατοίκων τῆς Αἴγινας, ἡ Βριτόμαρτις ἔφτασε στὸ νησί τους μὲ τὴ βάρκα ἑνὸς ψαρά. Ὁ ψαράς, ποὺ λεγόταν Ἀνδρομέδης, θέλησε νὰ τὴν βιάσει, ἀλλὰ ἡ θεὰ βῆς φανίστηκε στὰ δάση ποὺ τότε κάλυπταν τὸ βουνὸ καὶ ὅπου βρῖσκε Βριτόμαρτις ἀλλὰ Ἀφαία, γιατί ζαφνικὰ ἔγινε ἀόρατη («ἀφανής» Ἀυτὴ ἡ ἐξήγηση δὲν εἶναι βέβαια σωστὴ, γιατί οἱ δυὸ λέξεις εἶναι δυτικὴ Αἴγινα, μπορεῖ κανεὶς νὰ τὸν ἐπισκεφθῆ καὶ τώρα ἀκόμα.”

Εξαιρετικά σημαντικό για την θρησκεία των Κρητών είναι να αναγνωρίσουμε τη σημασία που είχε η λατρεία της Ίσιδας και του Σεράπεως , που είναι οι μόνες

¹⁹⁰ Η λατρεία της Δίκτυννας πολύ πιθανόν να έχει στενή σχέση με ανάλογες λατρείες της Νοτιοκεντρικής Μικρᾶς Ασίας και πολύ πιθανό να ανάγεται ἤδη ἀπὸ τον 7^ο αἰώνα π.Χ., ἀν ὄχι νωρίτερα. Για περαιτέρω αιτιολόγηση σχετικά με τις σχέσεις Κρήτης και Ανατολίας βλέπε: G. Huxley, *Crete and the Luwians* (Oxford, 1961), 24 κ.εξ.

¹⁹¹ Κερένυι, *Η Μυθολογία Τῶν Ἑλλήνων*, 145–46.

«εισαγόμενες» λατρείες και φτάνουν στην Κρήτη στην ελληνιστική περίοδο¹⁹² το πιθανότερο λόγω των σχέσεων της Αιγύπτου και των Πτολεμαίων με το νησί. Ο Σέραπις ήταν δημοφιλέστερος από την Ίσιδα και πολλές φορές ταυτίζεται εικονογραφικά με τον Δία Κρηταγενή. Η Ίσις δεν έχαιρε της δημοφιλίας του Σεράπεως, το πιθανότερο, διότι οι Κρητικοί είχαν ήδη γυναικείες θεότητες που καταλάμβαναν σημαντική θέση στη λατρεία. Είναι πιθανό, ότι ναός του Ασκληπιού υπήρχε και στη Γόρτυνα. Η λατρεία του ήταν πάντα συνδεδεμένη με μαγικές ιάσεις και εμφανίσεις του θεού¹⁹³.

Όσο για την αυτοκρατορική λατρεία, γνωρίζουμε ότι μετά τον θάνατό του ο Αύγουστος θεοποιείται, ενώ εκδίδονται νομίσματα που έχουν στην μία όψη το πρόσωπό του και στην άλλη απεικονίζουν τον Δία Κρηταγενή, έχοντας από την μία πλευρά τον πατέρα της αυτοκρατορίας και από την άλλη τον πατέρα των Κρητικών¹⁹⁴. Στην αγορά υπήρχε -ήδη από την εποχή του Αυγούστου- ένα μικρό ιερό, αφιερωμένο στη λατρεία του αυτοκράτορα, από το οποίο προέρχονται τέσσερα πορτρέτα της οικογένειας των Ιουλίων-Κλαυδίων. Ενδιαφέρον είναι το γεγονός ότι ο Τιβέριος δεν θεοποιείται, ενώ υπάρχουν αναφορές στον θεοποιημένο Κλαύδιο στην *colonia* της Κνωσού¹⁹⁵. Η λατρεία του Τραϊανού τιμάται στην Γόρτυνα¹⁹⁶, ενώ όπως αναφέρει και ο Sanders υπάρχει αφιέρωση και στη *fortuna* του, όσο ήταν ακόμα αυτοκράτορας, από την πόλη των Αρκάδων¹⁹⁷.

Η ισχυρή παράδοση της ειδωλολατρικής θρησκείας στην Κρήτη πρέπει να καθιστούσε το έργο της εξάπλωσης του χριστιανισμού αρκετά δύσκολο. Παρόλα αυτά, οι ενδείξεις που έχουμε δείχνουν ότι η νέα θρησκεία κατέκτησε αρκετά γρήγορα σημαντικό τμήμα του πληθυσμού. Τους πρώτους Χριστιανικούς πυρήνες τους αποτέλεσαν οι Ιουδαίοι της Κρήτης. Η ύπαρξή τους στην Κρήτη κατά τη ρωμαϊκή περίοδο επιβεβαιώνεται από συχνές επιγραφικές μαρτυρίες, ενώ φαίνεται πως ήταν στοιχείο ειρηνικό, αφού δεν αναφέρεται καμία συμμετοχή τους αργότερα στις διάφορες εξεγέρσεις των άλλων Εβραίων της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας¹⁹⁸. Ο Απόστολος Παύλος και ο μαθητής του

¹⁹² Sanders, *Roman Crete*, 36.

¹⁹³ Τσουγκαράκης, *Ρωμαϊκή Κρήτη*, 76.

¹⁹⁴ Sanders, *Roman Crete*, 38; M.J. Price, "Elephants in Crete? New Light on a Cistophorus of Caligula," in *Acts of the 3rd Cretological Congress I* (Athens, 1973), 279.

¹⁹⁵ IC.I. VIII.49,54.

¹⁹⁶ IC. IV. 278.

¹⁹⁷ IC.I.V.9.

¹⁹⁸ Τσουγκαράκης, *Ρωμαϊκή Κρήτη*, 78.

Τίτος ήταν υπεύθυνοι για τη διάδοση του χριστιανισμού στην Κρήτη. Το 61 μ.Χ. ο Παύλος φτάνει για πρώτη φορά στην Κρήτη και το πλοίο του ναυαγεί στους Καλούς Λιμένες, κατά τη διάρκεια της μεταφοράς του στη Ρώμη ως δεσμώτης. Η δεύτερη επίσκεψή του στην Κρήτη γίνεται το 62 ή το 63 μ.Χ. όπου και διαδίδει τον Χριστιανισμό. Το 64 μ.Χ. πεθαίνει¹⁹⁹.

Ο Απόστολος Τίτος ήταν ουσιαστικά ο πρώτος αρχιεπίσκοπος της Κρήτης· παίρνει εντολή από τον Απόστολο Παύλο να οργανώσει τις επισκοπές και να ορίσει επισκόπους. Γνωρίζουμε, ότι ήταν «Έλληνας» χωρίς όμως να γνωρίζουμε την ακριβή καταγωγή του. Ήταν το «δεξί χέρι» του Αποστόλου Παύλου και είχε αναλάβει πολλές αποστολές. Ο Παύλος τον αγαπούσε και τον χαρακτήριζε «αδελφόν, γνήσιον τέκνον, συνεργόν». Πέθανε στις αρχές του 2^{ου} αι. μ.Χ. και χωρίς αυτόν δεν θα είχαν μπει τα θεμέλια για την ανάπτυξη και τη θεμελίωση της εκκλησίας της Κρήτης²⁰⁰. Τα επόμενα χρόνια, από τους σημαντικούς εκπροσώπους των χριστιανών της Κρήτης είναι ο Φίλιππος Γορτύνης (170 μ.Χ.), επίσκοπος στα τέλη του 2^{ου} αιώνα μ.Χ. κατά την εποχή του Μάρκου Αυρηλίου και του Κόμοδου. Σύμφωνα με τον Τσουγκαράκη «φαίνεται πως η διάδοση των αιρέσεων στην Κρήτη είχε φτάσει σε ανησυχητικό σημείο γιατί ο Φίλιππος -σύμφωνα με μαρτυρία του Ευσεβίου- είχε συγγράψει θεολογικό έργο κατά του Μαρκιωνισμού, συμβάλλοντας με τον τρόπο αυτό στον αγώνα κατά των αιρέσεων. Από την εποχή του Φιλίππου και του Πινυτού (επισκόπου Κνωσού) δεν έχουμε άλλες μαρτυρίες για την εκκλησία έως τα μέσα του τρίτου αιώνα.²⁰¹»

Το 249 μ.Χ. ο αυτοκράτορας Δέκιος εξαπολύει διωγμό κατά των Χριστιανών και με πολλά θύματα της νέας πίστης μεταξύ των οποίων και οι Άγιοι Δέκα μάρτυρες για τους οποίους αναφερθήκαμε σύντομα και σε άλλο σημείο της εργασίας. Πληροφορίες για το γεγονός μας προσφέρει το μεταγενέστερο «μαρτύριον των Αγίων Δέκα», το οποίο στηρίζεται σε παλαιότερο κείμενο και διασώζει και αρκετές ιστορικές πληροφορίες. Η παλαιότερη γραπτή μαρτυρία για τους Αγίους Δέκα περιλαμβάνεται στη γνωστή επιστολή-ομολογία πίστεως που απέστειλαν το 457-58 μ.Χ. οι επίσκοποι της Κρήτης προς τον Αυτοκράτορα Λέοντα τον Α'. Σ' αυτήν οι Άγιοι Δέκα αναφέρονται ήδη ως προστάτες της Κρήτης, πράγμα που δείχνει ότι η λατρεία τους είχε εξαπλωθεί στο νησί

¹⁹⁹ Στο ίδιο, 79.

²⁰⁰ Στο ίδιο, 80-81.

²⁰¹ Στο ίδιο, 83.

από πολύ νωρίς²⁰². Τέλος, το 305 μ.Χ. στους διωγμούς του 4^{ου} αιώνα την εποχή του Διοκλητιανού, μαρτύρησε ο επίσκοπος Γορτύνης Κύριλλος.

²⁰² Στο ίδιο, 84.

Αρχιτεκτονική

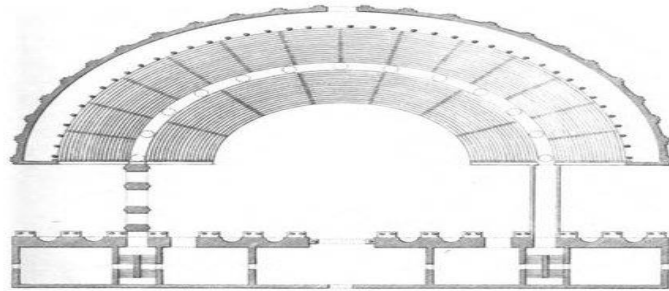
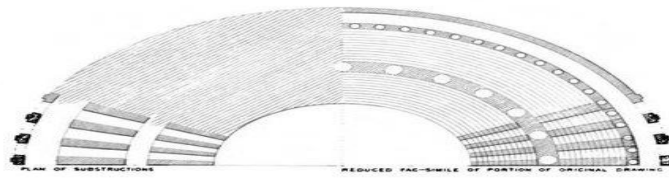
Ελληνορωμαϊκό θέατρο(2^{ος} αι. μ.Χ.)

Από το ελληνιστικό θέατρο δεν σώζεται τίποτα, διότι χάθηκε κάτω από τις εγκαταστάσεις του Ρωμαϊκού θεάτρου. Η σκηνή του που ήταν αναγνωρίσιμη ως και τον 19^ο αιώνα, έχει σήμερα εξαφανιστεί. Ήταν οικοδομημένο με οπτοπλινθοδομή (opus laterizium)²⁰³, με ζώνες από πλίνθους δύο πόδων (bipedales) και λιγοστές επενδύσεις από ασβεστολιθικούς λιθόπλινθους, ακουμπά στην πλαγιά του λόφου στο κατώτερο τμήμα του και στον κεντρικό τομέα του ανώτερου σχήματος του κοίλου, ενώ οι πτέρυγες βόρεια και νότια στηρίχθηκαν σε υποδομές. Έχει μέγιστη διάμετρο 80 μ., ενώ η διάμετρος της ορχήστρας φτάνει στα 28 μ. Σύμφωνα με τον Tarantelli, που το περιέγραψε στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, η περίμετρος του σχεδόν ημικυκλικού κοίλου ήταν 140 μ., το κατώτερο τμήμα του (ima cavea) είχε 18 βαθμίδες και 11 το ανώτερο τμήμα (summa cavea), το οποίο ακουμπούσε σε ακτινωτούς κεκλιμένους θόλους. Το ανώτερο τμήμα χωριζόταν από το κατώτερο από ένα διάζωμα (praecinctio), που αποτελούνταν από ένα δακτυλιόσχημο πόδιο με θολωτό διάδρομο πλάτους 2μ., όπου έφτανε κανείς από τις κατώτερες βαθμίδες δια μέσου μικρών κλιμάκων, οι οποίες χώριζαν σε πέντε κερκίδες τον κατώτερο και σε δέκα τον ανώτερο τομέα του κοίλου²⁰⁴.

Από τα σωζόμενα ερείπια διαφαίνεται η ύπαρξη ενός τρίτου τομέα βαθμίδων πάνω σε ομόκεντρους δακτυλιόσχημους θόλους(εικόνα 3). Αυτός ο τρίτος τομέας θα μπορούσε να περιλαμβάνει 5 ακόμα σειρές βαθμίδων, οπότε η μέγιστη διάμετρος του κτηρίου θα ανέρχονταν σε 94μ. και η χωρητικότητά του σε περίπου 6.600 θεατές, με θέσεις πλάτους 0,40 μ. Ο προσανατολισμός του θεάτρου είναι κάθετος προς τον τοίχο που βρίσκεται πίσω από τη σκηνή του Ωδείου, ενώ οι ακτινωτοί τοίχοι και εκείνοι του αναλήμματος ταυτίζονται λίγο πολύ με τους τοίχους που σχεδίασε ο Belli. Από την περιγραφή του, αλλά και τα ορατά κατάλοιπα, φαίνεται ότι το κοίλο και το κτήριο της σκηνής ενώνονταν σχηματίζοντας παρόδους (conformicationes), όπως συνηθίζονταν στο ρωμαϊκό θέατρο.

²⁰³ DiVita, *Η Γόρτυνα Της Κρήτης*, 281.

²⁰⁴ Στο ίδιο, 282.

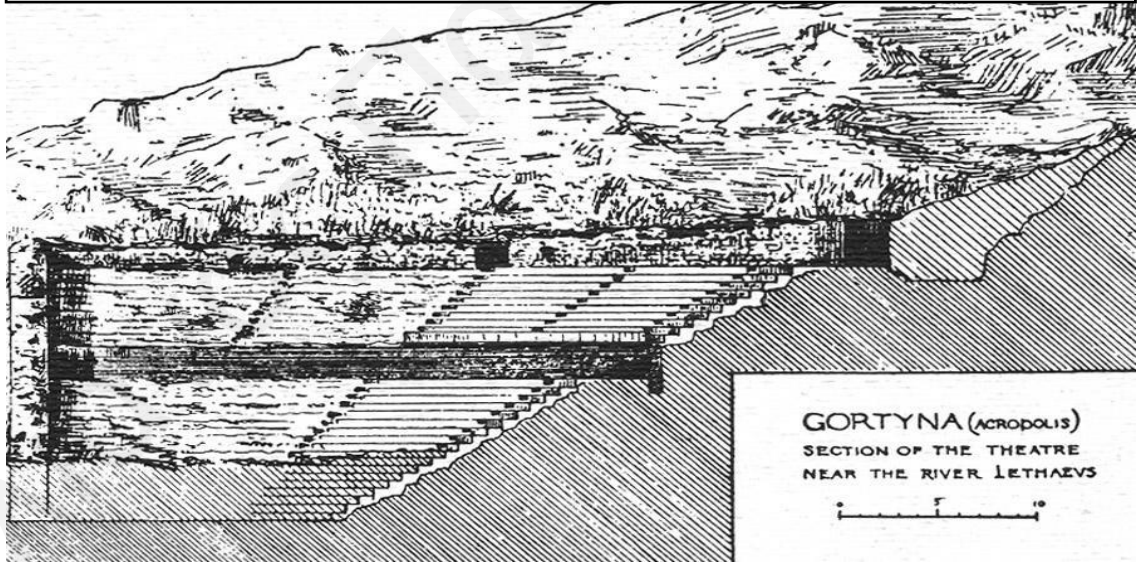

PLAN OF THE LARGER THEATRE AT GORTYNA.

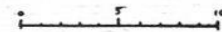
FROM AN ORIGINAL DRAWING BY ONORIO BELLI, 1582—1596.

Κάτοψη του «Μεγάλου» θιάτρου της Γόρτυνας από τον Edward Falkener. From Falkener E., A description of some important theatres in Crete, from a ms. History of Candia από τον Onorio Belli, 1586, 1854.

GORTYNA (ACROPOLIS)
SECTION OF THE THEATRE
NEAR THE RIVER IETHAEVS

Αποκατάσταση τμήματος του θεάτρου, όπως προτάθηκε από τον A. Taramelli στο: Taramelli A., *Cretan Expedition*, American Journal of Archaeology 6, 2, 1902.

Ο Maffei, σύμφωνα με τον Sanders²⁰⁵, αναφέρει ότι έμοιαζε σε σχήμα με το Κολοσσαίο της Ρώμης. Ο Onorio Belli, που το είχε επισκεφθεί την Γόρτυνα την δεκαετία του 1580, το περιέγραψε παρέχοντας και κάτοψη, η οποία επιχειρεί στην ανασύνθεσή του. Είδε στο «μέσο της πρόσοψης» μια επιγραφή που αναφέρονταν σε κάποια Iulia Augusta, ίσως την Ιούλια Δόμνα.

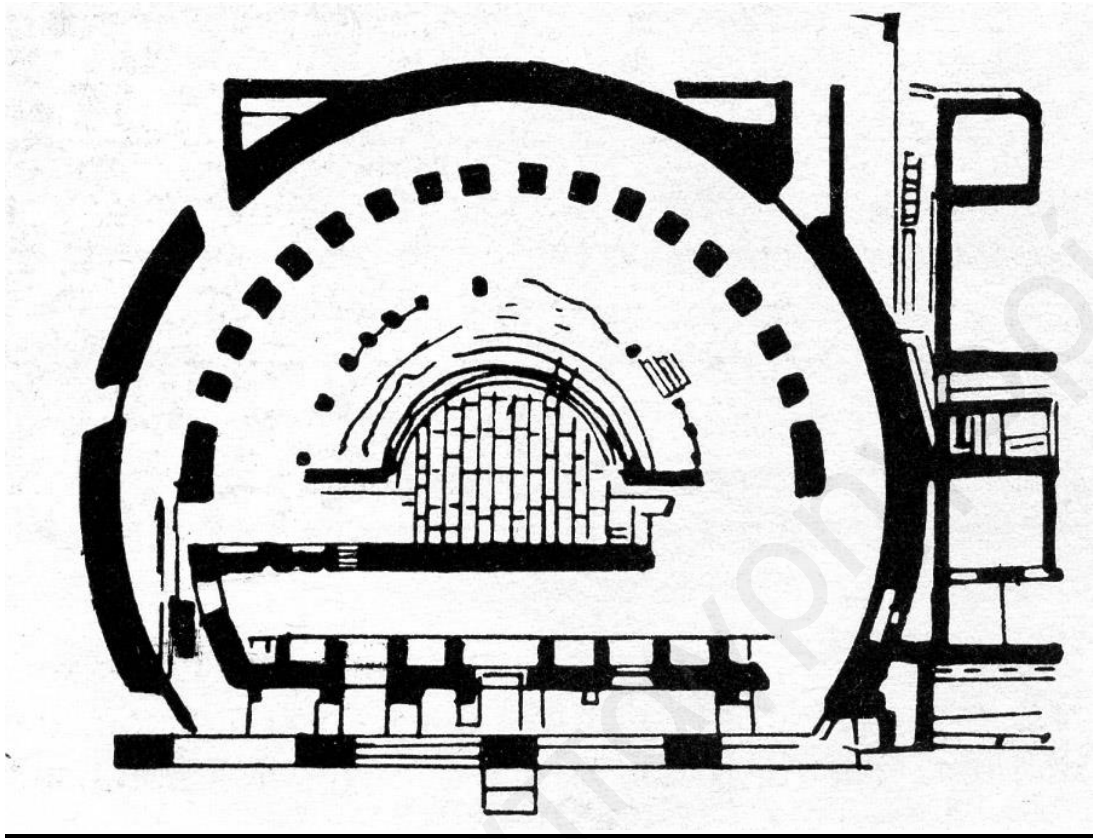
Ο εξωτερικός τοίχος αποτελούνταν από 56 τόξα σε δύο σειρές και είναι πολύ πιθανό να υπήρχε portico στην κορυφή²⁰⁶. Υπήρχαν δύο είσοδοι στους άξονες και στο εσωτερικό του θεάτρου δύο σειρές με καθίσματα. Εσωτερικές διαστάσεις : 66 μ. από Βόρεια έως Νότια, 50 μ. από Ανατολικά έως Δυτικά.

Τρία μέτρα από την εξωτερική όψη του κεντρικού τοίχου, είχε κατασκευαστεί ένας τοίχος για να δώσει μια ευθεία πρόσοψη στους δύο πύργους, που είχαν και εσωτερικές σκάλες. Φαίνεται επίσης, ότι υπήρχε μια κύρια σκάλα, που οδηγούσε στην πρόσοψη αυτή στο σημείο όπου υπήρχε μια μεγάλη κόγχη, που περιείχε ένα άγαλμα, μάλλον του Αντωνίνου Πίου.

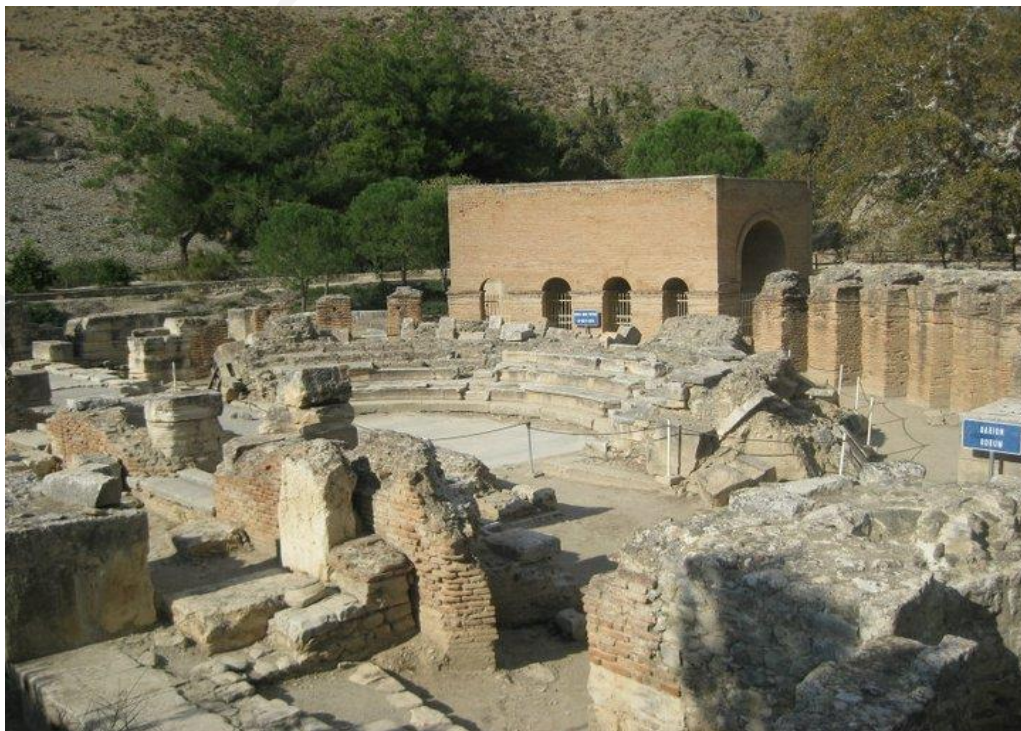
²⁰⁵ Sanders, *Roman Crete*, 62.

²⁰⁶ Στο ίδιο, 63.

Ωδείον

Κάτοψη του Ωδείου.

Το Ωδείον όπως σώζεται σήμερα.

Ανατολικά του Ελληνορωμαϊκού θεάτρου και από την άλλη Πλευρά του Ληθαίου-Μητροπολιανού ποταμού, βρίσκεται το Ωδείο , το οποίο περιλαμβάνει και τον κώδικα της Γόρτυνας του 5^{ου} αι. π.Χ. , και το τοποθετούμε χρονικά στο 100 μ.Χ.

Στα νότια υπάρχουν ίχνη από διαφορετικά κτίσματα που ίσως αποτέλεσαν σε κάποια φάση μέρος του portico. Το Ωδείον σίγουρα χρησιμοποιούνταν και πριν το 100 μ.Χ., με την κατασκευή του να χρονολογείται από τον 4^ο έως τον 2^ο αιώνα π.Χ.²⁰⁷, καθώς το στυλ της κατασκευής του και διάφορες επιγραφές που σχετίζονται μ 'αυτό μας κάνουν να υποθέσουμε κάτι τέτοιο. Πιθανώς, πριν γίνει Ωδείον, χρησιμοποιήθηκε ως Βουλευτήριο με cavea(κοίλο) μεταξύ των τοίχων, και ίσως η επιγραφή βρισκονταν σε διαφορετικό σημείο. Ο Pernier, μεταξύ άλλων, ανακάλυψε μια σφραγίδα (stamp) in planta pedis του Αρρετίνου Κεραμέα P.Clodius Proculus, η οποία είναι στοιχείο, ότι το κτήριο χρησιμοποιείται σίγουρα και επί Αυγούστων²⁰⁸.

Την ίδια περίοδο που η Γόρτυνα γίνεται πρωτεύουσα και ανοικοδομείται -είναι πολύ πιθανό- το κτήριο να ανασχεδιάζεται. Το κύριο στοιχείο για κάτι τέτοιο είναι, ότι στους πλίνθους της επιγραφής αναγράφονται επιγραφές από τον 1^ο αι π.Χ. , για να δείξουν την σειρά με την οποία μετακινήθηκαν , ενώ επίσης οι πλίνθοι της επιγραφής(blocks) είναι πάνω από μικρότερους πλίνθους διαφορετικής τεχνοτροπίας από αυτή των ελληνιστικών κτισμάτων. Αυτοί οι πλίνθοι επαναχρησιμοποιήθηκαν στις κύριες εισόδους της βόρειας πλευράς οδηγώντας σε ένα ambulatory, με διάμετρο 29 μέτρων και 2.58 μέτρων πλάτος. Στο ambulatory περιέχονταν και ο κώδικας , με τον εσωτερικό του τοίχο με 18 τόξα, τα οποία υποστήριζαν το κοίλο. Οι τοίχοι ήταν από σκυρόδεμα και πέτρα προσανατολισμένοι σε ένα opus quadratum. Από το ambulatory μπορούσε να φτάσει κανείς στο κοίλο και την ορχήστρα είτε μέσω των παρόδων είτε μέσω τριών vomitoria, στα οποία μπορούσε να πάει κανείς μέσω της εσωτερικής στοάς του ambulatory. Η στοά συνεχιζόταν και μετά το pulpitum ή σκηνή μέχρι το postscenium, με διαστάσεις 21.50 X 2.50 μέτρα. Το opus quadratum κτίστηκε μάλλον μαζί με τα άλλα κτίσματα των Αυγούστων, αλλά σήμερα όπως μας σώζεται, συμπεριλαμβανομένης της στοάς, διαπιστώνεται πως είναι κτισμένο με

²⁰⁷ Sanders, *Roman Crete*, 66.

²⁰⁸ Στο ίδιο.

οπτοπλινθοδομή (opus laterizium), και μάλλον χρονολογείται το 100 μ.Χ., όπου το Ωδείο ανασκευάστηκε -το πιθανότερο πάντως με τον ίδιο σχεδιασμό- .

Το κοίλο χωρίζεται σε 3 γωνιόλιθους ή *cunei* στη βάση από τις σκάλες τις ορχήστρας, αν και υπάρχει μια δεύτερη σειρά τεσσάρων *cunei* που είναι χωρισμένα από τα *vomitoria*. Τα μαρμάρινα καθίσματα, 0.70 μέτρων σε πλάτος, υποστηρίζονται από σκυρόδεμα σε πέτρινη σκαπάνη στο πίσω μέρος, που αρχικά πρέπει να ενώνονταν με τον τοίχο του *ambulacrum*. Η ορχήστρα έχει 8.50 μέτρα εσωτερική διάμετρο και είναι δομημένη με άσπρο και μπλε μάρμαρο. Το *pulpitum* είναι 3 μέτρα πλάτος με τρεις πόρτες πλαισιωμένες από τετράγωνες κόγχες, που πιθανώς περιείχαν αγάλματα. Αυτό μαρτυρούν πολλά θραύσματα που βρέθηκαν στην ανασκαφή. Στο πάτωμα του *postscenium* υπάρχουν γεωμετρικά μωσαϊκά, από τα οποία διασώζεται σήμερα μόνο η δυτική πλευρά.

Σύμφωνα με τον Sanders η ιστορία του Ωδείου δεν είναι αρκετά ξεκάθαρη. Στο εσωτερικό του κτηρίου υπάρχει μια αφιέρωση²⁰⁹ του 3^{ου} αιώνα μ.Χ., που επαναχρησιμοποιήθηκε ως βήμα από την ανατολική *πάροδο* μέχρι το *pulpitum* και στην ίδια περιοχή ,σε ένα μικρό σιντριβάνι, έχει εισαχθεί μια αποχέτευση περιμετρικά του *ambulacrum*. Ανατολικά του Ωδείου υπάρχει μια σειρά δωματίων μη ακριβούς ημερομηνίας και λειτουργίας, τα οποία όμως σίγουρα είναι δευτερευούσης σημασίας από το Ωδείο. Σε ένα δάπεδο υπάρχει σφραγισμένο ένα νόμισμα της ύστερης ελληνιστικής εποχής. Κάποια άλλα νομίσματα τα οποία βρέθηκαν σε άλλα σημεία πάνω στα δάπεδα είναι του 4^{ου} αιώνα μ.Χ., οπότε χρονολογούνται -τουλάχιστον- την τελευταία περίοδο της χρήσης τους. Το ψηφιδωτό, που βρίσκεται στο μεγαλύτερο από τα δωμάτια είναι το πιθανότερο του 2^{ου} -3^{ου} αιώνα. Νότια του συγκεκριμένου δωματίου φαίνεται να είχαν οικοδομηθεί κι άλλα, ως λουτρά πιθανόν, “γεμίζοντας” την ανατολική πλευρά του Ωδείου.

Αυτή η ανάπτυξη της ανατολικής πλευράς, οι αλλαγές στο εσωτερικό του κτηρίου που αναφέρθηκαν παραπάνω και επίσης το γεγονός ότι στα μαρμάρινα δάπεδα προστέθηκαν πλακάκια είναι πολύ πιθανόν να υποδεικνύουν αλλαγή στον τρόπο όπου χρησιμοποιούνταν το Ωδείο. Μπορούμε να χρονολογήσουμε αυτή την αλλαγή περίπου στο 3^ο με 4^ο αιώνα μ.Χ., βάσει των νομισμάτων που βρέθηκαν και της αφιέρωσης στην οποία αναφερθήκαμε παραπάνω. Μπορούμε να παραλληλίσουμε το

²⁰⁹ IC.IV.257.

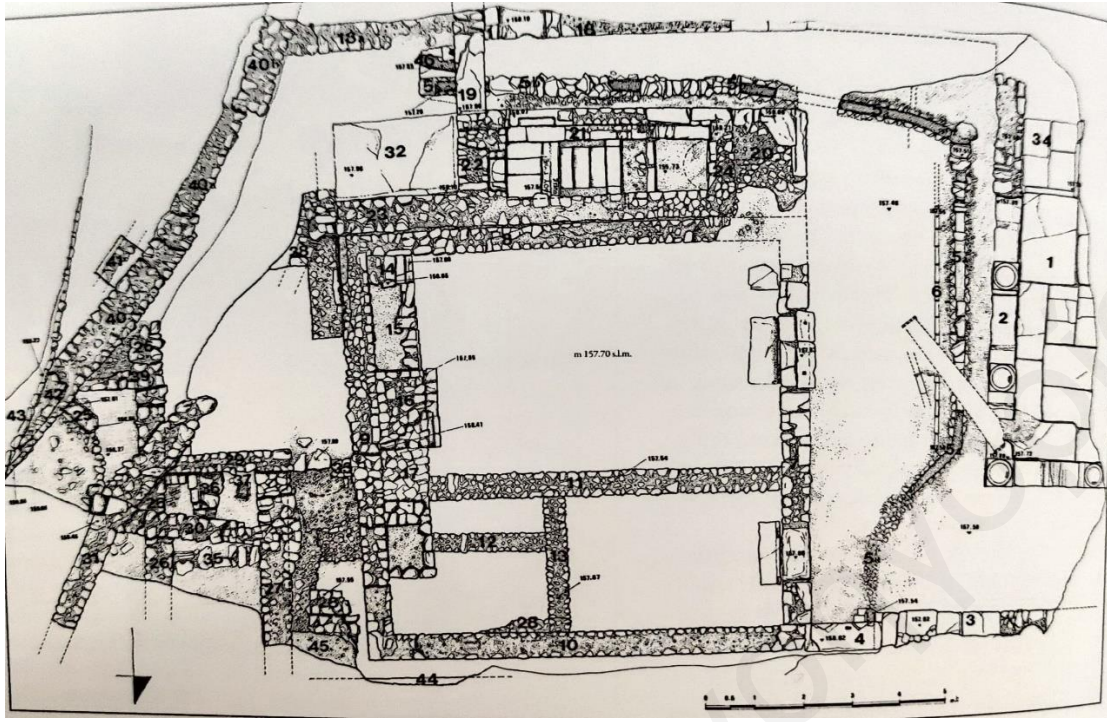
παράδειγμα του Ωδείου της Γόρτυνας με ένα παρόμοιο κτήριο που βρέθηκε στην Κόρινθο²¹⁰. Εκείνο το κτήριο κτίζεται γύρω στο 75 μ.Χ., διακοσμείται (embellished) τον 2^ο αιώνα, και μετατρέπεται λίγο νωρίτερα από το Ωδείον της Γόρτυνας, το 225 μ.Χ., σε αρένα.

Ο Ναός της Ίσιδας και του Σεράπεως

Ο Ναός σήμερα.

²¹⁰ J.O. Broneer, "Corinth X. The Odeum," in *Corinth, Results of Excavations*, vol. 10 (Cambridge, Mass.: American School of Classical Studies at Athens, 1932), 81–154.

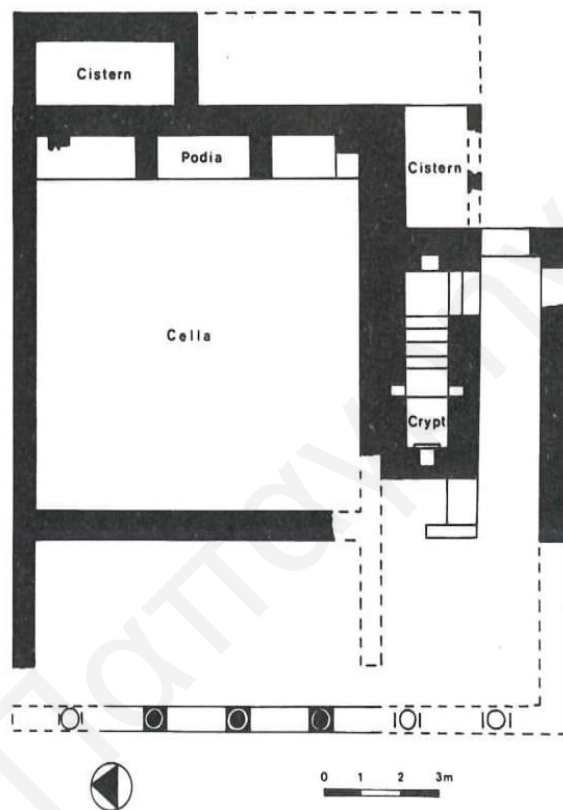
Κάτοψη του ναού των Αιγυπτιακών θεοτήτων από τον αρχιτ. A. Merletto. Από DiVita, *Η Γόρτυνα της Κρήτης*, 136.

Είναι ο μόνος γνωστός ναός Αιγυπτιακών θεοτήτων στην Κρήτη, παρόλο που σίγουρα υπήρχαν και σε άλλες θέσεις στην Κρήτη. Το κυρίως κομμάτι του ναού είναι κατασκευασμένο από πέτρα, ένα πολύ απλό cella, που έχει πιο μεγάλο πλάτος παρά μήκος 8.70 x 8.10 μέτρα. Η είσοδος είναι στην δυτική πλευρά και ένα τριπλό βάθρο βρίσκεται απέναντι από τον ανατολικό τοίχο. Το δάπεδο αποτελούνταν από κόκκινα πλακάκια ενώ το βάθρο είναι 1.50 μέτρο στο βάθος και 0.90 μέτρα στο ύψος, το κεντρικό κομμάτι είναι 2.55 μέτρα στο μήκος και τα δύο πλευρικά τμήματα 1.80 μέτρα. Στο βάθρο υπήρχε άγαλμα των θεών, με τον Σέραπι στο κέντρο, με την Ίσιδα στη μια πλευρά του και πιθανόν τον Ερμή Άνουμπι στην άλλη. Στη νότια πλευρά του βάθρου υπάρχουν τρία μικρά σκαλιά στις άκρες, των οποίων βρίσκονταν -το πιθανότερο- αγγεία προσφορών για θυσίες.

Υπάρχει ένας στυλοβάτης 3.80 μ. μπροστά από την cella που εκτείνεται 13.50 μέτρα ΝΔ κατά μήκος (across the front) ολόκληρου του ναού. Στο σχέδιό της η Salditt-Trappmann το απεικονίζει με 4 θεμέλια ακριβώς μπροστά από τη cella, αλλά ο Olivier στην φωτογραφία του δείχνει ότι συνεχίζεται ακριβώς απέναντι από το κτίριο με μια βάση στήλης στο απώτατο νότιο άκρο του. Οι κίονες είναι γκρίζου γρανίτη και είναι

3.60 μ. στο ύψος, από 0,54 m έως 0,43 m. σε βάσεις 0.64 τετραγωνικά. Είναι ιωνικού ρυθμού και αρχικά ήταν 6.

Fig.15. Gortyna: plan of the temple of Isis and Serapis.

Η κάτοψη του ναού.

Νότια του κυρίως δωματίου υπάρχει μια σειρά δωματίων, που περιλαμβάνει μια στενή αίθουσα, μια κρύπτη και μάλλον μια στέρνα. Η αίθουσα είναι στη νότια πλευρά του συμπλέγματος και κάποιος μπορούσε να μπει είτε από τον πρόναο είτε μέσω μιας θύρας από την ανατολική μεριά. Ακριβώς στην ΝΑ γωνία της αίθουσας βρίσκεται μια μεγάλη κόγχη στον τοίχο, 0.30 μ. πάνω από το πάτωμα. Ανάμεσα στην αίθουσα και το cella βρίσκεται μια κρύπτη, στην οποία μπορεί να μπει κανείς από την αίθουσα με μια σειρά από δύο βήματα κάτω προς μια πλατφόρμα, στη συνέχεια τέσσερα περισσότερα σκαλοπάτια σε ορθή γωνία από την πρώτη σειρά σε ένα ευρύτερο βήμα και έτσι μέχρι το πάτωμα, 1,15 m στο πλάτος και στα 2,20 μ. βάθος. Στους τοίχους της κρύπτης υπάρχουν τέσσερις στρογγυλεμένες κόγχες, μία στον ανατολικό τοίχο στην κορυφή της δεύτερης σειράς από σκαλοπάτια και μία άλλη στο τελευταίο φαρδύ σκαλοπάτι

πριν την έξοδο. Στις τρεις κόγχες του πυθμένα, σίγουρα υπήρχαν μικρά αγαλματίδια των θεών. Η κρύπτη θα ήταν ο τόπος της μύησης, όπου ο λατρευτής συμβολικά πνίγεται για να ξαναγεννηθεί στα «νερά του Νείλου», τροφοδοτούμενος από μια ομάδα δεξαμενών στα ανατολικά της κρύπτης. Μια δεξαμενή βρισκόταν ακριβώς πίσω από την κρύπτη με μια ακόμη μεγάλη δεξαμενή, 3,70 x 1,50 μ., πίσω από το κύριο cella .

Η χρονολόγηση του ναού γίνεται από την αφιέρωση της Flavia Phliyra²¹¹ όπου περιγράφει πώς, μαζί με τα παιδιά της, ανοικοδόμησε τον ναό απ' τα θεμέλια. Έτσι, πληροφορούμαστε και για το γεγονός, ότι υπήρχε ναός πρωιμότερος και επιγραφές του 2^{ου} αι. π.Χ. από τον ελληνιστικό ναό, που επαναχρησιμοποιήθηκαν στο σωζόμενο κτίσμα.

Το Πύθιον κατά τη Ρωμαϊκή περίοδο

Το ιερό του Πυθίου Απόλλωνα που βρίσκεται στο κέντρο της αρχαίας Αγοράς, ανασκάφτηκε στα 1887 και ήταν ο σημαντικότερος ναός και το θρησκευτικό κέντρο της αρχαίας Γόρτυνας μέχρι την καθιέρωση του χριστιανισμού και την ίδρυση της βασιλικής του Αγ. Τίτου περί το 500 μ.Χ. Το πρώτο οικοδόμημα του 7ου αι. π.Χ. ήταν ένας τετράπλευρος σηκός με τέσσερις ξύλινους κίονες στο κέντρο για υποστήριξη της στέγης. Οι εξωτερικοί τοίχοι και οι βαθμίδες του κρηπιδώματος καλύφθηκαν με αρχαϊκές επιγραφές. Στην ελληνιστική περίοδο προστέθηκε μνημειώδης πρόναος, ενώ ανάμεσα στους κίονες τοποθετήθηκαν στήλες με επιγραφές. Μετατροπές και προσθήκες έγιναν και στη ρωμαϊκή περίοδο ενώ στα δυτικά του ναού οικοδομήθηκε ένα μικρό θέατρο. Στα μεσοβυζαντινά χρόνια, στον περιβάλλοντα χώρο του ναού, που είχε εγκαταλειφθεί, οικοδομήθηκαν κατοικίες και υδραγωγεία.

Δεν υπάρχει αμφιβολία, ότι στη Γόρτυνα των αυτοκρατορικών χρόνων το Πύθιον και η ομώνυμη συνοικία θεωρούνταν το κέντρο της πόλης. Η ανάμνηση αυτής της κεντρικής θέσης έφτασε ως τον Στέφανο Βυζάντιο στα τέλη του 5^{ου} αιώνα²¹².

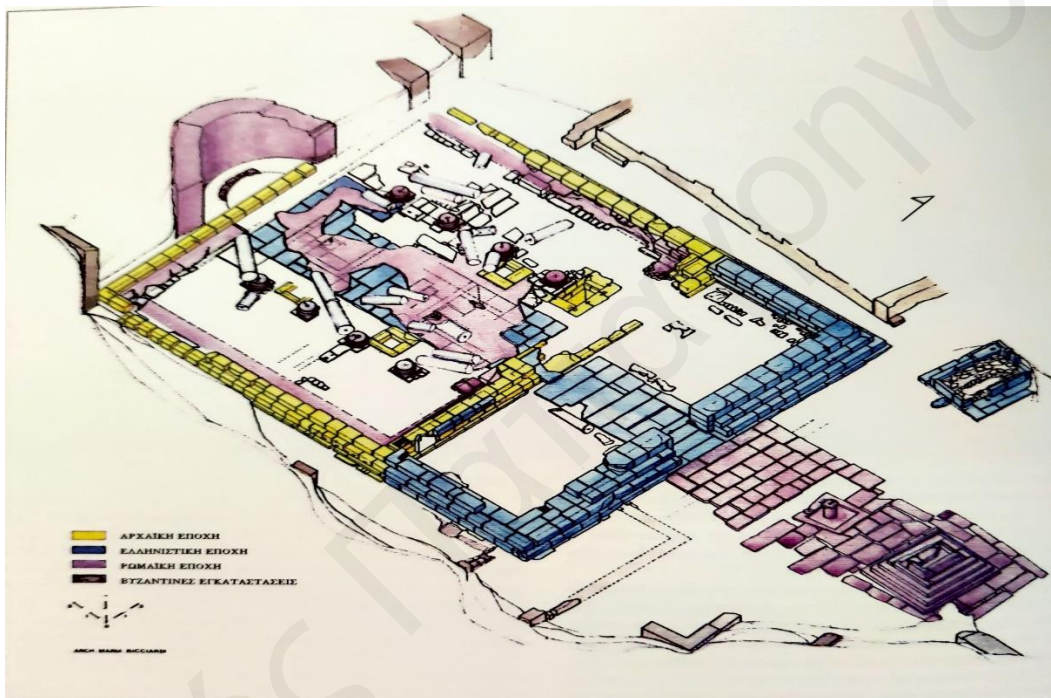
Κατά την ελληνιστική περίοδο, ωστόσο, στο Πύθιον και στο τέμενός του που βρίσκονταν ακόμα στο ανατολικό άκρο της πόλης, που αναπτυσσόταν τότε προς τα

²¹¹ IC.IV.249.

²¹² Stephanus von Byzanz, λήμμα: Πύθιον. «Πύθιον, τὸ πάλαι μεσαίτατον τῆς ἐν Κρήτη Γόρτυνος. οἱ κατοικοῦντες Πυθιεῖς καὶ οἱ τὸ Πύθιον οἰκοῦντες. ἐν ᾧ Ἄπολλωνος ἱερόν ἐστι.»

νότια και τα ανατολικά, οι Γορτύνιοι έκριναν ότι στο παλαιό σεβαστό ιερό θα έπρεπε να δοθεί μας πιο σύγχρονη όψη.

Προκειμένου να προσεγγίζει τα ελληνικά πρότυπα των κλασικών χρόνων, προστέθηκε στην πρόσοψη του ένας προθάλαμος. Έτσι η αρχική τετράγωνη βάση του, εκτεινόταν σε 19,85 μ. Β-Ν και 17,66 μ. Α-Δ , συμπεριλαμβανομένου του κρηπιδώματος που υπήρχε σε όλες τις πλευρές, μετατράπηκε σε ορθογώνια με κατεύθυνση Α-Δ, θυμίζοντας -ως προς την κάτοψη- ναούς εν παραστάσει ή κάποιον από τους θησαυρούς, που ήταν αφιερωμένοι στα μεγάλα πανελλήνια ιερά.

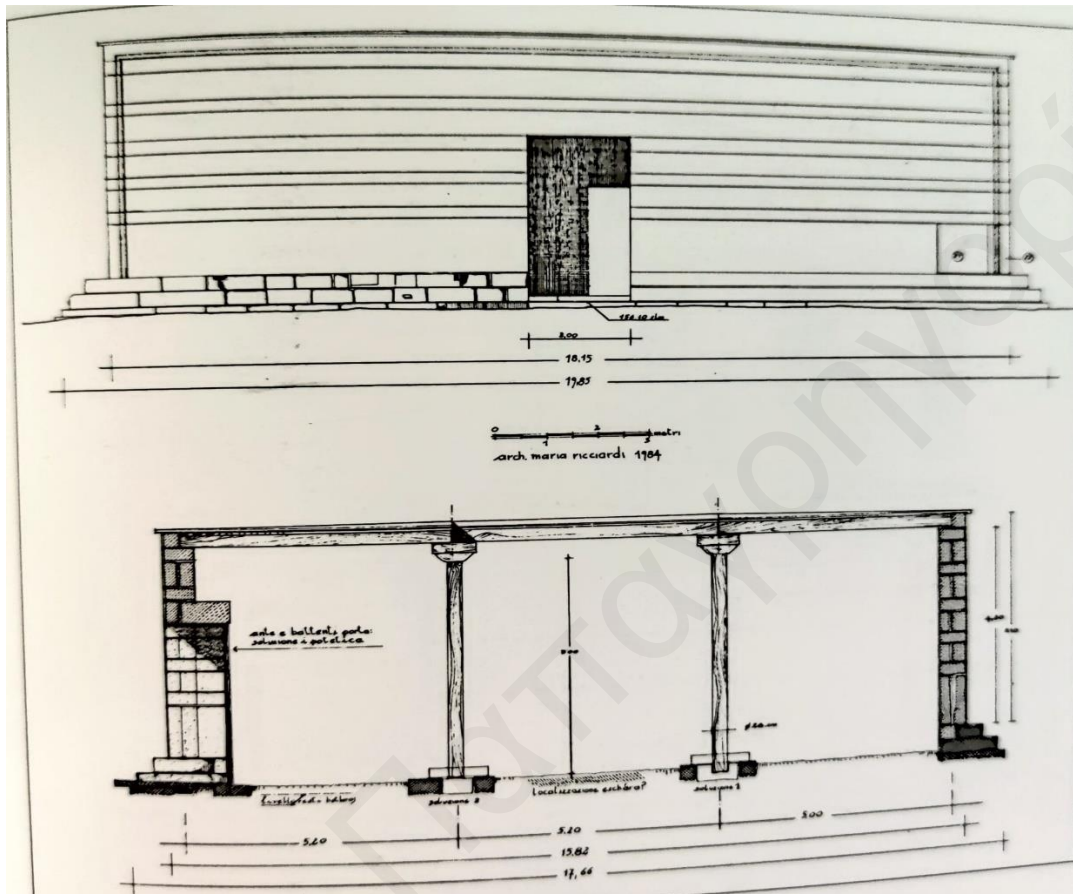

Γόρτυνα, Πύθιον. Αξονομετρική κάτοψη της αρχιτ. M. Ricciardi. Δεξιά το ελληνιστικό ηρώο.
Από DiVita, *Η Γόρτυνα της Κρήτης*, 128.

Ο αρχαϊκός οίκος παρέμεινε πάνω σε κρηπίδωμα με δύο αναβαθμούς και η στέγη στηρίζονταν σε τέσσερις ξύλινες δοκούς που είχαν διάμετρο 25-30 εκ. περίπου και ήταν συνδεδεμένες με λιθόπλινθους, στηριγμένες σε κατάλληλες θεμελιώσεις, από τις οποίες τρεις είναι ακόμα ορατές στις διαγωνίους του τετράπλευρου της βάσης.

Οι τοίχοι είχαν κατασκευαστεί από ασβεστολιθικούς λιθόπλινθους σε έναν δόμο από ορθοστάτες, μερικοί από τους οποίους παρουσιάζουν διακόσμηση με παραστάδες. Η πρόσβαση στο σηκό, πλάτους 2 μέτρων, γινόταν δια μέσου ενός κατωφλιού χωρίς αναβαθμούς, που πλαισιωνόταν από παραστάδες λαξευμένες στο πάχος της πρόσοψης.

Το δάπεδο ήταν από πατημένο χώμα και οι εσωτερικοί τοίχοι πρέπει να είχαν επενδυθεί με ασβεστοκονίαμα.

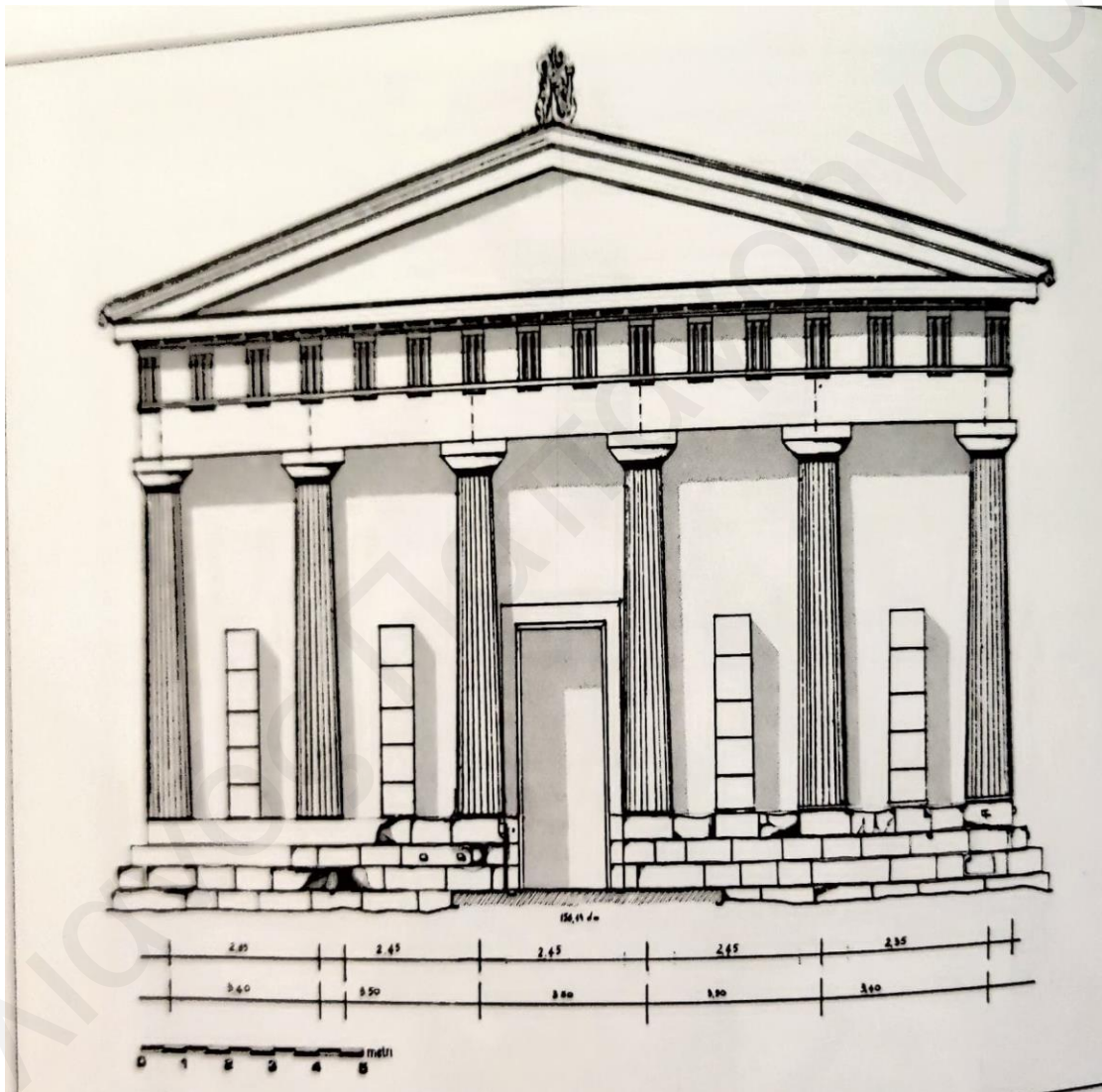

Πύθιον, Αρχαϊκή φάση: όψη και τομή Α-Δ σε ανασύνθεση. Αρχιτ. Μ. Ricciardi. Από Di Vita, *Η Γόρτυνα της Κρήτης*, 129.

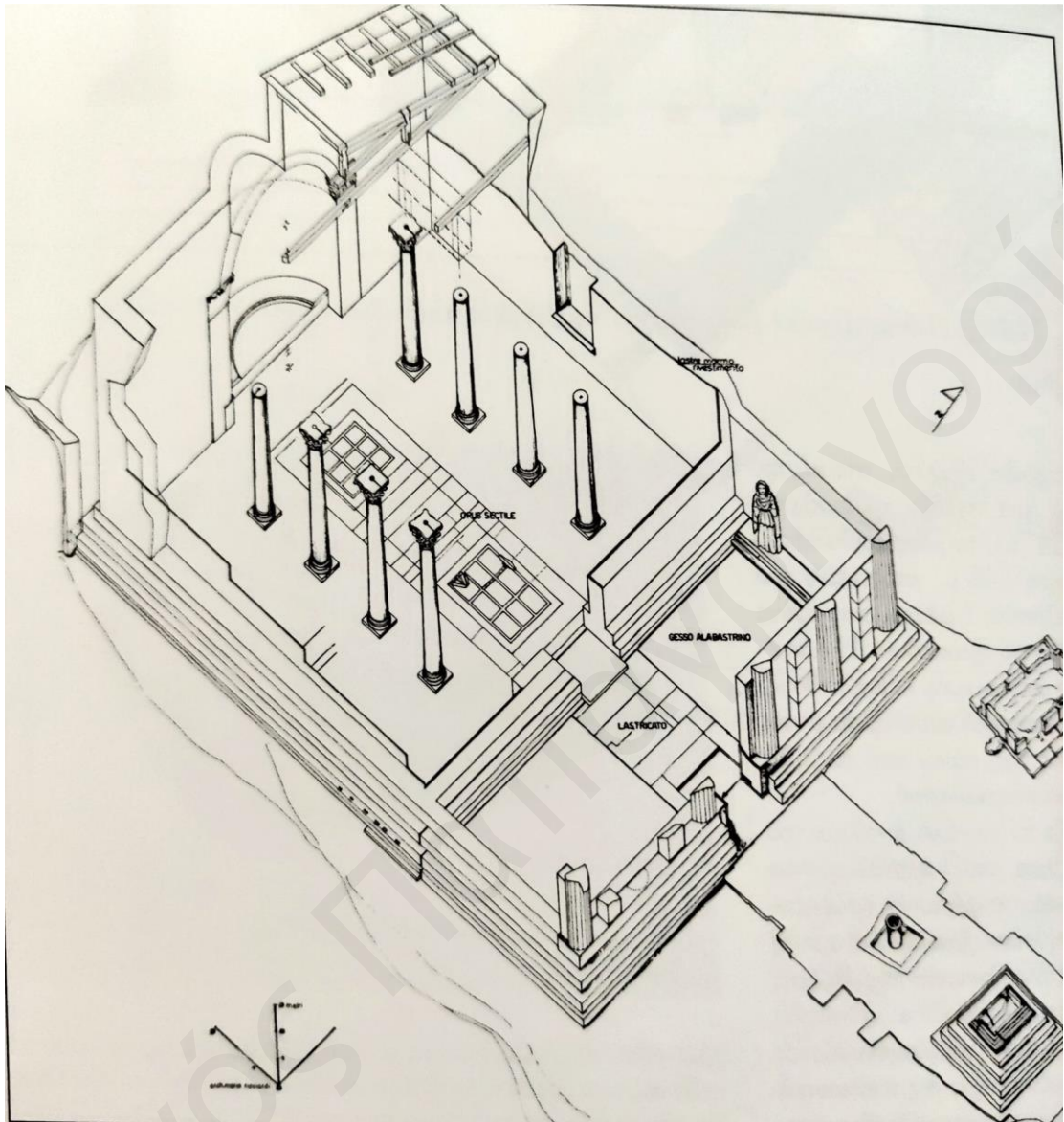
Ένας θησαυρός 1,62 χ 1,01 μ., βάθους 2,37 μ., για τα πολυτιμότερα αναθήματα, είχε ανοιχτεί στο δάπεδο. Από τον αποθέτη αυτόν ή από άλλους, που σίγουρα υπήρχαν στο ιερό, προέρχεται προφανώς ένα περιστέρι κυπριακής τεχνοτροπίας, καμωμένο από τον χαρακτηριστικό μαλακό ασβεστόλιθο της Κύπρου, που με την υψηλή χρονολόγησή του, πριν το 560 π.Χ., εντάσσεται άνετα στη σειρά των Κυπριακών προϊόντων που εισάγονταν στην Κρήτη και πιστοποιεί την σημαντική θέση που κατείχε ήδη το γορτύνιο ιερό του Απόλλωνος Πυθίου μεταξύ των κρητικών λατρευτικών τόπων.

Η στέγαση υποθέτουμε ότι ήταν επίπεδη ή τετράρριχτη με άνοιγμα για τον καπνό της εσχάρας, εάν αυτή υπήρχε στο εσωτερικού του οίκου.

Η ανέγερση του νέου Πύθιου θα πρέπει να αναχθεί στο δεύτερο μισό του 3^{ου} αιώνα-όπως δείχνει και η ύπαρξη του μεγάλου λατρευτικού αγάλματος που χρονολογείται ανάμεσα στο 250 και το 221 π.Χ. – και σίγουρα , πριν από το 183 π.Χ., το έτος του διατάγματος από τον Ευμένη Β', στο οποίο βρίσκεται χαραγμένο σε έναν από τους τέσσερις ενεπίγραφους "πυλώνες" με σημαντικές διεθνείς συνθήκες, που φαίνεται να κατασκευάστηκαν με δεδομένα τα διαστήματα ανάμεσα σε έξι ημικίονες της πρόσοψης του πρόναου.

Πύθιον. Η ελληνιστική πρόσοψη, ανασύνθεση της M.Ricciardi. . Από DiVita, *Η Γόρτυνα της Κρήτης*, 130.

Πύθιον. Η Ρωμαϊκή φάση: αξονομετρική αποκατάσταση της M. Ricciardi. Από DiVita, *Η Γόρτυνα της Κρήτης*, 130.

Στους αναβαθμούς του ανατολικού κρηπιδώματος ακούμπησε- όπως αναφέρθηκε- ένας πρόναος με ωραίους πελεκημένους λιθόπλινθους (εσωτερικού πλάτους 16,90 χ 6,50 μ.) , με αποτέλεσμα το μέγιστο μήκος του κτηρίου να φτάνει στα 25,50 μ. και πλάτος 19,85 μ. Επιδιώχθηκε να καταστεί όσο το δυνατόν λιγότερο φανερή η σύνδεση

και χρειάστηκε να ανακατασκευαστεί κατά κάποιο τρόπο η στέγη του οίκου για να ενωθεί με τη δίριχτη του πρόναου.

Η νέα θύρα πρόσβασης, με δύο θυρόφυλλα προς το εσωτερικό, είχε πλάτος στη βάση της 1,90 μ. και ύψος περίπου 4 μέτρα.

Η πρόσοψη διακοσμούνταν με έξι δωρικούς ημικίονες, πάνω στους οποίους υπήρχε επιστύλιο με μετόπες και τρίγλυφα. Η γραφική ανασύνθεσή του, όπως και του γείσου και της σίμης, στάθηκε δυνατή χάρη σε δύο λιθόπλινθους οι οποίοι ακόμα και σήμερα παραμένουν ορατοί, αλλά και στο κεντρικό ακρωτήριο με φύλλα ακάνθου, στο μέτωπο του ναού. Στον προθάλαμο υπήρχαν δύο θρανία για προσφορές, από τα οποία το ένα αποτελούνταν από δύο βαθμίδες του αρχαϊκού κρηπιδώματος και το άλλο, κατά μήκος της βόρειας πλευράς, από γυψόλιθο πλάτους 70 εκ. και ύψους 30 εκ. Το τελευταίο έχει σήμερα χαθεί, όμως πάνω και στο πλάι του είχαν βρει τη θέση τους τα αγάλματα του ναού όταν αυτός, πιθανότατα κατεστραμμένος ήδη, έκλεισε, σύμφωνα με τα διατάγματα των χριστιανών αυτοκρατόρων.

Το δάπεδο συνίστατο σε μια κεντρική ταινία πλάτους 3,50 και μήκους 5,80 μ. από ασβεστολιθικές πλάκες μεγάλων διαστάσεων, στα πλάγια της οποίας υπήρχαν πλάκες από γυψόλιθο. Παρόμοιο δάπεδο είχε και ο οίκος, όπως φαίνεται από τα κατάλοιπα κάτω από τη ρωμαϊκή διαπέδωση. Το νέο κτήριο, ήταν, λοιπόν, ψευδο-πρόστυλο εξάστυλο με κίονες, που μαζί με τα κιονόκρανα, έφταναν τα 5,50 μ. περίπου, ενώ η πρόσοψη είχε συνολικά ύψος 11 μέτρων περίπου. Όπως ήδη αναφέρθηκε, στα τέσσερα διαστήματα ανάμεσα στους ημικίονες τοποθετήθηκαν -το πρώτο μισό του 2^{ου} αιώνα- τέσσερις στήλες από πέντε μεγάλους λιθόπλινθους η καθεμιά (πλάτους 0,85 και ύψους 2,80 μ.), πάνω στις οποίες χαραχτήκαν τα διατάγματα IC IV 179-186 a-b. Έτσι, ο πιο σεβαστός ναός της πόλης αποτέλεσε ένα είδος μνημειακού αρχείου των συνθηκών που συνήπτε η Γόρτυνα, στις δεκαετίες της μεγαλύτερης ακμής της, με ξένους ηγεμόνες στις κρητικές πόλεις.

Τη Ρωμαϊκή εποχή ο αρχαίος οίκος ανακαινίστηκε πλήρως. Οι περιμετρικοί τοίχοι ενισχύθηκαν σε πάχος και ανακατασκευάστηκαν σχεδόν από τα θεμέλια σε σκυρόδεμα (opus caementicium). Στους χαμηλότερους δόμους χρησιμοποιούνταν συχνά εκ νέου, με την ενεπίγραφη παρειά προς τα μέσα, λιθόπλινθοι του αρχικού μικρού ιερού του 7^{ου} αιώνα.

Κατά την ανακάλυψή τους, τα κατάλοιπα των τοίχων ορθώνονταν σε ύψος τριών περίπου μέτρων πάνω από το δάπεδο. Αποσυναρμολογήθηκαν, όμως, από τον Halbherr, όταν συνειδητοποίησε, ότι είχαν επαναχρησιμοποιηθεί εκεί όλοι οι λιθόπλινθοι με τις αρχαιότερες επιγραφές ολόκληρης της Γόρτυνας.

Τη Ρωμαϊκή αυτοκρατορική περίοδο, εξάλλου, στο κέντρο της δυτικής πλευράς προστέθηκε μια σχεδόν ημικυκλική, πολύ βαθιά αυχίδα (με ακτίνα 3,24 μ.), το μαρμάρινο δάπεδο της οποίας ήταν ψηλότερο κατά 0,45 μ. από εκείνο του σηκού. Έφερε μαρμάρινο θρανίο πλάτους 1 μέτρου και ύψους 15 εκ., το οποίο εκτεινόταν σε όλο το ημικόκλιο. Η κατασκευή της, με οριζόντιους δόμους από μικρούς λιθόπλινθους, είναι διαφορετική από εκείνη των τοίχων, αλλά τόσο αυτοί όσο και η αυχίδα στο ανώτερο μέρος της, πάνω από τα 2,25 μ. περίπου, φαίνεται να έχουν ανακατασκευαστεί. Στην αυχίδα δέσποζε, πιθανότατα, το μεγάλο άγαλμα του Απόλλωνος κιθαρωδού που βρέθηκε στον προθάλαμο κι έμεινε εκεί κάτω από τα ερείπια του κτηρίου. Ο ναός παρέμεινε αποκλειστικά αφιερωμένος στον Απόλλωνα και η υπόθεση ότι λάμβανε χώρα σε αυτόν η λατρεία της Ρώμης και του Αυγούστου θα πρέπει να απορριφθεί. Το εσωτερικό χωρίστηκε σε τρία κλίτη από οκτώ κίονες με αττική βάση και κορινθιακά κιονόκρανα, αρχιτεκτονικά μέλη στο σύνολό τους σχεδόν σε δεύτερη χρήση. Οι έξι μονολιθικοί κίονες, που μπορούν να ανασυσταθούν, αποτελούνται από τρεις τουλάχιστον ποιότητες μαρμάρου, είχαν ύψος ανάμεσα στα 4,50 μ. και τα 4,80 μ. και βρίσκονταν σε δύο μέτρα απόσταση ο ένας από τον άλλο στις πλευρές της αυχίδας.

Συμπεράσματα

Η παρούσα εργασία, ξεκίνησε με ταπεινούς στόχους και σκοπούς. Όσο περισσότερο εμβάθυνα στο θέμα, τόσο αντιλαμβανόμουν ότι η ιστορία της Γόρτυνας και της Κυρήνης ειδικότερα, αλλά και της Κρήτης και της σημερινής Λιβύης γενικότερα, ήταν πολύπλευρη και ότι πολλές φορές μεμονωμένα γεγονότα έκρυσαν από πίσω τους λαβυρίνθους γεγονότων, οι οποίοι περίμεναν να «ξεκλειδωθούν» από τον ιστορικό περιηγητή με την πρέπουσα όρεξη να καταπιαστεί με τα θέματα και να προσπαθήσει να βγάλει ένα συμπέρασμα.

Σ' αυτές τις σελίδες λοιπόν, ελπίζω όχι να πέτυχα τους στόχους της έρευνας, αλλά να πέτυχα τον κύριο στόχο μου, δηλαδή η έρευνά μου στη βιβλιογραφία και στις πρωτογενείς και δευτερογενείς πηγές να ταξίδεψε τον αναγνώστη μαζί μου.

Εστίασα συνειδητά στην ιστορία της Γόρτυνας της Κρήτης από την ελληνιστική περίοδο, έως και τους πρώτους μ.Χ. αιώνες, επομένως και την υστερορωμαϊκή. Όπως αντιληφθήκατε, η Γόρτυνα χαίρει καίριας γεωστρατηγικής σημασίας μεταξύ του πρώτου π.Χ. αιώνα και του 3^{ου} μ.Χ. αιώνα, όπου «αναβαθμίζεται» η σημασία της μετά τη Ρωμαϊκή κατάκτηση και την επιβολή της ρωμαϊκής κυριαρχίας στην ανατολική Μεσόγειο θάλασσα.

Η περίπτωση της Γόρτυνας λοιπόν, είναι άκρως ενδιαφέρουσα. Γεωγραφικά, βρίσκεται σε μια πολύ εύφορη περιοχή, την πεδιάδα της Μεσσαράς, η οποία ακόμα και σήμερα παράγει λίγο έως πολύ τα ίδια προϊόντα και βασίζεται στην αγροτική παραγωγή της. Λάδι, κρασί, σιτηρά, φρούτα και λαχανικά παράγονται χωρίς ιδιαίτερες δυσκολίες και οι άνθρωποι λατρεύουν τη γη τους και νιώθουν περηφάνια γι' αυτή, όπως ακριβώς και τόσους αιώνες πριν.

Οι Κρήτες των ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων φαίνεται να τηρούσαν όλα τα ελληνικά ήθη και έθιμα της εποχής τους, με τα ιερά να μαρτυρούν την παράδοση ετών και τον σημαντικό ρόλο θεών όπως του Δία και της Αρτέμιδος, αλλά και του Απόλλωνα, με το ιερό του να βρίσκεται σε καίριο σημείο της περιτειχισμένης πόλεως και με τη σημασία του να είναι ύψιστη. Επιπλέον, λόγω της αλληλεπίδρασης και της σχέσης με τους Πτολεμαίους (γίνεται αναφορά και στο τείχος όπου οικοδομήθηκε επί

Πτολεμαίου Φιλοπάτωρ σε παραπάνω κεφάλαιο), παρατηρείται και το φαινόμενο του συγκρητισμού, με τις εισαγόμενες λατρείες του Σεράπεως και της Ίσιδος που αναμειγνύονται με αυτές του Δία και της Περσεφόνης, όπως φαίνεται και στο παρακάτω εύρημα από τον ναό των Αιγυπτίων θεών στη Γόρτυνα (ρωμαϊκή περίοδος, 150 μ.Χ., σήμερα βρίσκεται στο Αρχαιολογικό Μουσείο του Ηρακλείου).

213

Όσον αφορά τον τρόπο ζωής και τη διοικητική οργάνωση της Γόρτυνας, τα αποσπάσματα που παρέθεσα από τον Στράβωνα είναι άκρως διαφωτιστικά. Τονίζουν τη σχέση των Σπαρτιατών και των Κρητών, και το πως οι δεύτεροι μετέδωσαν στους πρώτους ένα τρόπο ζωής βασισμένο στην πειθαρχία, στο σεβασμό προς τους γηραιότερους και τη στρατιωτική παιδεία, με τον ερωτισμό να διαπνέει κάθε τους πράξη. Παραθέτω ξανά το χωρίο του Στράβωνα, το οποίο θεωρώ περιεκτικό και

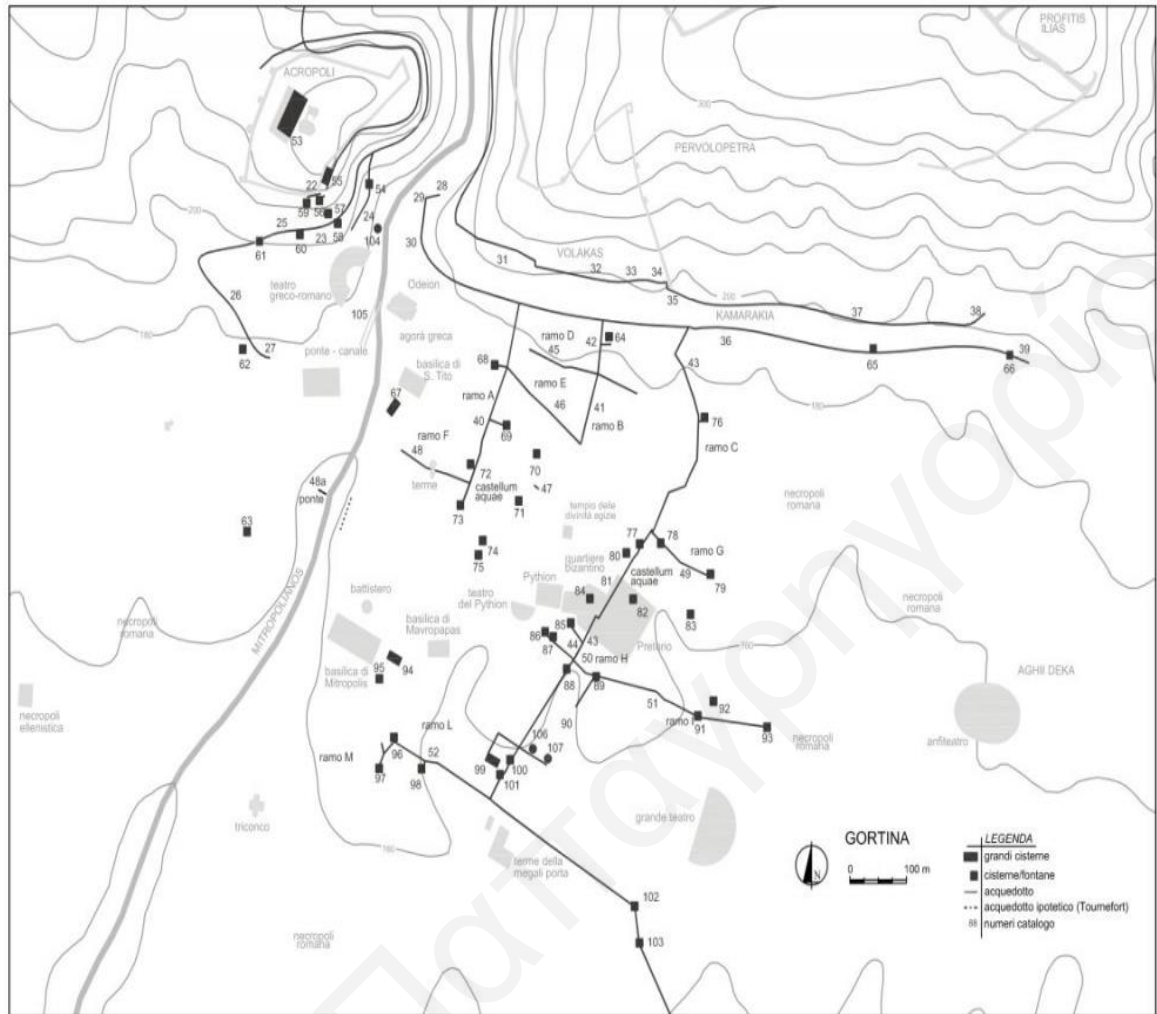
²¹³ C. Raddato, “Statue Group of Persephone-Isis and Pluto-Serapis with Cerberus” (World History Encyclopedia, 2019), <https://www.worldhistory.org/image/10673/statue-group-of-persephone-isis-and-pluto-serapis/>.

ταυτόχρονα πλήρες για την κατανόηση του τρόπου ζωής των Κρητών πριν τη ρωμαϊκή κατάκτηση:

«Και να τρώνε έτσι ώστε φτωχοί και πλούσιοι να μην έχουν διαφορά, αφού σιτίζονται με δημόσια δαπάνη. Για να είναι ανδρείοι και όχι δειλοί, προστάζει να κρατάνε όπλα από παιδιά ν' ασκούνται στις ταλαιπωρίες, ώστε να περιφρονούν τον καύσωνα, την παγωνιά, τους κακούς δρόμους, τους γκρεμούς, τις πληγές από ασκήσεις και τις τακτικές μάχες. Ν' ασκούν επίσης τοξοβολία και τον ένοπλο χορό, που βρήκαν πρώτοι κι έδειξαν οι Κουρήτες, και ο οποίος έπειτα ονομάστηκε πυρρίχη από το όνομα αυτού που το οργάνωσε. Έτσι το παιχνίδι δεν ήταν άσχετο με πράξη χρήσιμη στον πόλεμο. Επίσης στα τραγούδια τους χρησιμοποιούν Κρητικούς ρυθμούς που είναι πολύ γρήγοροι, και τους βρήκε ο Θαλής. Σε αυτόν αποδίδουν όχι μόνο τους παιάνες αλλά και τα τοπικά τραγούδια και πολλές ακόμη διατάξεις τους. Ορκίστηκε επίσης να φοράνε στρατιωτικά ρούχα και υποδήματα. Τα όπλα εξάλλου θεωρούνται τα καλύτερα δώρα.»

Βέβαια, όπως μαρτυρά και ο ίδιος ο Στράβωνας μερικά χωρία αργότερα στα *Γεωγραφικά* του, μετά τη ρωμαϊκή κατάκτηση η πόλη εκρωμαίστηκε πλήρως, και ο τρόπος ζωής άλλαξε δραστικά. Η Γόρτυνα είχε όλα τα στοιχεία μιας Ρωμαϊκής πόλης και σε αυτή διέμεναν Ρωμαίοι αξιωματούχοι, έμποροι και πολίτες. Η ίδια η δομή της, όπως μαρτυρείται και στην παρακάτω κάτοψη²¹⁴, είναι χαρακτηριστική και αποδεικνύει τους παραπάνω ισχυρισμούς:

²¹⁴ Ο χάρτης πάρθηκε από το: E. Giorgi, “Archeologia Dell’acqua a Gortina Di Creta in Eta Protobizantina” (Archaeopress and E Giorgi, 2016).

Μεγάλο μέρος της έρευνας εστιάστηκε στο γεωπολιτικό σκηνικό των τελών του 2^{ου} αι. π.Χ. και των αρχών του 1^{ου} αι. π.Χ., για να φωτιστούν όλα τα γεγονότα που οδήγησαν στην ένωση της Κρήτης και της Κυρηναϊκής σε μια κοινή συγκλητική επαρχία από τους Ρωμαίους. Επίσης, προσπάθησα να καταλήξω σε μια ακριβή χρονολογία για το πότε ακριβώς δημιουργήθηκε η επαρχία, γεγονός που ήταν εξαιρετικά δύσκολο, καθώς φαίνεται ότι είναι ένα θέμα που διχάζει τους ιστορικούς που ασχολούνται ή ασχολήθηκαν με την περίοδο. Ως επί το πλείστον, στη βιβλιογραφία, οι ερευνητές αρκούνται στην περιγραφή του γενικού σκηνικού και στην κατάκτηση της Κρήτης από τον Κόιντο Καικίλιο Μέτελλο, κάνοντας έπειτα από αυτό ένα άλμα σχεδόν 40 ετών και περιγράφοντας (πάλι γενικά και χωρίς ιδιαίτερη προσπάθεια για περαιτέρω προβληματισμό) το πως οργανώθηκαν οι δύο περιοχές επί Οκταβιανού Αυγούστου.

Αυτό το γεγονός, με οδήγησε σε νέες απραπούς. Όπως ανέλυσα και στα συγκεκριμένα κεφάλαια, εξέτασα τα νομίσματα και τις επιγραφές, όπου μαρτυρούν ότι οι δύο επαρχίες εξέδωσαν κοινό νόμισμα ήδη από το 67 π.Χ. (βλέπε κεφάλαιο *Η ένωση Κρήτης και Κυρηναϊκής*). Αυτό είναι ένα γεγονός, μια ιστορική πραγματικότητα και δεν πρέπει να παραβλέπεται.

Επίσης, μελετώντας την ιστορία της Κυρήνης και τη σχέση όπου ανέπτυξε με τη Ρώμη ανά τα χρόνια, αντιλήφθηκα και ανέλυσα και τις συνθήκες κάτω από τις οποίες έπρεπε να δράσουν οι Ρωμαίοι όταν οργάνωσαν και διοίκησαν την επαρχία το 74 π.Χ. υπό τον Λέντουλλο Μαρκελίνο, μια επαρχία την οποία κατείχαν νομικά (βάσει της κληρονομιάς του Απίωνα), τις συνθήκες στο εσωτερικό της Ρώμης κατά το πρώτο αυτό τέταρτο του πρώτου αιώνα π.Χ., τις συνθήκες στο εσωτερικό της Κυρήνης και τη σχέση της με την Αίγυπτο, τους Μιθριδατικούς πολέμους και τον φιλόδοξο Έλληνα βασιλιά του Πόντου και της Αρμενίας, αλλά και την εργαλειοποίηση των πειρατών της Κιλικίας και της Κρήτης σε συνάρτηση με όλα τα παραπάνω.

Όταν κατάφερα να συνδέσω τις «τελείες» αυτές και να τις βάλω σε μια χρονολογική σειρά, το μόνο που έμενε ήταν να ασκήσω την κριτική σκέψη. Όχι μόνο τη δική μου, αλλά και μεγάλων ιστορικών, αρχαιολόγων και ερευνητών όπου έγραψαν για τα παραπάνω γεγονότα, παρέχοντάς μου - ο καθένας ξεχωριστά- τα εφόδια και το καύσιμο για τη σκέψη μου. Το έργο του Antonino DiVita με βοήθησε πολύ στο να δομήσω την εργασία μου, αλλά λόγω του ότι επικεντρώνεται κυρίως στην αρχαιολογική μελέτη και στα στάδια δόμησης και στις φάσεις των οικοδομημάτων της Γόρτυνας, δεν επαρκούσε. Για το Γεωπολιτικό σκηνικό με βοήθησε πολύ το έργο του Mikhail Rostovtzeff για την ελληνιστική οικονομία και το ρόλο της πειρατείας, όπως φυσικά και το εξαιρετικό άρθρο του Stewart Irvin Oost για την Κυρήνη κατά την περίοδο 96-74 π.Χ. Οι αναφορές του Στράβωνα με βοήθησαν επίσης πάρα πολύ, καθώς ένωσαν στο μυαλό μου το ιστορικό παρελθόν με το μυθολογικό, κάτι που θεωρώ ότι είναι απαραίτητο να κάνει κάθε ιστορικός ό,τι εργασία ή άρθρο ή βιβλίο κι αν γράφει.

Επιπλέον, συνειδητά επέλεξα να αφήσω εκτός την περιγραφή του λεγόμενου *Πραιτωρίου* της Γόρτυνας, καθώς θεώρησα ότι είναι ένα θέμα το οποίο χρειάζεται να αναλυθεί σε ξεχωριστή έρευνα και με μεγάλη προσοχή και έμφαση σε όλες τις ιστορικές και οικοδομικές του φάσεις.

Επομένως, τα συμπεράσματα αυτά είναι μια σύνοψη των όσων διαβάσατε και όχι ένα ακόμη κεφάλαιο. Θεωρώ ότι μένει η παραδοχή. Η παραδοχή ότι κατατέθηκε κόπος, χρόνος και όρεξη για το καλύτερο δυνατό αποτέλεσμα, και η παραδοχή ότι είναι πιθανό αυτό το αποτέλεσμα να μπορούσε να είναι ακόμα καλύτερο, να μπορούσαν να αναλυθούν περισσότερες πτυχές και να γίνουν αναλύσεις για περισσότερα θέματα σε μεγαλύτερο βάθος. Με αυτό το συμπέρασμα όμως, μένει να συμφωνήσω και να χαρώ, διότι πρώτον μου δίνεται ένα κίνητρο να αναζητήσω εις βάθος αυτά τα θέματα και στο μέλλον και δεύτερον, να τα αναζητήσει κάποιος με μεγαλύτερη όρεξη και ικανότητα και να προκύψει σε νέα, ακριβέστερα συμπεράσματα. Όπως και να έχει όμως, κλείνω με ένα απόσπασμα από τον Σενέκα, όπου περιγράφει ακριβώς την κατάσταση στην οποία βρίσκομαι συνεχώς:

«Τι είμαστε λοιπόν; Τι συμβαίνει με όλα όσα μας περιβάλλουν, μας διαμορφώνουν, μας διατηρούν; Όλο το σύμπαν είναι επομένως μία μάταια ή παραπλανητική σκιά, μια όψη της πραγματικότητας. Δεν μπορώ να πω με σιγουριά ποιοι με εκνευρίζουν περισσότερο, όλοι όσοι λένε ότι δεν ξέρουμε τίποτα, ή όσοι δεν μας δίνουν ούτε αυτό το προνόμιο, να ξέρουμε δηλαδή ότι δεν ξέρουμε τίποτα. Σε χαιρετώ.²¹⁵»

²¹⁵ Η μετάφραση έγινε από τον συγγραφέα και χρησιμοποιήθηκαν δύο εκδόσεις των Επιστολών του Σενέκα προς τον Λουκίλλιο. Η μία είναι η κλασική έκδοση της Loeb: Seneca, *Ad Lucilium Epistulae Morales*, μτφ. R.M. Gummere (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1920); Seneca, *Letters from a Stoic*, μτφ. R. Cambell (Penguin classics, 1969).

Index: Πρόσωπα, γεγονότα, συσχετισμοί

91-88 π.Χ. : Συμμαχικός πόλεμος: Οι Ιταλοί σύμμαχοι της Ρώμης (socii) ζήτηνε περισσότερες ελευθερίες, γεγονός που δεν έβρισκε σύμφωνες τις ρωμαϊκές αρχές. Οι προσπάθειες τους απέτυχαν τελικά.

Σύλλας ≠ Μάριος : Η σύγκρουση μεταξύ Σύλλα και Μάριου κατά την πρώτη δεκαπενταετία (περίπου) των αρχών του 1ου αιώνα π.Χ. αποτελεί κινητήριο μοχλό για τις εξελίξεις στον κόσμο.

Μιθριδάτης ΣΤ' Ευπάτωρ : το αντίπαλο δέος των Ρωμαίων, βασιλιάς του Πόντου και της Αρμενίας, φιλοδοξεί να κυριαρχήσει στο γεωπολιτικό σκηνικό της εποχής και να επικρατήσει των Ρωμαίων. Οι Μιθριδατικοί πόλεμοι μεταξύ 88-63 π.Χ. επηρέασαν καθοριστικά την τύχη Κρήτης και Κυρηναικής.

Λούκιος Λικίνιος Λούκουλλος : Ρωμαίος στρατηγός που υπηρέτησε σε πολλά διαφορετικά αξιώματα, συνεργάτης του Σύλλα, διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο για την εξέλιξη των Μιθριδατικών πολέμων καθώς έφερε εις πέρας τις επιχειρήσεις που του ανατίθονταν. Συμμετείχε ενεργά στην οργάνωση και στην επίλυση εμφύλιων διαφορών στην Κυρήνη στα μέσα της δεκαετίας του 90 π.Χ.

Αρεταφίλια- Νικοκράτης- Λέανδρος: Ο Νικοκράτης και ο Λέανδρος ήτο αδέρφια, η Αρεταφίλια σύζυγος του Νικοκράτη, αφού ο δεύτερος δολοφόνησε τον σύζυγό της και πρώην βασιλέα Φαίδιμο. Η Αρεταφίλια με διάφορα τεχνάσματα καταφέρνει να ανακτήσει την εξουσία και να δολοφονήσει τον Νικοκράτη.

Λέντουλος Μαρκελλίνος: 1ος κυβερνήτης Κυρήνης, 74 π.Χ. : στάλθηκε με imperium, γεγονός που μαρτυρά την σημασία της επέμβασής του.

Μάρκος Αντώνιος Κρητικός Πραίτωρας το 74 π.Χ. και Ανθύπατος μεταξύ 79-71 π.Χ. Και στις δύο θέσεις χρημάτισε με *imperium consulare infinitum* εναντίον των Κρητών πειρατών. Η εκστρατεία του αυτή δεν στέφθηκε με επιτυχία και απέκτησε το προσωνύμιο «Κρητικός», ως ενθύμηση της αποτυχίας του.

-Κόιντος Καικίλιος Μέτελλος Κρητικός: Βλέπε τα σχετικά κεφάλαια για την ανάλυση της δράσης του.

Πομπήιος ο Μέγας : Lex gambinia το 67 π.Χ., με αποτέλεσμα την εκκαθάριση του πειρατικού στοιχείου από τη Μεσόγειο θάλασσα.

Ιουγούρθας: Βασιλέας της Νουμιδίας, συγκρούεται με τη Ρωμαϊκή αυτοκρατορία την περίοδο 109-104 π.Χ. και διαδοχικά με τον Κόιντο Καικίλιο Μέτελλο Νουμιδικό και τον Γάιο Μάριο.

Πειρατές: Ένα από τα πιο μεγάλα προβλήματα της ύστερης ελληνιστικής εποχής και ανάχωμα της ρωμαϊκής επέκτασης στη μεσόγειο. Με ορμητήρια τις ακτές της Κιλικίας, την Κρήτη και την Κυρήνη, ήταν πρωταγωνιστές σε ταραχές στη θάλασσα και στο δουλεμπόριο. Κατά την περίοδο του Μιθριδατικού πολέμου, συμμαχούν με τον Μιθριδάτη κατά των Ρωμαίων, σκοπός και των δύο υπερδυνάμεων η έλεγχος των εμπορικών δρόμων της Μεσογείου. Οι Ρωμαίοι μετά από πολυετείς αποτυχίες, επικρατούν τελικά με τον Γνάιο Πομπήιο το 67 π.Χ.

Σπάρτακος: Την περίοδο μεταξύ 74-71 π.Χ. η επανάσταση των σκλάβων σε συνδυασμό με την εξέγερση των Εβραίων το 74 π.Χ. και την πολιτική αναταραχή στην Κυρήνη, αναγκάζουν τη Ρώμη να δράσει σε πολλά διαφορετικά μέτωπα και να αντιμετωπίσει με γενναίες αποφάσεις το παρόν και το μέλλον της.

Εξέγερση των Εβραίων στην Κυρήνη το 74 π.Χ.

Λασθένης: Ηγέτης των Κρητών και στρατηγός τους κατά την περίοδο της Ρωμαϊκής επίθεσης του Μετέλλου.

Κόιντος Καικίλιος Μέτελλος Κρητικός- Οικογενειακό δέντρο Μετέλλων

Οικογενειακό δέντρο

Quintus Caecilius Metellus Macedonicus= πατέρας του Carparius

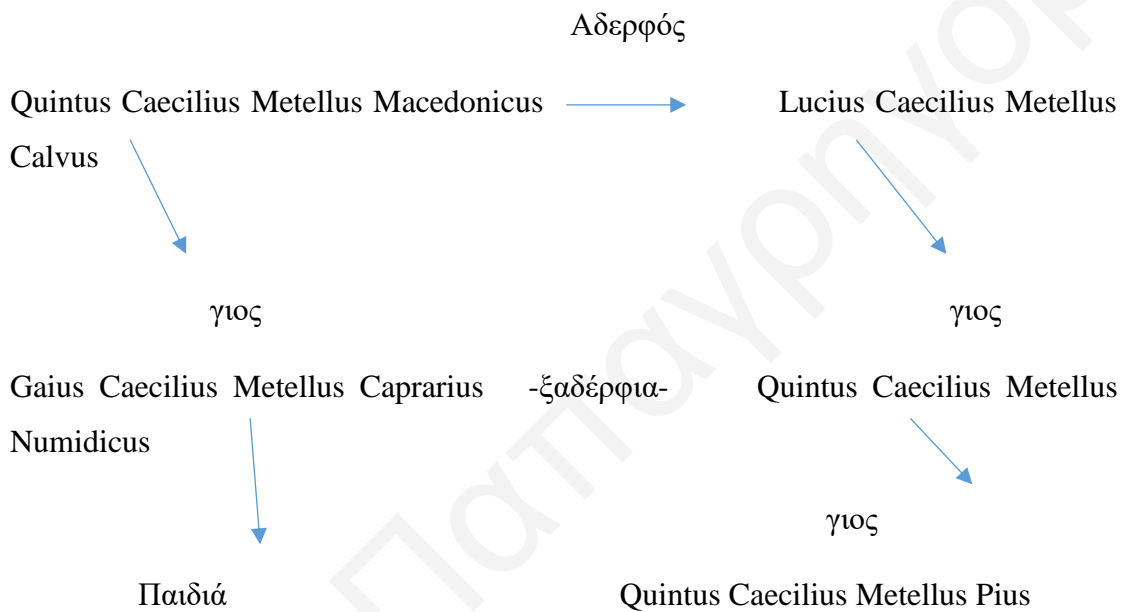
Lucius Caecilius Metellus Calvus= πατέρας του Numidicus

Quintus Caecilius Metellus Numidicus + Gaius Caecilius Metellus Carparius = πρώτα ξαδέρφια

Quintus Caecilius Metellus Creticus= γιος του Carparius, είχε αδέρφια τον Lucius Caecilius Metellus (consul 68 BC) και τον Marcus Caecilius Metellus (praetor).

Αδερφή του ήταν η Caecilia Metella, γυναίκα του Gaius Verres, κυβερνήτη της Σικελίας από το 73 έως το 71 π.Χ.

Ο Βέρρης ήταν με τους οπτιμάτες, όπως και σχεδόν όλοι οι Μέτελλοι, οι οποίοι αν και πληβείοι στην καταγωγή, ήταν οικογενειακά συντηρητικοί optimates και υπέρ του Σύλλα κατά την περίοδο των εμφυλίων. Η τρίτη σύζυγος του Σύλλα ήταν η Καικίλια Μετέλλα (παντρεύτηκαν περί το 89 π.Χ., ενώ το 80 π.Χ. αυτή απεβιώνει).

Quintus Caecilius Metellus Creticus (κατάκτηση Κρήτης)

Lucius Caecilius Metellus (consul 68 BC)

Marcus Caecilius Metellus (praetor)

Caecilia Metella + Gaius Verres = ζεύγος

Βιβλιογραφία

Aelian. *De Natura Animalium*. Επιμέλεια και μετάφραση από τους M.G. Valdés, L.A. Llera Fueyo, and L.R.N. Guillén. Berlin and New York: De Gruyter, 2009.

Apollodorus. *The Library*. Μεταφράστηκε από τον J. Frazer. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1921.

Appian. *Roman History*. Μετάφραση από τον B. McGing. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1912.

Aristotle. *Politics*. Μετάφραση από τον H. Rackham. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1932.

Athenaeus, of Naucratis. *Dipnosophistarum, Libri XV*. Μετάφραση από τον G. Kaibel. Lipsiae, 1887.

August Friedrich von, P., and G. Wissowa. “Paulys Real-Encyclopädie Der Classischen Altertumswissenschaft.” Stuttgart: J.B. Metzler, 1925.

Badian, E. “Caepio and Norbanus: Notes on the Decade 100-90 B.C.” *Historia: Zeitschrift Für Alte Geschichte* 6 (1957): 318–46.

———. “Foreign Clientelae (264-70 B.C.),” 64:342–44. *The American Historical Review* 2. New York: Oxford University Press, 1958.

Bile, M. *La Dialecte Cretois Ancient*. Paris: Ecole Francaise D’Athenes, 1988.

Broneer, J.O. “Corinth X. The Odeum.” In *Corinth, Results of Excavations*, Vol. 10. Cambridge, Mass.: American School of Classical Studies at Athens, 1932.

Bultrighini, U. “Divinità Della Salute Nella Creta Ellenistica-Romana.” *Rivista Di Cultura Classica e Medioevale*, no. 35 (1993): 50–118.

Burnett, A. *Roman Provincial Coinage Supplement 1*. London, 1992.

Calimachus. *The Hymns*. Επιμέλεια και μετάφραση από τον S.A. Stephens. New York: Oxford University Press, 2015.

Capdeville, G. “Volcanus. Recherches Comparatistes Sur Les Origines Du Culte de Vulcain.” *Bibliothèque Des Ecoles Françaises d’Athènes et de Rome*, Revue des Études Anciennes, tome 99, no. 288 (1995): 276–77.

Chevrolier, F. “From Cyrene to Gortyn. Notes on the Relationship between Crete and Cyrenaica under Roman Domination (1st Century BC-4th Century AD).” Σε *Roman Crete, New Perspectives*, 11–16. Oxford, 2016.

Chisholm, H. “Ptolemies.” Σε *Encyclopedia Britannica*, 22. 11th Edition. Cambridge University Press, 1911.

Cicero. *Letters to Atticus*. Μετάφραση από τον D.R. Bailey. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1999.

- . *Philippics*. Μετάφραση από τον C.D. Yonge. London: George Bell & Sons, 1903.
- Dio Cassius. *Roman History*. Μετάφραση από τους E. Carry and H.B. Foster. Volume VI: Books 51-55. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1917.
- . *Roman History, Volume V: Books 46-50*. Μετάφραση από τους H.B. Foster and E. Carry. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1917.
- Diodorus Siculus. *Library of History*. Μετάφραση από τον C.H. Oldfather. Volume III: Books 4.59-8. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1939.
- DiVita, A. *Η Γόρτυνα Της Κρήτης, Δεκαπέντε Αιώνες Αστικού Βίου*. Ηράκλειο, 2015.
- Encyclopædia Britannica. “Antonius.” Vol. 2, 1911.
https://en.wikisource.org/wiki/1911_Encyclop%C3%A6dia_Britannica/Antonius.
- Ermeti, A.L. “La Ricostruzione Del Monumento Navale Di Cirene.” *Libya Antiqua 15* XV–XVI (79 1978): 239–44.
- Florus. *Epitome of Roman History*. Μετάφραση από τον E.S. Forster. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1929.
- Foucart, P. “Les Campagnes de M. Antonius Creticus Contre Les Pirates 74-71 a J.C.,” *Journal des Savants*, 1906, 569–81.
- Ghinati, F. “Problemi Di Epigrafia Cretese. La Diffusione Della Koine,” *Minima epigraphica et papyrological VI*, 2001, 35–142.
- Giorgi, E. “Archeologia Dell’acqua a Gortina Di Creta in Eta Protobizantina.” 2016.
- Grimal, P., S. Kershaw, and K.R. Maxwell-Hyslop. “A Concise Dictionary of Classical Mythology,” 275–76, 1990.
- Guarducci, M. *Inscriptiones Creticae, Tituli Gortynii*. Vol. 4. Rome, 1950.
- Harrison, G.S.W. “Background to the First Century of Roman Rule in Crete.” *Cretam Series 1* (1988): 122–55.
- Hölbl, G. *A History of the Ptolemaic Empire*. London: Routledge, 2001.
- Huxley, G. *Crete and the Luwians*. Oxford, 1961.
- Jacoby, F. *Die Fragmente der griechischen Historiker*. Berlin: Weidmann, 1923-58
- Jarman, C.M., and J.N. Coldstream. *Knossos, the Sanctuary of Demeter*. Vol. 9. British School of Archaeology at Athens, 1973.
- Jashemski, W. *The Origins and History of the Proconsular and the Propraetorian Imperium to 27 B.C.* Chicago, 1950.
- Jouguet, P. “L’imperialisme Macedonien et l’hellenisation de l’Orient.” *Revue Du Nord, L’évolution de l’humanité*, 1972, 68–69.
- Julius Caesar. *Caii Iulii Caesaris Commentarii de Bello Gallico et Civili: V*. University of Michigan Library, 2009.

- Laronde, A. *Cyrène et La Libye Hellénistique, Libykai Historiai de l'époque Républicaine Au Principat d'Auguste*. Paris, 1987.
- . “Ptolémée Le Jeune, Roi de Cyrène.” *Quaderni Di Archeologia Della Libya* 16 (2002): 99–108.
- LeRider, G. “Monnaies Crétoises Du Ve Au Ier Siècle Av. J.-C.” Σε *Études Crétoises*, Vol. 15. Paris: Geuthner, 1966.
- Livius Titus Patavinus. *History of Rome IX*. Μετάφραση από τον by B.O. Foster. Books XXI-XXXIV. Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1962.
- Magnelli, A. *Magistrati Ed Uomini d'affari, Tra I Secolo a.C. e I d.C.*, in *Un'inedita Iscrizione Gortinia*. Olbia: L'Africa romana : atti del XII convegno di studio Olbia, 1996.
- Mavrogiannis, T. “Il Testamento Regio Di Cirene in Favore Di Roma Nel 155 a.C. e La Posizione Politica Di Cipro Nel Regno Dei Tolomei.” *Quaderni Di Ricerca*, 2019, 63–82.
- Montesquieu. *The Spirit of Laws*. Μετάφραση από τον T. Nugent. Toronto: Kelly University of Toronto Library, 1899.
- Oliverio, G. *Documenti Antichi Dell'Africa Italiana 1, Fasc.1-2*. Fasc.1-2. Bergamo, 1932.
- Oost, S.I. “Cyrene, 96-74 B.C.” *Classical Philology* 58, no. University of Chicago Press (1963): 11–25.
- Perlman, P.J. “Gortyn: The First 700 Years. Part I.” In *Polis and Politics. Studies in Ancient Greek History*. Copenhagen: Museum Tusulanum Press, 2000.
- Pliny. *Natural History, Volume IV: Books 12-16*. Μετάφραση από τον H. Rackham. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1945.
- Plutarch. *Lives: Anthony*. Μετάφραση από τον B. Perrin. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1914.
- . *Lives: Brutus*. Μετάφραση από τον B. Perrin. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1914.
- . *Lives: Lucullus*. Μετάφραση από τον B. Perrin. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1914.
- . *Lives: Sertorius*. Μετάφραση από τον B. Perrin. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1914.
- Price, M.J. “Elephants in Crete? New Light on a Cistophorus of Caligula.” Σε *Acts of the 3rd Cretological Congress I*. Athens, 1973.
- Raddato, C. “Statue Group of Persephone-Isis and Pluto-Serapis with Cerberus.” *World History Encyclopedia*, 2019.
<https://www.worldhistory.org/image/10673/statue-group-of-persephone-isis-and-pluto-serapis/>.

- Reynolds, J. "Excavations at Sidi Khreibish Benghazi "Berenice" Vol.1." *Supplements to Libya Antiqua- V*, 1977, επιγραφές 234-236.
- Rostovtzeff, M.I. *Ρωμαϊκή Ιστορία*. Αθήνα, 1984.
- Rouanet-Liesenfelt, A.M. "Le Cretarque Kydas, Σε Aux Origines de l'Hellensime," 343-52. Paris, 1984.
- . "Remarques Sur l'assemblee Provinciale Cretoise et Son Gran Petre a l'epoque Du Haut Empire." *Ktéma. Civilisations de l'Orient, de La Grèce et de Rome Antiques* 19 (1994): 7-25.
- Rutler, N.K. *Greek Coinage*. London, 1983.
- Sallust. *The Histories*. Μετάφραση από τον P. McGushin. Oxford: Clarendon Press, 1992.
- Sanders, I.F. *Roman Crete: An Archaeological Survey and Gazetteer of Late Hellenistic, Roman, and Early Byzantine Crete*. Aris and Phillips, 1982.
- Seneca. *Ad Lucilium Epistulae Morales*. Μετάφραση από τον R.M. Gummere. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1920.
- . *Letters from a Stoic*. Μετάφραση από τον R. Cambell. Penguin classics, 1969.
- Smith, W. "A New Classical Dictionary of Biography, Mythology, and Geography, Partly Based upon the Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology," 867. New York, 1854.
- Spyridakis, S.V. *Cretica, Studies on Ancient Crete*. New York, 1992.
- Stephanus von Byzanz. *Stephani Byzantii Ethnica, Volumen I: Alpha – Gamma*. Corpus Fontium Historiae Byzantinae — Series Berolinensis 43.1. De Gruyter, 2006.
- Strabo. *Geography, Books XVII-XVII*. Μετάφραση από τον H.L. Jones. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1932.
- . *Geography, Books XIII-XIV, Book XIV*. Μετάφραση από τον H.L. Jones. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1928.
- . *Geography, Volume V: Books 10-12*. Μετάφραση από τον H.L. Jones. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1928.
- Tacitus. *The Annals*. Μετάφραση από τον A. J. Woodman. Indianapolis and Cambridge, 2004.
- The Old Testament in Greek According to the Septuagint*. Vol. 3. Cambridge University Press, 2010.
- Theophrastus. *Enquiry into Plants*. Επιμέλεια από τον A. Hort. London and New York, 1916.
- Tilmann, B. *Kreta in Römischer Zeit*. Mainz am Rhein: Philipp von Zabern Verlag, 2011.

- Van Effenterre, H. *La Crete et La Monde Grec de Platon a Polibe*. Paris, 1948.
- Vitruvius. *On Architecture, II*. Μετάφραση από τον F. Granger. Loeb Classical Library. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1955.
- Willets, R.F. *Cretan Cults and Festivals*. London, 1962.
- . *Everyday Life in Ancient Crete*. Amsterdam, 1988.
- . *The Law Code of Gortyn*. Berlin, 2013.
- Γκρέιβς, Ρ. *Οι Ελληνικοί Μύθοι*. Αθήνα, 1998.
- Ηρόδοτος. *Ιστορίαι, Βιβλίο Δ'*. Μετάφραση από τον Η. Σπυρόπουλο. Αθήνα, 1992.
- Ιωάννης Μαλάλας. *Χρονογραφία*. Επιμέλεια από τον L. Dindorf. Βόννη, 1835.
- Κερένι, Κ. *Η Μυθολογία Των Ελλήνων*. Αθήνα, 2012.
- Πουκαμισάς, Γ.Δ. *Κυρήνη, ο Ελληνικός Αποικισμός Στη Βόρειο Αφρική (631-31 π.Χ.)*. Αθήνα, 2020.
- Τσουγκαράκης, Δ. *Ρωμαϊκή Κρήτη*. Ηράκλειο, 1990.
- Ψευδοσκύλαξ. *Περίπλους Τῆς Θαλάσσης Τῆς Οἰκουμένης Εὐρώπης Καὶ Ἀσίας Καὶ Λιβύης*. Μετάφραση από τον C. Müller. Paris, 1855.
- Ψιλάκης, Ν. *Κρητική Μυθολογία*. Ηράκλειο, 1996.